

SBORNÍK

Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště
v Pardubicích za rok 2017

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVIŠTĚ
V PARDUBICÍCH

Vydal
Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště v Pardubicích v roce 2017

ISBN 978-80-87626-06-1

Editoroky:
Mgr. Jana Řehounková, Mgr. Lucie Faulerová

Grafická úprava a tisk:
Studio Press s. r. o.

Foto na titulní straně obálky: Hora Matky Boží, Dolní Hedeč, foto J. Svobodová; Luže, poutní chrám Panny Marie pomocné na Chlumku, foto V. Cinková; Skuteč, kostel Nanebevzetí P. Marie, vitrajové okno sv. Františka z Assisi, detail s ptáčky, foto V. Cinková; A. Hudeček: Podzimní motiv z Machovské Lhoty, foto A. Skalický; rybníky v okolí Lázní Bohdaneč, foto V. Veselovská.

Foto na zadní straně obálky: Chrast, zámecká zahrada, foto V. Veselovská; obraz ze sbírky SZ Slatiňany, foto M. Křištof; Chrast, hřbitovní kostel sv. Martina, foto M. Křištof; zřícenina hradu Brandýs nad Orlicí, foto M. Křištof.

Obsah

Kulturní krajina a její ochrana <i>Věra VESELOVSKÁ</i>	7
Poznámky k vývoji zámeckého parku ve Slatiňanech <i>Jaroslav BUŠŤA, Věra VESELOVSKÁ</i>	13
O všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 <i>Zdeňka KRATOCHVILOVÁ</i>	26
Kulturní krajina v okolí Opatovic nad Labem v letech 1496 až 1538 ve světle pernštejnských listin, smluv a evidence <i>David RICHTER</i>	34
Malíř Antonín Hudeček na Policku a Machovsku <i>Alexandr SKALICKÝ st.</i>	46
Národní kulturní památky a téma historická kulturní krajina <i>Jitka SVOBODOVÁ</i>	66
Významní zahradníci v Doksanech a z Doksan 19. století <i>Jaromír TLUSTÝ</i>	79

Akce obnovy

Zpráva k vybraným akcím restaurování za rok 2017 <i>Veronika CINKOVÁ</i>	93
Vybrané akce restaurování v roce 2017 <i>Václav PAUKRT</i>	108
Obnova památek v okrese Ústí nad Orlicí za rok 2017 <i>Zuzana STRÁNSKÁ</i>	117

Zprávy a zajímavosti

Obnova štěpnice v zahradě zámku v Chrasti <i>Věra VESELOVSKÁ</i>	124
Sázení v chrastické štěpnici <i>Petra VAŠÍČKOVÁ</i>	126
Jablonné nad Orlicí vítězem krajského kola Ceny Programu regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón <i>Zuzana STRÁNSKÁ, Zuzana VLASÁKOVÁ</i>	128
Edukační programy v roce 2017 <i>Zdeňka KRATOCHVILOVÁ, Zuzana VLASÁKOVÁ</i>	130

Dokument o záchraně kostela Nalezení sv. Kříže v Litomyšli představen v Českém centru ve Vídni <i>Veronika CINKOVÁ</i>	131
Kostel Nanebevzetí Panny Marie na Chlumku v Luži a publikace o průzkumech lidové architektury nominovány pardubickými památkáři na Cenu Národního památkového ústavu Patrimonium pro futuro <i>Veronika Cinková, Jiří Švec, Zuzana Vlasáková</i>	132
Jevíčko v náruči památkové péče <i>Jana ŘEHOUNKOVÁ</i>	136
První knihobudka na starém městě v Pardubicích <i>Zdeňka KRATOCHVILOVÁ</i>	37
Příhrádek a Dny evropského dědictví <i>Zuzana VLASÁKOVÁ</i>	138
Nové pohledy na dějiny Pardubic a Pardubicka <i>Zuzana VLASÁKOVÁ</i>	139
Odborná knihovna <i>Zdeňka KRATOCHVILOVÁ</i>	140
Pronájem zasedacích místností	142

Kulturní krajina a její ochrana

Věra VESELOVSKÁ

Semín (okr. Pardubice). Tradiční výsadba vysokokmenů ovocných dřevin v intravíanech vesnických sídel je prvkem, který z naší krajiny postupně mizí, foto V. Veselovská 2016.

Obsah pojmu „krajina“¹ bývá širokou veřejností velice často ztotožňován s pojmem „příroda“. Vyplyvá to ze skutečnosti, že pohledově významnou částí našeho životního prostoru v sídlech a jejich okolí jsou právě přírodní prvky jako vegetace, vodní toky, skály. Z přírodních prvků je tvořena primární (přirozená) struktura krajiny, která je postupně modifikována působením různých přírodních činitelů nezávislých na vůli lidí (větrem, mrazem, dešťovými srážkami atd.). Krajinotvorným činitelem se však stal i člověk a jeho vliv na tvář krajiny postupně vzrůstal s hospodářským a sociálním rozvojem lidské společnosti. Prvky, které do prostředí vnáší člověk svými aktivitami, tvoří sekundární krajinnou strukturu. Zemědělská výroba, lesnictví, doprava, těžba nerostných surovin, průmysl a výstavba sídel natolik pozměnily přirozenou (původní) tvář naší krajiny, že v současnosti můžeme kolem sebe pozorovat především krajinu kulturní (v širokém významu – krajina ovlivněná a v různé míře přetvořená člověkem).

Vzhled současné krajiny je tedy výsledkem tisícileté interakce mezi přírodními a lidskými faktory. Každá historická epocha vnesla do obrazu krajiny stopy, které byly v následujícím období udrženy nebo překryty novými. Krajina je dokumentem historického vývoje lidské společnosti, objektem studia. Krajina je i místem života každého jednotlivého člověka. „Formuje osobnostní strukturu, utváří jeho identitu a bytostný pocit, že někam náleží.“²

¹ K tématu např. Jiří LÖW; Igor MÍCHAL, *Krajinný ráz*, Kostelec nad Černými Lesy 2003; Petr SKLENIČKA, *Základy krajinného plánování*, Praha 2003.

² Josef ŠMAJS, *Člověk a krajina*, in: *Zahrada–Park–Krajina*, 2007, roč. 17, č. 1, s. 2–5.

KPZ Slatiňansko-Slavicko, část Slavická obora. Historická lovecká krajina, ve které se střídají lesní celky s plochami pastevních luk, rybníky, alejemi. Solitéry i volné skupiny staletých dubů a kaštanovníků umocňují harmonii krajiny, foto V. Veselovská 2017.

Lázně Bohdaneč. Rybníky v okolí jsou pozůstatkem rozsáhlé renesanční pernštejnské rybniční soustavy, foto V. Veselovská 2017.

V závislosti na přírodních podmínkách určité oblasti a způsobu využívání daného prostoru lidmi se formovaly krajiny se specifickým vzhledem, větší či menší územní celky se od sebe odlišovaly svým krajinným rázem. V průběhu 20. století se česká krajina začala rychleji měnit, zejména pod vlivem rozvoje zemědělské výroby (plošně nejvýznamnější faktor). Malá hospodářství byla nahrazována většími celky, na kterých se mohla efektivněji využít nová zemědělská technika. Již v roce 1947 architekt Žák konstatoval: „V oblasti polního hospodářství nutno rozšířit opět některé meze, osázeti je keři a stromy a naléztí zejména uprostřed rozsáhlých polních ploch opět dostatečná množství vhodných míst pro zelené ostrovy, útulky ptactva a polní zvěře.“³ Socialistická kolektivizace v polovině století a následná intenzifikace zemědělství v sedmdesátých letech dokončily přeměnu velké části naší malebné krajiny drobného až středního měřítka v rozsáhlé uniformní oblasti. Historicky vzniklé, regionálně odlišné územní celky s charakteristickým projevem v krajinném obrazu byly poškozeny, potenciální riziko další ztráty významných kulturních hodnot představuje v současnosti globalizace. Koridory dopravní a technické infrastruktury, rozsáhlá logistická centra, unifikované stavby průmyslových areálů zasazené do krajiny mnohdy bez ohledu na její dochovaný charakter, měřítko a pohledové vazby, nekontrolovaný rozvoj sídelní zástavby do okolní krajiny spojený se ztrátou tradičního obrazu zejména venkovských sídel (zarůstání krajiny, změny půdorysného typu sídla, srůstání sídel).

Hovoříme-li o kulturních hodnotách krajiny, které hodnoty máme z hlediska památkové péče na mysli? Jak již bylo uvedeno výše, krajina má hodnotu historického dokumentu, v němž jsou v různé míře dochovány projevy působení lidské kultury v daném území. Může se jednat o archeologické lokality, prvky tradičního zemědělského

³ Ladislav ŽÁK, *Obytná krajina*, Praha 1947.

hospodaření, zanikající uspořádání pluziny,⁴ pozůstatky bývalých rozsáhlých rybníčních soustav, objekty ustupující průmyslové výroby (sklárný, vápenky, hutě), způsoby osídlení dané oblasti. Krajina byla jevištěm, kde se odehrával běžný život i významné události z hlediska celého národa. Některá místa mají tedy vysokou hodnotu historickou (např. území bojiště bitvy u Hradce Králové 1866). Součástí krajiny jsou záměrně komponované areály zámeckých zahrad a parků i větší krajinné celky, které vznikly v souladu s dobově platnými principy architektonické a umělecké tvorby. Ty mají nesporně hodnotu estetickou, uměleckou. Hodnota unikátu dané krajinné struktury a jejího vizuálního obrazu se může projevit v lokálním měřítku, regionálním či celostátním (např. kulturní krajina hřebčína v Kladrubech nad Labem má mimořádné památkové hodnoty v rámci celé České republiky). V krajině existují také místa, která mají zvláštní hodnotu ideovou, náboženskou (např. poutní areály), mohou působit na emoce návštěvníka (pietní území Ležáky), jsou spjata s pobytem významných osobností (venkovská usedlost Maxe Švabinského v Kozlově a okolní krajina) nebo připomínají některé kapitoly českých dějin (Růžový palouček u Litomyše, památník českým bratřím, legendami opředené místo).

Krajina jako dynamický systém přírodních a antropogenních prvků (bodů, linií, ploch) procházela, prochází a bude procházet změnami svého uspořádání a obrazu. Vývoj nelze zastavit, není možné ani žádoucí zakonzervovat krajinu celého území České republiky ve skanzen. Avšak ty části krajiny, které vykazují nejvýznamnější památkové hodnoty, je nutné chránit jako součást našeho historického dědictví a uchovat pro budoucí generace. „Historickou kulturní krajinou chápeme územní celek vzniklý a dlouhodobě utvářený cílevědomou lidskou činností, za účelem kulturní a hospodářské kultivace prostředí, případně krajinný celek historicky související s kulturním vědomím národa či lidstva jako celku.“⁵

Projevem vyspělosti dané společnosti je i ochrana krajiny. Evropské státy se dohodly na základních opatřeních v její prospěch v roce 2000 podepsáním Evropské úmluvy o krajině.⁶ Zástupcem České republiky při Radě Evropy byla Úmluva podepsána ve Štrasburku 28. listopadu 2002 a po ukončení ratifikačního procesu 1. října 2004 vstoupila v platnost. Státy se zavázaly „začlenit krajinu do svých politik regionálního rozvoje a územního plánování, a do své kulturní, environmentální, zemědělské, sociální a hospodářské politiky, jakož i do ostatních politik s možným přímým či nepřímým dopadem na krajinu.“⁷

V legislativním systému České republiky je ochrana přírodních a krajinných hodnot zakotvena především v zákoně č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.⁸ „Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti,

⁴ K tématu Karel KUČA, *Oblasti dochovaných strukturálně výrazných pluzin v České republice*, in: Zprávy památkové péče, 2014, roč. 74, č. 1, s. 34–49.

⁵ Jan HENDRYCH, *Tvorba krajiny a zahrad III. Historické zahrady, parky a krajina, jejich proměny, kulturně historické hodnoty, význam a ochrana*, Praha 2000.

⁶ Evropská úmluva o krajině, Florencie, 20. října 2000.

Dostupný z WWW: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf) [cit. 27. června 2017].

⁷ *Ibid.*, Článek 5 – Všeobecná opatření, písm. d.

⁸ Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Dostupný z WWW: https://www.mzp.cz/www/platnalegislativa.nsf/58170589E7DC0591C125654B004E91C1/%24file/Z%20114_1992.pdf [cit. 29. června 2017].

je chráněn před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.⁹ Ochrana větších krajinných celků, včetně historických památek a jejich areálů (zejména z hlediska širších územních vztahů, pohledových vazeb a prostředí památek), může být zajištěna formou chráněné krajinné oblasti.¹⁰

Dosud platný zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči,¹¹ věnuje krajině pozornost v § 6: „Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo části krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.“ V praxi hovoříme o krajinných památkových zónách (KPZ). V době psaní příspěvku bylo v České republice dosud vyhlášeno 25 KPZ. Jejich přehled s uvedením historie území, charakteru krajiny, památkových hodnot i hrozeb budoucího vývoje krajiny je zpracován v publikaci, kterou vydal Národní památkový ústav.¹²

Uchování kulturního dědictví je jednou z priorit Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025).¹³ Má-li být zajištěna účinná ochrana vybraných segmentů historické kulturní krajiny, je nutné nejprve poznat a definovat její památkové hodnoty. Ministerstvo kultury podporuje výzkum národní a kulturní identity (NAKI), v jehož rámci probíhají také projekty zaměřené na krajinu.¹⁴ Ve spolupráci několika výzkumných pracovišť (mezi účastníky projektu patří i NPÚ) se v současnosti řeší typologie historické kulturní krajiny České republiky. Jedním z plánovaných výstupů projektu je i metodika, která by měla přispět k objektivnímu popisu kulturně historických hodnot vybraného území, vymezení jeho rozsahu a zdůvodnění ochrany z hlediska památkové péče.

Základem připravované typologie historické kulturní krajiny ČR je typologie vycházející z Operační směrnice k implementaci Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví.¹⁵ V příloze směrnice jsou definovány 3 kategorie kulturní krajiny:

1. Komponovaná kulturní krajina navržena a vytvořena záměrně člověkem. Jedná se o zahradní, parkové a krajinářské celky komponované zejména z estetických důvodů, většinou ve vazbě na zámecké a církevní areály nebo jiné monumentální stavby. Do této kategorie spadá nejvíce již vyhlášených KPZ (nejznámějším příkladem je Lednicko-valtický areál).

⁹ *Ibid.*, §12.

¹⁰ *Ibid.*, HLAVA TŘETÍ.

¹¹ Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Dostupný z WWW: <https://www.mkcr.cz/pravni-predpisy-z-oblasti-pamatkove-pece-253.html> [cit. 29. června 2017].

¹² Karel KUČA et al., *Krajinné památkové zóny České republiky*, Praha 2015.

¹³ Státní kulturní politika na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025). Dostupný z WWW: <https://www.mkcr.cz/statni-kulturni-politika-69.html> [cit. 3. července 2017].

¹⁴ O projektu NAKI více na WWW: http://www.kpz-naki.cz/index.php?option=com_xmap&sitemap=1&Itemid=170 [cit. 3. července 2017]. Nebo <http://www.hikk-naki.cz/clanky/predstaveni-projektu/> [cit. 3. července 2017].

¹⁵ V originále na WWW: <http://whc.unesco.org/en/culturalandscape/#1> [cit. 8. září 2017].

Kunětická hora. Letecký snímek kolem roku 1940 ukazuje dnes již z větší části zaniklé krajinné struktury. Rozsáhlé sady ovocných stromů, skalní partie bez dřevinných porostů, střední až drobnou mozaiku zemědělských pozemků. Zdroj: <http://www.fotohistorie.cz>.

2. Organicky vyvinutá krajina je výsledkem postupné kultivace určitého území ve vazbě na přírodní podmínky, souvisí s běžným životem lidí a jejich hospodařením. Projevuje se ve struktuře osídlení, rozmístění zemědělsky využívaných pozemků, lesních celků, rybníčních soustav, průmyslových areálů, komunikační sítě apod. V různé míře dochované hmotné stopy kulturně historického vývoje odrážejí přírodní, sociální a kulturní podmínky, za kterých se formoval obraz daného segmentu krajiny.

Vzhledem k širokému obsahu byla tato kategorie rozdělena do 2 podkategorií:

- Reliktní nebo fosilní („zkamenělá“) krajina představuje krajinný prostor, v němž byl vývojový proces v určitém stupni v minulosti ukončen, charakteristické znaky jsou však stále vizuálně přítomné. Příkladem jsou oblasti s ukončenou hlubinou či povrchovou těžbou nerostných surovin.
- Kontinuální, stále se vyvíjející krajina je spojena s tradičním způsobem obhospodařování a života společnosti, vývojový proces v území pokračuje, materiální doklady o vývoji krajiny v postupujícím čase jsou přítomny. Tento typ krajiny se vyskytuje na převážné části území České republiky, je zastoupen i ve většině prohlášených KPZ.

3. Asociativní kulturní krajina má výjimečné postavení v typologii krajin. Přítomnost materiálního projevu kulturních hodnot může být minimální nebo zcela chybí. Dané místo má hodnotu na pozadí duchovních, uměleckých či historických asociací. Příkladem jsou poutní a posvátné areály, historická bojiště, lokality spojené s pobytem významných osobností.

Území České republiky má velmi různorodé přírodní podmínky (primární krajinnou strukturu), které hrály důležitou roli při jeho antropogenní kultivaci. Nepřekvapí tedy typologická pestrost kulturní krajiny, která je kombinovaným dílem přírody a člověka, dílčí části často vykazují znaky více krajinných typů, dochází k prolínání a modifikacím.

Na území Pardubického kraje existují dvě památkové zóny, jejichž smyslem je ochrana kulturní krajiny. V roce 2016 uplynulo již 20 let od vyhlášení té první, KPZ Slatiňansko-Slavicko.¹⁶ V roce 2015 bylo prohlášeno území Kladubského Polabí za památkovou zónu.¹⁷

Krajinná problematika se dotýká různých oborů lidské činnosti, je řešena často i s protichůdnými postoji, preferují se resortní zájmy, chybí celostní přístup. Smyslem tohoto stručného příspěvku bylo nastínit pohled na kulturní krajinu z hlediska památkové péče.

Zdroje:

Literatura

Jan HENDRYCH, *Tvorba krajiny a zahrad III. Historické zahrady, parky a krajina, jejich proměny, kulturně historické hodnoty, význam a ochrana*, Praha 2000.

Karel KUČA et al., *Krajinné památkové zóny České republiky*, Praha 2015.

Ladislav ŽÁK, *Obytná krajina*, Praha 1947.

Jiří LÖW; Igor MÍČHAL, *Krajinný ráz*, Kostelec nad Černými Lesy 2003; Petr SKLENIČKA, *Základy krajinného plánování*, Praha 2003.

Josef ŠMAJS, *Člověk a krajina*, in: *Zahrada–Park–Krajina*, 2007, roč. 17, č. 1, s. 2–5.

Karel KUČA, *Oblasti dochovaných strukturálně výrazných plužin v České republice*, in: *Zprávy památkové péče*, 2014, roč. 74, č. 1, s. 34–49.

Internetové zdroje:

Evropská úmluva o krajině, Florencie, 20. října 2000. Dostupný z WWW: [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_uumluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_uumluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf) [cit. 27. června 2017].

Vyhláška Ministerstva kultury č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny, v platném znění.

Ministerstvo kultury, Opatření obecné povahy č. 1/2015, o prohlášení části krajinného celku – území Kladubského Polabí za památkovou zónu. Dostupný na WWW: <https://www.mkcr.cz/pamatkove-zony-265.html> [cit. 11. září 2017].

Projekt NAKI. Dostupný z WWW: http://www.kpz-naki.cz/index.php?option=com_xmap&sitemap=1&Itemid=170 [cit. 3. července 2017]. Nebo <http://www.hikk-naki.cz/clanky/predstaveni-projektu/> [cit. 3. července 2017].

Státní kulturní politika na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025). Dostupný z WWW: <https://www.mkcr.cz/statni-kulturni-politika-69.html> [cit. 3. července 2017].

V originále na WWW: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1> [cit. 8. září 2017].

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Dostupný z WWW: https://www.mzp.cz/www/platnalegislativa.nsf/58170589E7DC0591C125654B004E91C1/%24file/Z%20114_1992.pdf [cit. 29. června 2017].

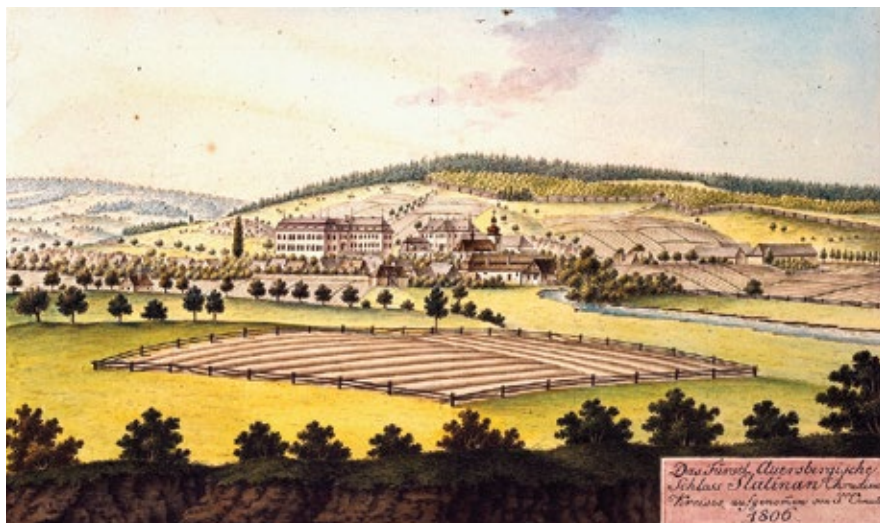
Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Dostupný z WWW: <https://www.mkcr.cz/pravni-predpisy-z-oblasti-pamatkove-pece-253.html> [cit. 29. června 2017].

¹⁶ Vyhláška Ministerstva kultury č. 208/1996 Sb., o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny, v platném znění.

¹⁷ Ministerstvo kultury, Opatření obecné povahy č. 1/2015, o prohlášení části krajinného celku – území Kladubského Polabí za památkovou zónu. Dostupný na WWW: <https://www.mkcr.cz/pamatkove-zony-265.html> [cit. 11. září 2017].

Poznámky k vývoji zámeckého parku ve Slatiňanech

Jaroslav BUŠTA, Věra VESELOVSKÁ

Obr. č. 1: Pohled na zámek Slatiňany a vrch Hůra s oborním plotem a centrální alejí od severu, 1806 (Johann Venuto, Österreichische Nationalbibliothek).

V roce 1996 byla vyhlášena krajinná památková zóna Slatiňansko-Slavicko. Ve smyslu mezinárodní typologie kulturních krajín¹⁸ je na území zóny zastoupena kategorie organická kontinuálně se vyvíjející krajina. Mezi charakteristické typologické znaky patří přítomnost pozemků pro zemědělskou prvovýrobu, lesní porosty, ovocné sady, rybníky a jejich příslušenství, síť komunikací včetně doprovodných alejí a stromořadí, urbanistická struktura sídel.¹⁹ Dochovaná historická krajinná struktura odráží tradiční způsob hospodaření v daném území, který byl ověřen během života několika generací, pozměňuje se v souvislosti s rozvojem technologií, dopravy, životního způsobu, ale přesto obraz krajiny zůstává harmonický.

Organická krajina je velmi často prolnta s krajinou záměrně komponovanou za účelem vyšší estetické kvality daného segmentu krajinného prostoru. Tento typ nalezneme na území KPZ především v areálu Slavické obory, komponované lovecké krajiny. Vedle chovu zvěře k lovu měla obora funkci reprezentační a společenskou. Jednotlivé prostory byly komponovány nejen z hlediska potřeb myslivosti, účelnost se zde pojila s estetikou. Souvislé smíšené lesní porosty se střídaly s plochami políček a pastevních luk, které

¹⁸ Kulturní krajiny. V originále dostupný z WWW: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1/> [cit. 8. září 2017].

¹⁹ K vývoji krajiny podrobně viz Jana STEHLÍKOVÁ – Luděk ŠTĚPÁN, *Nasavrcké panství a slatiňanští Auerspergové, utváření sídelní krajiny*, Slatiňany 2014.

Obr. č. 2: Povinný císařský otisk stabilního katastru Slatiňany, 1839, detail (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Praha).

narostly do žádoucí velikosti, se jírovce odstranily, po provedení probírky duby vyplnily uvolněný prostor svými korunami.²¹ Zařazení jírovců mělo i estetické důvody. V době květu je strom velmi působivým nápadným bělavým květenstvím, zajímavé jsou i silně plstnaté rašící listy, které při podzimním vybarvení v odstínech žluté harmonicky doplňují neutrální nahnědlé listy dubů.²²

Nejsnadněji identifikovatelnou kategorií historické kulturní krajiny na území KPZ Slatiňansko-Slavicko je komponovaný útvar zámeckého parku ve Slatiňanech. Estetický a umělecký záměr byl při jeho tvorbě prvořadý. Základem parku jsou sice přírodní prvky (stromy, keře, travnaté plochy), ale jejich výběr a rozmístění na ploše parku provedl člověk v souladu s platnými principy daného slohového období. Historie vývoje slatiňan-

doplňují pohledově významné a zajímavé solitérní stromy nebo menší skupiny. Dnešního návštěvníka upoutají nádherné exempláře staletých autochtonních dubů (*Quercus robur*) a exotických kaštanovníků (*Castanea sativa*).²⁰ Orientaci v krajině a příjemnou jízdu usnadňovaly aleje podél oborních cest, většinou z dubů nebo v kombinaci s jírovcem (*Aesculus hippocastanum*). Tato smíšená výsadba měla několik důvodů. Plody obou druhů stromů jsou dobrým krmivem pro zvěř, avšak zatímco dub je pomalu rostoucí dřevina, začíná plodit ve věku kolem 50 let, jírovec se vyvíjí rychleji a do plodnosti nastupuje již kolem 20. roku života. Dub je dlouhověký taxon, v dobré kondici vydrží stovky let, životnost jírovce začíná po 100 letech výrazně klesat, zvyšuje se přítomnost rizikových prvků, které snižují provozní bezpečnost daného stromu. Duby jako hlavní dřevina aleje či stromořadí se vysazovaly na konečnou vzdálenost (daná velikostí stromu v dospělosti), mezi ně se vysadily jírovce jako výplňová dřevina (výsadba tedy byla pravidelná dub–jírovec–dub). Poté, co duby

²⁰ První kaštanovníky jedlé přivezl Jan Adam kníže Auersperg z jižní Evropy v roce 1776, v Nasavrkách založil sad, druh se spontánně šíří v lesích okolo Slavic a Slatiňan. Jana STEHLÍKOVÁ – Luděk ŠTĚPÁN, *Nasavrcké panství a slatiňanští Auerspergové, utváření sídelní krajiny*, Slatiňany 2014.

²¹ Využívá se tak přirozené vysoké schopnosti dubu obrůstat po prosvětlení hustého porostu a tvořit sekundární korunu.

²² Dendrologická charakteristika různých taxonů je uvedena v řadě publikací, z hlediska uplatnění v zahradní a krajinářské tvorbě např. Karel HIEKE, *Praktická dendrologie*, Praha 1978.

ského zámku s přilehlým parkem je popsána v publikaci *Nasavrcké panství a slatiňanští Auerspergové, utváření sídelní krajiny* Jany Stehlíkové a Ludka Štěpána a podrobně v monografii o zámku,²³ připomeneme tedy jen nejvýznamnější letopočty časové osy. Park byl založen v roce 1796. Jeho zakladatel, kníže Karel Auersperg (1750–1822), pocházel z vlášimské větve rodu. A právě u zámku ve Vlašimi byl založen jeden z prvních krajinářských parků v Čechách.²⁴ Lze předpokládat, že se stal inspirací pro později zakládaný slatiňanský park (obr. č. 1 a 2). Kníže Vincenc Karel Auersperg (1812–1867) se v roce 1845 oženil (s Wilhelminou Colloredo-Mannsfeld) a následující rok začaly významné úpravy parku spojené s jeho rozšířením. Autor návrhu parkové kompozice není dosud znám (a je otázkou, zda bude někdy v archivních dokumentech jeho jméno nalezeno). V roce 2016 a 2017 bylo v archivech (SOA Zámrsk, SOKA Chrudim) a ve fondech zámků Slatiňany a Žleby objeveno několik mapových podkladů, které upřesňují vznik a vývoj slatiňanského parku.

Významnou úlohu při tvorbě parku určitě sehrál jeho vlastník. Kníže Vincenc absolvoval v roce 1837 cestu do Anglie. V záznamech cestovního deníku²⁵ jsou uvedeny i destinace, ve kterých se nalézají významné parky a zahrady. Především můžeme uvést Blenheim Palace, Warwick Castle, Hampton Court Palace, v nichž se na zahradních úpravách podílel významný architekt Lancelot ‚Capability‘ Brown,²⁶ v současnosti hodnocený jako jeden z nejvýznamnějších představitelů anglické krajinářské školy. Podíváme-li se na roky, ve kterých v jednotlivých objektech probíhaly úpravy pod Brownovým vlivem, v době návštěvy knížete Auersperga mohl být příslušný park ve vrcholné fázi a vyvolat v návštěvníkovi silný dojem. V programu cesty byl Londýn, kde mohl navštívit „brownovské“ parky St. James’s Park, Kew Gardens (s jistotou o návštěvě nevíme). V tomto příspěvku není prostor pro komentář Brownovy tvorby, zmíníme tedy jen velmi stručně, v čem hledat základní rysy jeho návrhů zahradních úprav. Pokud to terénní podmínky umožnily, situoval do prostoru parku velké, přirozeně vyhlížející vodní plochy, často doplněné architektonicky zajímavými mosty. Rozlehlé travnaté plochy, dosahující až k vlastnímu aristokratickému sídlu, doplnil menšími skupinami stromů (tzv. *clumps*, oblíbené byly zejména skupiny tří či pěti dubů) a habituálně zajímavými solitérními dřevinami. Při organizaci prostoru, kompozici parkových průhledů a výhledů do okolní krajiny využíval také větší souvislý porost pásových výsadeb (tzv. *belts*). Z okružní cesty parkem bylo možné vnímat jednotlivé záměrně komponované scenérie z různých míst, s odlišným působením na pozorovatele. Geometrickou strohost dřívějších formálních zahrad nahradila iluze volné nespoutané přírody. A právě tyto zásady lze spatřit i v areálu zámeckého parku Slatiňany.

²³ Jaroslav BUŠTA – Michal KONEČNÝ – Radek RYŠAVÝ, *Zámek Slatiňany*, Sychrov 2015.

²⁴ Veronika PINCOVÁ, *Historie romantického parku ve Vlašimi*, in: *Historické zahrady Kroměříž 2006. Umění a společenská činnost v historických zahradách*. Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 8.–10. 6. 2006 v Kroměříži, s. 35–37. Reprodukce litografií z počátku 19. století s vyobrazením parku ve Vlašimi jsou uvedeny v publikaci: Zdeněk DOKOUPIL – Pavel NAUMANN, et al., *Historické zahrady v Čechách a Moravě*, Praha 1957.

²⁵ Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Auerspergů, Žleby a Slatiňany 1704–1939 (1944), inv. č. 39, sign.54R.K. Cestovní deník Vincence Karla Auersperga z cesty do Anglie ve formě dopisů psaných matce „Briefe eines Lebenden“ evid. jedn. (ukl. č.) rkp5 K2.

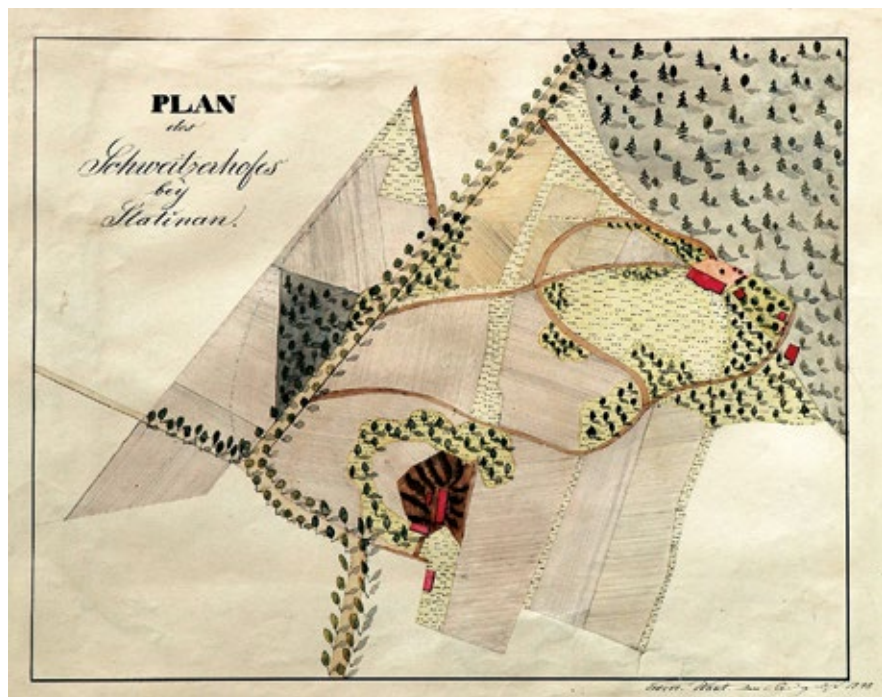
²⁶ V roce 2016 uplynulo 300 let od jeho narození, ve Velké Británii se výročí věnovala velká pozornost. Viz The Capability Brown Festival. Dostupný z WWW: <http://www.capabilitybrown.org/> [cit. 19. září 2017].

Obr. č. 3: Stav v pozemkovém vlastnictví před rozšířením parku; hnědě – církevní pozemky, modře – obecní pozemky, zeleně – obecní pastviny, 1846 (mobilární fond zámku Slatiňany, inv. č. SN14528).

Obr. č. 4: Rozvržení parcel po výkupu pozemků, 1846, detail (mobilární fond zámku Slatiňany, inv. č. SN 14529).

Obr. č. 5: Okolí Švýčárny, tzv. nový park se zákřesem cestní sítě, autor: Theodor Wroat, 1848 (mobilární fond zámku Žleby, inv. č. ZL 8288/18).

Pokud se zamýšlíme nad další možnou inspirací a opustíme archivně doložené zdroje, lze uvažovat o vlivu prostředí, ve kterém se vlastník pohyboval. Auerspergové patřili mezi nejvýše postavenou šlechtu v bývalém Rakousko-Uhersku. Parky a zahrady prezentovaly společenské postavení majitele stejně jako na ně navazující honosná rodinná sídla. Při častých vzájemných návštěvách spřízněných rodů se mohlo diskutovat též o zahradních úpravách, doporučovat schopné zahradníky, literaturu, přebírat úspěšné vzory. Příkladem této praxe je doložená existence podobných prvků v zámeckých parcích ve Slatiňanech a nedalekém Heřmanově Městci. Vilemína (1857–1909), dcera knížete Kinského z Heřmanova Městce, se provdala do Slatiňan za knížete Františka Josefa Auersperga (1856–1938), který převzal správu velkostatků po dosažení plnoletosti v roce 1876. V obou parcích existovalo tzv. dětské hospodářství,²⁷ plot oddělující soukromou část využívanou šlechtickou rodinou od veřejně přístupného prostoru, podobné zahradní úpravy před hlavním parkovým průčelím, stejný typ dřevěných parkových lavic. Vzor těchto lavic jsme objevili v katalogu anglické firmy z roku 1916.²⁸

První významný plán, který zachycuje situaci před výkupem pozemků a rozšířením parku, pochází z roku 1846 a nalezen byl ve sbírkách zámku Slatiňany (obr. č. 3). Na plánu vidíme základní cestní síť, která se dochovala dodnes – silnice (dnes ulice V Kaštance) a od klapačky (brána při jižním východu z parku) pokračující nahoru k tzv. Černé bráně do obory a s odbočkou do Kochánovic. Barvy pozemků označují jednotlivé vlastníky.

Soustředění pozemků do vlastnictví jednoho majitele umožnilo cíleně plánovat parkové úpravy většího krajinného celku. Stav po výkupu pozemků a sloučení parcel zachycuje obr. č. 4. V horní části s názvem „Park“ je zakreslen tzv. starý zámecký park s oplocením odpovídající již dnešnímu rozsahu. Prostor uvažovaného tzv. nového parku je v plánu uveden jako „Parkzuwache“. Zcela vlevo je budova myslivny „Jägerhaus“ – předchůdce dnešní Švýcárny.

Krásně ručně zpracovaným je plán (obr. č. 5) zachycující krajinu mezi dnešním parkem a Švýcárnou,²⁹ která byla cíleně pojata do kompozice areálu nového parku, neboť do tohoto období (1846–1848) spadá její vybudování. Zákres cestní sítě odpovídá situaci, která je zachycena ještě na leteckém snímku z roku 1938 (obr. č. 6), tedy devadesát let od rozšiřování parku. Síť cest se začala postupně rozpadat až po druhé světové válce, jak je patrné z leteckých snímků z roku 1954.³⁰ Do dnešních dnů je dochovaná pouze první cesta odbočující vpravo z aleje nad klapačkou a končící pod Švýcárnou. Plán také odlišuje dvě různé mapové značky pro stromy lemující hlavní komunikace v oblasti. Silnici ve spodní části mapy (kolem dnešního oplocení parku v ulici V Kaštance) lemují stromy

²⁷ Ve Slatiňanech dochované, heřmanoměstecké dokumentují pouze archivní fotografie a popis v dobové literatuře: Alois KLAUS, *Heřmanův Městec a okolí*. Chotěboř 1900, s. 14. Dostupný na WWW: <http://kramerius.nkp.cz>. [cit. 19. září 2017].

²⁸ Bílé dřevěné lavice ze s. 10 a 12. dostupné na WWW: <https://archive.org/details/GardenFurnitureAndOrnament> [cit. 19. září 2017]. Lavice jsou doloženy archivními snímky z obou parků, v Heřmanově Městci je vzor i fyzicky dochován. Zatím není známo, zda mobiliář byl zakoupen přímo v Anglii, nebo dle předlohy vyroben šikovným truhlářem v Čechách.

²⁹ Objektu Švýcárny se věnuje Luděk ŠTĚPÁN – Ludmila NOVÁKOVÁ – Jaroslav BUŠTA, *Švýcárna ve Slatiňanech – záhady a skutečnost*, in: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích za rok 2011, s. 25–27.

³⁰ Digitalizované archivní letecké snímky jsou dostupné na WWW: <http://lms.cuzk.cz/lms/> [cit. 19. září 2017].

Obr. č. 6: Letecký snímek areálu zámku a parku Slatiňany z roku 1938 (VGHMÚř Dobruška).

Obr. č. 7: Situační plán v knížecím auersperském parku ve Slatiňanech, autor: Benedikt Škvor, 1863 (SOKA Chrudim, fond: Archiv městyse Slatiňany, karton č. 6).

Obr. č. 8: Přehledná a porostní mapa lesů Nasavrckého velkostatku, 1875, detail (mobiální fond zámku Slatiňany, bez inv. č.).

Obr. č. 9: Typy krajinných struktur v leteckém snímku z roku 1938; červeně – zámek Slatiňany, zeleně – zámecká zahrada, žlutě – veřejně přístupný zámecký park, světle modře – krajinný park, tmavě modře – Slavická obora (autor zázkesu: J. Bušta, 2017).

s úzkou korunou (pravděpodobně sloupovité topoly *Populus nigra* ‚Italica‘, které byly v určité době velmi populární), za zatáčkou se mění v jiný druh stromu s rozložitou korunou.

Dalším významným pramenem a zdrojem informací je plán z roku 1863 „Situation in hochfürstlich Auerspergischer Slatinaner Schlossparke“ (obr. č. 7), kde je vysloveně uveden starý „Alter Park“ a nový park „Neuer Park“ končící u „Schweizerei“ (Švýcárny). Plán vypracoval knížecí architekt Benedikt Škwor a zachytil na něm situaci, kdy starý park lemuje alej topolů „nach Kuchanowitz“ (do Kochánovic) a na ni navazuje alej „Kastanien“, která končí „Thor“ (branou) do „Thiergarten“ (obory). Dále z plánu vyčteme, že v zatáčce stojí budovy cihelny, přemístěné později severním směrem.

„Přehlední a porostní mapa lesů Nasavrckého panství“ zachycuje situaci z roku 1875 (obr. 10), kdy je park již uveden jako celek, nerozdělený vnějším oplocením staré parkové části. Chybí mapová značka pro topoly, které byly pravděpodobně mezi roky 1863–1875 vykáceny a nahrazeny dnes stojícími a dožívajícími jirovci. Cestní síť v parku je stejná jako na obr. č. 6.

Na konci 70. let 19. století bylo rozhodnuto o oplocení tzv. starého parku. Realizoval ho Rudolf Zábranský, kameník ze Škrovádu.³¹ Ve stejné době vznikl také

vnitřní rozdělovací plot, který oddělil soukromou zámeckou zahradu od prostoru veřejně přístupného parku, a vstupní vrátnice³² naproti dnešním stájím, které jsou však o necelých dvacet let mladší. Část parku vyhrazená rodině vlastníka byla jakousi vnitřní zahradou se zahradním detailem – záhony květin, keři, cizokrajnými dřevinami a drobnými stavbami. Veřejnosti přístupná část parku měla jednodušší skladbu porostů, převažovaly autochtonní druhy stromů, které byly sázeny ve skupinách, „jako kytice“ (obr. č. 11). Nový

Obr. č. 10: Pasoucí se ovce před Švýcárnou, dobová pohlednice, nedatováno (mobilární fond zámku Slatiňany, bez inv. č.).

Obr. č. 11: Pohled z obory skrze Černou bránu do centrální aleje směrem k zámku, nedatováno (mobilární fond zámku Slatiňany, bez inv. č.).

³¹ Rozpočty, korespondence, jednoduchá skica v SOA Zámrsk, fond Velkostatek Nasavrky, karton č. 73.

³² SOA Zámrsk, fond Velkostatek Nasavrky, *Nákres obydlí pro hajného v knížecím parku*, karton č. 73, autorem této stavby byl Ing. Josef Kristen, knížecí stavební inženýr. Josef Kristen je s největší pravděpodobností autor projektů většiny drobných staveb umístovaných na konci 19. století do slatiňanského zámeckého parku.

Obr. č. 12: Pohled do centrální aleje směrem k bývalé oboře, foto J. Bušta, 2016.

šlené umístění skupiny dřevin a samostatně stojící solitéry. Z kruhových skupin stromů je dochována pohledově výrazná rozvolněná skupina autochtonních dubů s centrálním dubem uherským (*Quercus frainetto*)³⁴ na louce vlevo u jírovcové aleje (ve směru od klapačky k oboře). Podobná skupina stromů bývala na opačné straně aleje při vyústění silnice od Kochánovic, v současnosti je v místě jediný dožívající strom a vzhledem k ochranným pásmům vedení vysokého napětí zde porost stromů již nemůže být obnoven.

Na skupinu starých dubů navazuje porostní skupina buků (*Fagus sylvatica*). Oba taxony patří mezi naše nejvyšší dřeviny se široce rozložitou korunou, jejichž malebnost se zvyšuje s přibývajícím věkem stromů. Působivé je podzimní vybarvení skupiny (obr. č. 13), kdy svítivé žlutooranžové listy buků kontrastují s neutrální hnědou barvou dubových listů. V bezlistém stavu zaujme textura mohutných stromů, hluboce rozbrázděná borka kmenů dubů i hladká nápadně šedá kůra buků. Aby tato skupina dospělých stromů působila nadále jako výrazná dominanta dané plochy, je nutné její prostorové uvolnění od náletů jiných druhů stromů (zejména javor mléč, jasan) a plevelných keřů (ostružiník, maliník, bez černý). Pokud by porost náletů nebyl odstraněn, bude konkurovat starým stromům v přístupu k vodě, světlu, živinám, a může tak negativně ovlivnit jejich celkovou vitalitu a dobu setrvání v kompozici parku. Ve zbytečně zahuštěné skupině se potlačí vizuální působení stávajících mohutných jedinců a nová generace stromů (z náletů) nebude mít prostor rozvíjet se do kvalitního parkového jedince s habitem charakteristickým pro daný taxon. (Vyrůstou vysoko vyvětvené, přeštlhlené stromy, s nevhlednou korunou, prosychající, s problémy se stabilitou, v silném zápoji pod jejich korunami jsou nevhodné podmínky pro rozvoj bylinného patra).

³³ *Ferme ornée, ornamented farm* představuje typ krajinné kompozice, ve kterém se usiluje o spojení krásy a užitku v harmonický celek (v češtině pojem „okrasný statek“).

³⁴ Dub uherský má pravidelnější stavbu koruny a větší elegantní list.

park za klapačkou je pak přírodně krajinářským parkem, jehož srdcem byla Švýcárna. Vzhledem k tomu, že v objektu Švýcárny (obr. č. 11) se nalézaly chlévy, světnice ovčáka a pasáka krav, na archivních snímcích jsou zachyceny ovce pasoucí se na pastvině před budovou, lze uvažovat o náznaku miniaturní *ferme ornée*.³³ Páteřní komunikací byla a stále je jírovcová alej (obr. č. 11 a 12) od klapačky k bývalé bráně do obory. Prostor doplňovala síť drobných cest, promy-

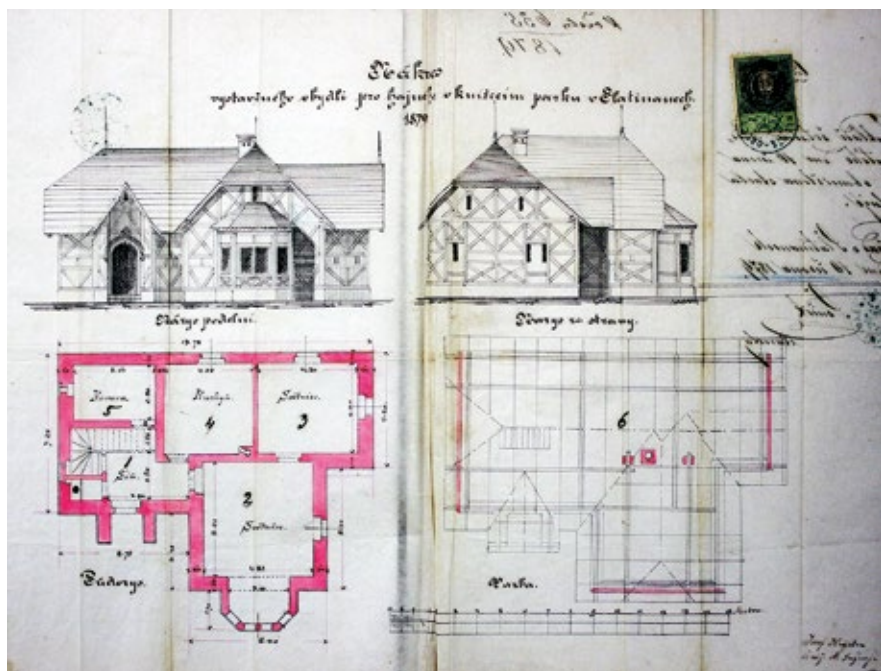
Obr. č. 13: Pohled přes pastviny na podzimní zbarvení skupiny dubů a buků s kaštanovou alejí, foto J. Bušta, 2016.

Okrajové porosty uzavírající prostor „nového parku“ tvoří běžné domácí stromy (lípa, habr, javor), v kontrastu k listnatým druhům bylo u okružní cesty vysázeno několik jehličnanů (smrk *Picea abies*, borovice *Pinus strobus*), které oživují průhledy parkem. Ze solitérních stromů jsou na pastvinách nepřehlédnutelné dva staré akáty (*Robinia pseudoacacia*), platan (*Platanus x acerifolia*), lípy (*Tilia cordata*) a kaštanovník (*Castanea sativa*) v blízkosti částečně dochované esovité cesty ke Švýcárně.

Centrální jírovcová alej nového parku je v současnosti směs starých dožívajících jírovců (*Aesculus hippocastanum*) a kaštanovníku (*Castanea sativa*), místy jsou mezi ně vtroušeny další taxony. Alej byla ve své pravé části kompletně vykácena při asfaltování silnice do Kochánovic. Celkový stav aleje není dobrý. Jírovec (koňský kaštan) je řazen mezi dřeviny středněvěké dožívající se v dobré kondici kolem 100–150 let. Vyznačuje se špatnou kompartmentací,³⁵ křehkým dřevem a jeho rychlým rozpadem po odumření. Větší řezné rány (průměr nad 50 mm) se špatně hojí, nesnadno uzavírají kalusem, vznikají otevřené dutiny. Razantním řezům je třeba se vyhýbat, silně redukované koruny znamenají potenciální snížení provozní bezpečnosti v budoucnu následkem postupující hniloby velkých řezných ran. Na místa odstraněných starých jírovců byly dosazeny kaštanovníky, které však evidentně v aleji neprosperují.

Obnova tohoto liniového vegetačního prvku je žádoucí jak z pohledu historické tradice v daném místě (výsadba stromů u komunikací doložena na archivních mapách), tak z hlediska krajinného. Alej vzrostlých stromů spoluvytváří specifický krajinný ráz, účastní se organizace prostoru, vnáší kontrasty střídáním hlubokého stínu v interiéru aleje s výhledy na světlé, nezalesněné plochy. Charakteristickým znakem alejí je pravidelnost (stromy vysazeny v opakujících se vzájemných rozestupech, jednotná věková skladba (jedinci stejného stáří), kompaktnost celku (přibližně stejná velikost korun, výška

³⁵ Systém obranných bariér, které oddělují zdravé části rostlinných pletiv od infikovaných patogenem.

Obr. č. 14: Nákras obydli pro hajného v knížecím parku ve Slatiňanech, 1879, autor: Ing. Josef Kristen (SOA Zámorsk, fond: Velkostatek Nasavrky, karton č. 73).

stromů, bez výrazných mezer). Má-li být obnovena alej jako architektonický prvek, je ideální zásah spočívající v jednorázovém odstranění stávajících starých i mladších nerperspektivních a nekvalitních stromů a následné výsadbě nových stromů. Tento postup je žádoucí zejména v návaznosti alejí na významné historické objekty, v komponovaných částech historické kulturní krajiny. Uvedené řešení bývá kritizováno z hlediska zájmů ochrany přírody, jako kompromisní cesta se volí postupná obnova aleje po dílčích ucelených úsecích.³⁶ Obnova v navazujících etapách je přínosná také z pohledu účinku na veřejnost – lidé uvyklí na zažitý obraz aleje v krajině získají čas přijmout změnu.

Postupná obnova výběrovým kácením nevyhovujících jedinců a dosadbami nových stromů na uvolněná místa v aleji většinou není možná. Při malém rozestupu ponechávaných dospělých stromů v aleji se nově vysazené stromy deformují vlivem velké stanovištní konkurence a často nedorostou do kvalitního alejového stromu. Výsledkem je věkově a velikostně nesourodá výsadba stromů, která postrádá výše uvedené charakteristické znaky aleje.

Z hlediska památkové péče je ideálním způsobem obnovy rigorózní substituce (jírovec za jírovec, lípu za lípu apod.). Nicméně je akceptovatelná druhová obměna taxonem s podobnými vlastnostmi, není-li možné z různých důvodů použít původní.

³⁶ Celková obnova musí být dokončena v rozsahu cca 10 let, aby mezi postupně vysazovanými úseky nebyl v budoucnu výrazný rozdíl ve velikosti dospělých stromů.

Potenciálním problémem jírovců se z fytopatologického hlediska stává bakteriální onemocnění *bleeding canker*, s českým názvem slizotoková nekróza. Napadány jsou všechny věkové kategorie, stromy postupně chřadnou, nakonec odumírají. Prognóza vývoje choroby je velmi obtížná, přesto existuje riziko infekce pro stávající výsadby jírovců v České republice.³⁷ Je tedy otázkou, zda alej v Kaštance obnovit opět jírovcem nebo preventivně volit jiný druh stromu.

Jírovec bohužel není jediným stromem v parkových porostech, který má zdravotní problémy. Podobně rozsáhlé napadení houbovou chorobou existuje také u jasanů. Onemocnění s českým názvem *nekroza jasanů* velmi vážně poškozuje všechna věková stadia jasanů na různých lokalitách v Evropě, při silném napadení patogenem stromy odumírají.³⁸ Z tohoto důvodu nebudou při plánované revitalizaci zámeckého parku ve Slatiňanech v letech 2018 a 2019 jasanů vysazovány.

V kompozici slatiňanského parku byly zajímavým způsobem uplatněny také smrky (*Picea abies*, *Picea pungens*). Řada z nich byla ale zničena kůrovcem, který se i z důvodu vysokých teplot a nízkých srážkových úhrnů v letech 2016–2017 v parku rozšířil. Následně muselo být odstraněno celkem deset vzrostlých jedinců stáří 150–200 let.

Vraťme se však ještě do minulosti. Současnou podobu parku ovlivnil také jeho předposlední majitel z rodu Auersperg, kníže František Josef. V roce 1879 nechal postavit dům pro hlídače parku (obr. 14), jako předobraz mohla sloužit publikace Petera Fredericka Robinsona s názvem *Designs of gate cottage, lodges and park entrances* (obr. č. 18). V roce 1888 byl vybudován zámecký rybník, součástí parkové kompozice se staly také nově postavené stáje (dokončené roku 1898).³⁹ Kníže byl zcela jistě seznámen se zahradní tvorbou přelomu 19. a 20. století prostřednictvím literatury v zámecké knihovně a mohl aktivně ovlivňovat tvorbu parku. Většina knih se fyzicky nedochovala, ale z existujícího soupisu víme, jaké publikace se zahradní tematikou obsahovala.⁴⁰ Z uvedeného

Obr. č. 15 Jedna z volných předloh pro stavbu domu slatiňanského hajného, který se stal nakonec obydlím hlídače parku (Peter Frederick Robinson, *Designs of gate cottage, lodges and park entrances*, 1837, Londýn).

³⁷ Josef MERTELÍK et al, *Vývoj slizotokové nekrozy jírovců způsobené infekcí Pseudomonas syringae PV.aesculi v období 2010–2012 na první lokalitě prokázaného výskytu choroby v Čechách*, in: Acta Pruhoniciana 101, 2012, [online], Výzkumný ústav Silvy Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice 2012, s. 5–8. Dostupný z WWW: http://www.vukoz.cz/acta/dokumenty/acta_101/Acta-101_komplet-cz.pdf [cit. 19. září 2017].

³⁸ Ondřej KOUKOL – Ludmila HAVRDOVÁ, *Vřeckovýtrusná zkáza jasanů*, in: ŽIVA – Rozhled v oboru veškeré přírody 1/2014 [online], Academia 2012, s. 7. Dostupný z WWW: <http://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vreckovytrusnazkaza-jasanu.pdf> [cit. 19. září 2017].

³⁹ Architektonické řešení naprojektovala společnost W&C Manning z Newmarketu v Anglii, výsledné řešení a vlastní stavbu vedl architekt Jan Schmoranz ze Slatiňan.

⁴⁰ Seznam publikací dle inventárního soupisu zámecké knihovny ve Slatiňanech: Muthesius HERMANN,

přehledu zaujme množství knih G. Jekyll (1843–1932), významné představitelky hnutí *Arts and Crafts* ve spolupráci s architektem E. Lutyensem. Tato žena na dlouhou dobu ovlivnila tvorbu květinových záhonů, a i dnes zůstává inspirací. V publikaci *Die Gartenkunst in Wort*⁴¹ jsou praktické rady – seznamy stromů a keřů, doporučený sortiment pro aleje, skupiny, solitéry, využití kontrastů mezi odlišnými dřevinami, popsána konstrukce cest, vytyčování záhonů, výsadeb apod. Byla zde i kniha, jejímž autorem je tvůrce slavného průhonického parku, hrabě Silva Tarouca.

Je nesporným faktem, že prostory starého i nového parku, navazující Třešňovky a komplexu bývalé obory jsou nejceněnější krajinářskou lokalitou ve Slatiňanech, významné postavení zaujímají i v regionálním měřítku východních Čech. Území má vysokou hodnotu jak z hlediska krajinářského, historického, edukačního, tak i pro využití k volnočasovým aktivitám a krátkodobé rekreaci. Jakékoli změny a zásahy v tomto území je nutné provádět s nejvyšší mírou obezřetnosti, notnou dávkou pokory a citu, aby tento velmi kvalitní prostor zůstal zachován a rozvíjel se bez ztráty hodnot, které Slatiňanům zůstaly jako odkaz po minulých generacích jejich obyvatel.

Použité zdroje:

Prameny:

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Nasavrky, *Nákres obydlí pro hajného v knížecím parku*, karton č. 73

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Auerspergů, Žleby a Slatiňany 1704–1939 (1944), inv. č. 39, sign.54R.K. Cestovní deník Vincence Karla Auersperga z cesty do Anglie ve formě dopisů psaných matce „Briefe eines Lebenden“ evid. jedn. (ukl. č.) rkp5 K2.

Literatura:

Gertrude JEKYL, *Colour in the flower garden*, London 1908.

Gertrude JEKYL, *Lilies for English Gardens*. New York 1901.

Gertrude JEKYL, *Wall and Water Gardens*, London 1901.

Gertrude JEKYL, *Wood and garden*, London 1900,

Charles HOLME, *The Gardens of England*, London 1907.

Jaroslav BUŠTA – Michal KONEČNÝ – Radek RYŠAVÝ, *Zámek Slatiňany*. Sychrov 2015.

Josef MERTELÍK et al, *Vývoj slizotokové nekrózy jírovců způsobené infekcí Pseudomonas syringae PV.aesculi v období 2010–2012 na první lokalitě prokázaného výskytu choroby v Čechách*, in: Acta Pruhoniciana 101, 2012, [online], Výzkumný ústav Silvy Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice 2012, s. 5–8.

K vývoji krajiny podrobně viz Jana STEHLÍKOVÁ – Luděk ŠTĚPÁN, *Nasavrcké panství a slatiňanští Auersperkové: utváření sídelní krajiny*, Slatiňany 2014.

Landhaus und Garten (1907). William ROBINSON, *The Wild Garden* (1894). W. ROBINSON, *The English Flower Garden* (1883). Peter Frederick ROBINSON, *Designs of gate cottage, lodges and park entrances* (1837). Charles HOLME, *The Gardens of England*, (1907). Thomas William SANDER, *Roses and their Cultivation*. Gertrude JEKYL, *Wall and Water Gardens* (1901), *Colour in the flower garden* (1908), *Wood and garden* (1900), *Lilies for English Gardens*.

⁴¹ Franz Sales MEYER- Friedrich RIES, *Die Gartenkunst in Wort und Bild*, Leipzig 1904.

Karel HIEKE, *Praktická dendrologie*, Praha 1978.

Kulturní krajiny. V originále dostupný z WWW: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1/> [cit. 8. září 2017].

Luděk ŠTĚPÁN – Ludmila NOVÁKOVÁ – Jaroslav BUŠTA, *Švýčárna ve Slatiňanech – záhady a skutečnost*, in: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích za rok 2011.

Muthesius HERMANN, *Landhaus und Garten*, München 1907.

Ondřej KOUKOL – Ludmila HAVRDOVÁ, *Vřeckovýtrusná zkáza jasanů*, in: ŽIVA – Rozhled v oboru veškeré přírody 1/2014 [online], Academia 2012, s. 7. Dostupný z WWW: <http://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vreckovytrusna-zkaza-jasanu.pdf> [cit. 19. září 2017].

Peter Frederick ROBINSON, *Designs of gate cottage, lodges and park entrances*, London 1837. The Capability Brown Festival. Dostupný z WWW: <http://www.capabilitybrown.org/> [cit. 19. září 2017].

Thomas William SANDER, *Roses and their Cultivation*, London 1915.

Veronika PINCOVÁ, *Historie romantického parku ve Vlašimi*, in: Historické zahrady Kroměříž 2006. Umění a společenská činnost v historických zahradách. Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 8.–10. 6. 2006 v Kroměříži, s. 35–37.

William ROBINSON, *The English Flower Garden*, London 1883.

William ROBINSON, *The Wild Garden*, London 1894.

Zdeněk DOKOUPIL – Pavel NAUMANN, et al., *Historické zahrady v Čechách a Moravě*, Praha 1957.

Internetové zdroje:

Alois KLAUS, *Heřmanův Městec a okolí*. Chotěboř 1900, s. 14. Dostupný na WWW: <http://kramerius.nkp.cz>. [cit. 19. září 2017].

Bílé dřevěné lavice ze s. 10 a 12. dostupné na WWW: <https://archive.org/details/GardenFurnitureAndOrnament> [cit. 19. září 2017].

Český úřad zeměměřičský a katastrální. Dostupné z WWW: <http://lms.cuzk.cz/lms/> [cit. 19. září 2017].

Josef MERTELÍK et al, *Vývoj slizotokové nekrózy jírovců způsobené infekcí Pseudomonas syringae PV.aesculi v období 2010–2012 na první lokalitě prokázaného výskytu choroby v Čechách*, in: Acta Pruhoniciana 101, 2012, [online], Výzkumný ústav Silvy Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice 2012, s. 5–8.

Kulturní krajiny. V originále dostupný z WWW: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1/> [cit. 8. září 2017].

Ondřej KOUKOL – Ludmila HAVRDOVÁ, *Vřeckovýtrusná zkáza jasanů*, in: ŽIVA – Rozhled v oboru veškeré přírody 1/2014 [online], Academia 2012, s. 7. Dostupný z WWW: <http://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/vreckovytrusna-zkaza-jasanu.pdf> [cit. 19. září 2017].

The Capability Brown Festival. Dostupný z WWW: <http://www.capabilitybrown.org/> [cit. 19. září 2017].

O všeobecné zemské výstavě v Praze 1891

Zdeňka KRATOCHVILOVÁ

Obr. č. 1.

Obr. č. 2.

V minulém čísle našeho sborníku jsme se věnovali v článku „Století výstav“ dlouhému období 1791–1891, době vzniku moderního výstavnictví u nás, tento bouřlivý čas byl završen dne 15. května 1891 zahájením Všeobecné zemské výstavy v Praze roku 1891, na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze. Pokusíme se částečně představit, jak probíhalo pět měsíců výstavy, která byla připravována a provedena s nevědáním odhodláním a neutuchající pílí. Informace o průběhu výstavy jsou přejaty z druhého a třetího dílu obšírné knihy *Sto let práce* (vydáno roku 1893), dalším zdrojem je 25. ročník obrazového týdeníku *Světovzor*, který přinášel svým čtenářům podrobné zprávy a fotografie z výstaviště. Přílohou k tomuto článku je situační plán výstavy, publikovaný v knize *Sto let práce*.

Toho dne byla celá Praha v ulicích, na výzvu jednotlivých pořadatelských výborů byly uzavřeny továrny, obchody, písařny a další podniky. Celé město bylo slavnostně vyzdobeno, na domech vlály české prapory a na ulicích byly vztyčeny stožáry s prapory v zemských a rakouských barvách. Počasí zpočátku slavnostnímu dnu nepálo. „Od časného jitra bylo nebe hrozivě zachmuřeno, ba chvílemi se spouštěl na Prahu a na výstavu řídký, chladný, pichlavý déšť. Smutně vzhlíželi jsme k šedivé obloze, smutně pohlíželi jsme na zmoklou dekoraci Prahy, na prapory hadovitě vislé, nebo chvílemi deštěm a větrem bičované a zmítané. (...) Na Josefském náměstí hemžili se tisíkové lidí, v Eliščině třídě sráželi se jiní tisíkové v neprostupné špalíry po obou stranách. Hej bylo pánům, jedoucích v povozech, hůře oněm, kdož za těmito a mezi nimi pěšky se prodírali. Co chvíle bylo jim vykazovati se pozváním a vstupenkou, aby nebyli policejním kordonem zatlačeni stranou a nadobro odtřzeni od nekonečného průvodu. (...) Ale všechny tyto svízele oslavovány byly úkazem nade vše žádoucím a slibným. Chmury na nebi počaly se trhati,

mezerami mračen zjevoval se azur nebeský, déšť ustal nadobro a spoustami shluklých par prodíraly se již paprsky slunečné. Lice účastníků, shromážděných na výstavišti, jasnily se, mrzutý rozmar prchal, nálada růžověla. Víc a více rozháněl vítr mraky na obloze, a když nadešel okamžik zahájení výstavy, klenulo se nad výstavištěm nebe již modré, vybrané.⁴²

Výstava byla zahájena slavnostními zvuky fanfár, jež zazněly z cimbuří hlavní brány během příjezdu arcivévody Karla Ludvíka s rodinou. Autorem fanfár byl Antonín Dvořák, byly používány i při dalších výstavních slavnostech (v provedení šestnácti trubačů a jednoho tympanisty). Po desáté hodině nejvyšší maršálek kníže Jiří Lobkowitz přivítal úvodním slovem nejprve v českém a poté i v německém jazyce arcivévodu Karla Ludvíka jako zástupce Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa. Arcivévodu doprovázela jeho manželka arcikněžna Marie Terezie a dcera arcikněžna Markéta Žofie, dále byli přítomní nejvyšší zemští, duchovní a státní hodnostáři. Arcivévoda Karel Ludvík odpověděl krátkým prohlášením postupně v obou jazycích, vyzvedl šťastnou myšlenku provedení výstavy hospodářských a průmyslových výrobků, vzpomenu také výstavu v roce 1791. Dále pak popřál výstavě šťastný průběh a přislíbil návštěvu císaře. Po té se tento průvod vydal na prohlídku výstavy, během které arcivévoda vyslovil uznání s přesným a rychlým provedením železné konstrukce průmyslového paláce zástupcům českomoravské strojírně, u pivnice měšťanského pivovaru v Plzni pozdravil urozené hosty starosta města Plzně dr. Josef Krofta a nabídl jim pohár plzeňského piva. V prostorách umělecké výstavy je provázel hrabě Zdeněk Thun a profesor Myslbek, po prohlídce pavilónu květeny, kde byl všem vespolek představen ředitel pražských sadů František Thomayer, odjely obě arcikněžny na Hrad. Arcikníže pokračoval v prohlídce návštěvou pavilónu svého syna arciknížete Františka Ferdinanda d'Este, prohlídkou strojovny, pavilónu pražské železářské společnosti a závěrem se zastavil v pavilónu knížete Hanavského, poté již odjel na Hrad, kde se konala dvorní hostina. Arcikníže i jeho manželka výstavu opakovaně navštívili i v dalších dnech a nevynechali ani noční návštěvu pavilónu městských plynáren, „jenž planul v celém moři světla, od stínů nočních ostře se odrážejícího.“⁴³ Návštěvu Jeho Veličenstva uzavřeme slovy, jež údajně řekl při jedné z audiencí. „Pravil, spokojeně se usmívaje, že jest vlastně arciknížetem pro zahajování výstav, ale dosud že nezahájil výstavu, která by se zemské jubilejní výstavě pražské vyrovnala, zejména pokud se týče do veliké rozlohy, překvapující rozmanitosti, bohatství vystavených výrobků, krásného zevnějšku výstavných pavilónů atd. Triumfem moderní techniky nazval pan arcikníže konstrukci průmyslového paláce, jehož veliké rozpnutí budí obdiv.“⁴⁴

O průběhu výstavy byly vedeny důkladné záznamy a statistiky. Je tak známo, že v prvních pěti dnech výstavu navštívilo 100 000 lidí. Máme také zprávu o miliontém návštěvníkovi, stal se jím dne 26. července 1891 pan Jindřich Lokaj, litograf z Haasejova. Na fotografii, která byla uveřejněna v časopise *Světozor*, je zachycen spolu s miliontistou první návštěvnící paní Josefínou Krameriusovou, chotí protokolisty u hejtmanství v Rakovnicce (obr. č. 1, 2).

⁴² *Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze.* V Praze: Nákladem Výkonného výboru Všeobecné zemské jubilejní výstavy, 1893–1895. 2. díl, s. 338–339.

⁴³ *Ibid.* s. 247.

⁴⁴ *Ibid.* s. 246.

Návštěvnost výstavy byla velmi vysoká, k jejímu zvyšování přispívaly také sjezdy a akce, které různé spolky, sdružení a jiné korporace situovaly do Prahy v čase výstavy. Například se zde konal sjezd slovan-
ských akademiků, ač byl policejně zakázán, dne 17. května výstavu hromadně navštívilo 4 200 účastníků sjezdu vysloužilců a záložních vojnů z Čech a Moravy, ve dnech 16. až 18. května na Bělského třídě v samém sousedství výstavy proběhly mezinárodní závody Českého klubu velocipedistů (obr. č. 3).

Zvláště výstavy byly četné výstavní vlaky, které do Prahy přijížděly nejen ze všech koutů monarchie, ale i ze zahraničí. O tomto fenoménu výstavy podává zprávu následující tabulka, zobrazující vlaky připravované spolky, družstva a jednotlivci (obr. č. 4, 5).

Mimo tyto zvláštní vlaky bylo státní rakousko-uherskou dráhou vypraveno 178 vlaků z Čech s 96 972 účastníky.

„Výstaviště bylo od města poněkud vzdáleno, vstupné do výstavy bylo poměrně dosti velké, musil se tedy výkonný výbor také o to postarati, aby výstava obecnstvu i při celodenním pobytu poskytovala všemožné pohodlí, aby tudíž na výstavišti byl především dostatečný počet dobrých hostinců, vináren a kaváren. Úkolu tomu mohl výkonný výbor s tím větším úspěchem dostáti, poněvadž místodržitelství v Praze udělilo mu výnosem ze dne 18. března 1891. č. 27.935 právo, aby veškerá povolení ku provádění živností jak koncesovaných, tak řemeslných a svobodných na výstavišti po dobu trvání výstavy sám uděloval a vydával, ovšem osobám způsobilým, které koncesí, listem živnostním neb povolením jiným by se mohly vykázati, a předpisům řádu živnostenského se zavázaly vyhovovati. Právem tímto nabyt výkonný výbor též moci, že mohl stanoviti přené podmínky pro výčep nápojů a prodávání pokrmů, jimiž se všelikému vydírání obecnstva předešlo. (...) Při zahájení výstavy nacházely se na výstavišti restaurace: 1. Měšťanského pivovaru, 2. Akc. piv. v Plzni, 3. Akc. piv. na Smíchově, 4. J. F. Krásy, 5. Třeb. pivnice, 6. ochutnávárny J. A. kníž. Schwarzenberga, 7. ochutnávárny hrab. Harracha, 8. »Bohemian Breweries«, 9. Boh. Povolného a 10. M. Kopecké. Když se však ukázalo, jak četně je výstava navštěvována, a když světelné vodotrysky Křížkovy začaly obecnstvo vábiti, množily se přihlášky každým dnem, tak že ku konci měsíce července bylo na výstavě – mimo ochutnávárny, který měly velmi výhodné místo za průmyslovým palácem a výborně se osvědčily a jichž bylo 50 – celkem 18 hostinců a pivnic, 5 vináren, 2 kavárny, 4 pavilony uzenářské, 2 pavilony k prodeji kaka, 3 pavilony k prodeji sodovky, 1 pavilon lahůdkářský, 1 American Bar, 2 pekárny pečiva s prodejem a 7 stánek cukrářských a pekařských“ (obr. č. 6).⁴⁵

Na výstavišti byly provozovány i zábavné podniky. Jedním z nich byla velmi populární skluzavka, za celou dobu výstavy se svezlo 198 000 osob. Neméně zajímavá byla balónová aréna. „Arénu balónovou vystavěli tesařští mistři František Hubáček a Mat. Bílek, na základě smlouvy s podnikatelem A. Hoffmannem, kterýž se své strany učinil smlouvy s dobrodružným větroplavcem B. Wolfem. Řečená aréna sestávala z ohromné boudy

květen (od 15. do 31.)	235 814 návštěvníků
červen	408 442 návštěvníků
červenec	472 151 návštěvníků
srpen	505 121 návštěvníků
září	472 608 návštěvníků
říjen (od 1. do 18.)	338 944 návštěvníků

Obr. č. 3.

⁴⁵ *Ibid.* s. 268–269.

Obr. č. 6.

Obr. č. 8.

dřevěné, přístřeší to balonu »Kysibelky«, a z velké ohrady pro obecnstvo. »Kysibelka« vystupovala denně několikrát do výše, lanem jsouc upoutána, vždy za značného účastenství obecnstva. Dne 16. června praskla »Kysibelka« při prvém volném vystoupení do vzduchu, a statečný její kapitán, který do balonu se nikdy neodvážil, prchl. Aréna na nějaký čas zpustla, záhy však oživila za příčinou představení s vycvičenými slony. Po slonech přišel podnikatel se šesti výborně ochočenými lvy. Obecnstvo se na hrůzostrašná představení jen hrnulo. Zatím došlo ke shodě mezi pařížskými větroplavci L. Godardem a Ed. Surcoufem, kteří pak po celou dobu výstavy dvakrát týdně vystupovali s malým neb velkým balónem. Vedle toho ukazovala se nějaký čas v areně tlupa Suahelců, a večer, při osvětlení, dávala společnost lidových zpěváků svá představení. Všechny tyto podniky sloužily k tomu, aby po uzavření výstavních budov poskytla se obecnstvu zásluha, a za dne jakés střídání dojmů. Když se pak setmělo, upoutala fontána všechno obecnstvo na výstavišti se nacházející“ (obr. č. 7, 8).⁴⁶

Dne 26. září 1891 navštívil Prahu po jedenácti letech císař František Josef I., panovník přijel vlakem Společnosti státních drah. Město bylo při této příležitosti slavnostně vyzdobeno, po uvítací ceremonii se císař odebral na Hrad. Odpoledne poprvé navštívil

⁴⁶ *Ibid.* s. 269.

Obr. č. 7.

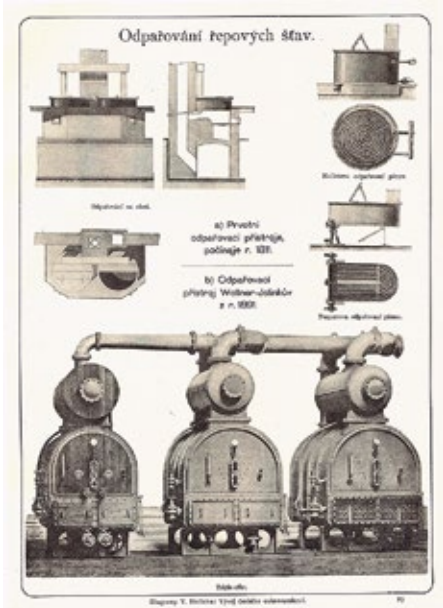
výstaviště, v královském pavilonu byl císař přivítán předsedou generálního komitétu výstavy hrabětem Bedřichem K. Kinským, po prohlídce průmyslového paláce, navštívil císař další pavilony. Na výstavě pobyl i druhý den, tedy 27. září, v tento den byla také překonána hranice dvou milionů návštěvníků, vzhledem k vysoké návštěvnosti spojené s přítomností císaře nebylo možné uzavřít turnikety, a tak osoba, která dokončila druhý milion, nebyla zjištěna. Panovník navštívil výstavu ještě 30. září, strávil zde prohlídkou celé odpoledne. „Císař slovy pochvalnými vyslovil svůj obdiv o velkoleposti a rozsáhlosti výstavy, která podává důkaz o velkém pokroku a vývoji všech odvětví hospodářství a průmyslu. Po té odjel císař za velkého provolávání slávy (obr. č. 9).“⁴⁷

Obr. č. 9.

Výkonný výbor výstavy zřídil samostatné retrospektivní oddělení, všem skupinovým a odborným výborům doporučil, aby velkou pozornost při utváření expozic věnovali vývoji svých oborů, aby tak byl na výstavě patrný stoletý vývoj v hospodářství, průmyslu i v umění. „Pro skupinu I. (Hospodářství polní) jednak sám »Ústřední hospodářský výbor« spisem »Příspěvek k dějinám zemědělství« postaral se o literární památník toho druhu, jednak i výstava sama poskytla mnoho zajímavého z retrospektivy našeho zemědělství. Hospodářské spolky vynasnažili se znázorniti jak pokrok v hospodaření, tak i v povznesení stavu rolnického i jeho způsobu života. Velkostatky pak zvláště ve svých pavilonech snesly bohatý obraz rozvoje hospodářského. Ve skupině II. (Lesnictví) dopodrobna vylíčen byl rozvoj našeho lesnictví, a četné diagramy o odstřelu zvěře podaly zajímavý přehled o honebních poměrech za celé století. Ve skupině III. (Hospodářský průmysl) zvláště cukrovarnictví a pivovarnictví české věnovaly svým dějinám nevšední péči. V pavilonu cukrovarnickém zvláštní oddělení vyhrazeno bylo jen této stránce, a výbor pro kolektivní výstavu cukrovarnickou postaral se rovněž o literární zpracování dějin českého cukrovarnictví. Zvláštní výstavu retrospektivní měla též skupina IX. (Polygrafie) v budově pro inženýrství a literaturu, uspořádanou péčí grémiu knihtiskařů a písmolijců pražských. Ve skupině XI. (Zpracování kamene, hlíny, skla atd.) velice zajímavou retrospektivu sklářské výroby vystavil hrabě Jan Harrach. Lékárnici čeští ve skupině XII. (Chemický průmysl) zdařile znázornily starou a novou lékárnu. Podrobnou retrospektivu hasičství uspořádala jednota hasičská ve skupině XVIII. (Hasičství), kdežto pro rozvoj českého stavitelství a inženýrství (skupina XIX.) hojnost historických dokladů snesena zvláště v pavilonech města Prahy a zemského výboru, ve výstavkách jiných měst českých, v oddělení architektur ve výstavě umělecké a konečně i ve sbírce uspořádané »c. k. ústřední komisí pro zachování starožitných památek ve Vídní«.

⁴⁷ *Ibid.* s. 327.

Obr. č. 10.

Základem zdaru jubilejní výstavy byl rekordní počet vystavovatelů. Nejvyšší počet vystavovatelů náleželo ke skupině I. zemědělství (3 470 vystavovatelů). Přehled účasti v jednotlivých skupinách podává následující tabulka (obr. č. 11).

Výkonný výbor se usnesl, že výstava bude ukončena dne 18. října, tedy o tři dny později než bylo původně určeno. V tento den se s výstavou přišlo rozloučit 75 000 platících návštěvníků. Slavnostní ukončení proběhlo po páté odpolední hodině, kdy za přítomnosti místodržitele hraběte Františka Thuna, oslovil starosta Prahy JUDr. Jindřich Šolc všechny přítomné těmito slovy (obr. č. 12).

Po dalších slavnostních proslovech se návštěvníci loučili s výstavou, celé výstaviště bylo slavnostně osvětleno, fontána naposledy zahrála kouzelnou hru. Parní píšťalou o jedenácté hodině večerní bylo dáno znamení k opuštění výstaviště (obr. č. 13).

Ve skupině XXIII. (Školství a literatura) proveden první pokus výstavy české literatury za celé století. Výbor skupiny XXIV. (Umění) vymezil vůbec obor výstavy umělecké na celé století 1791.-1891. a podařilo se mu snést tu na krátkou dobu uměleckou galerii českou, která pohřichu bude jen v upomínce, již věnuje jí toto dílo. První pokus zdravotnické a sociálně politické výstavy (skupina XXVI.) podal nám ne jeden zajímavý obraz o vývoji důležitých humanitních korporací a sociálních zařízení našich. Výboru konečně, jenž pečoval o velkolepou výstavu retrospektivní ve zvláštní budově, přidružil se i odbor, který uskutečnil myšlenku výstavy »umění lidového«, již znázorněna byla starší i nynější dovednost českého lidu rolnického“ (obr. č. 10).⁴⁸

Skupina	P O Č I T			
	vystavovatelů	autorských výstav	účastníků (společně s korporací)	prvního, v nichž stala pata byla zastoupena
I. a) Zemědělství				
1. výstava státní	2007	64	144	9
2. výstavy obecní	1403			
I. b) Zahrádkářství				
1. výstava státní	58	3	14	6
2. výstavy obecní	913			
II. Lesnictví a houba	29	1	12	10
Výstava pošt.	187			
III. Hospodářský průmysl	359	5	57	22
IV. Kůže, výrobky z ní	66			
V. Výrobky ze dřeva atd.	162	3	5	1
VI. Pěstování textilií	189	3	8	4
VII. Oděvnictví	395	15	14	12
VIII. Papírnictví a knihárství	63	1	1	3
IX. Živnostní polytechnické	120	3	6	9
X. Hornictví	25		6	9
XI. Přím. zpracování látek, státní atd.	129		9	21
XII. Chemický průmysl	100	1	4	1
XIII. Hostinství	14	1	3	4
XIV. Železná a levnost výrobky	320	4	4	8
XV. Železná státní a státní	68	4	2	
XVI. Průmysl umělecký	84	1	6	5
XVII. Průmyslové dopravní	31			
XVIII. Hostinství	69	1	47	
XIX. Inženýrství a stavitelství	118	1	30	3
XX. Výroba nábytku	166	2	1	1
XXI. Výroba věd, nástrojů a hodin	43			
XXII. Hrádelní nástroje	54			
XXIII. Školství	501			2
Literatura				
XXIV. Umění	319		23	
XXV. Výstava retrospektivní	249		113	
Umění lidové	1			
XXVI. Zdravotnictví a soc. politika	167	1	81	5
XXVII. Pověsty a výrobní	178			
Společně	8772	115		

Obr. č. 11.

⁴⁸ Sto let práce: zpráva o všeobecné zemědělské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze. 3. díl, s. 4.

•Velectění pánové a draží rodáci! Tak tedy končíme dny nám milované, tak mocný čas nás všechny předešel! Končíme 156. den zemské jubilejní výstavy, umlklá již ruch strojů, shasnou bzy světla elektrická, zmizí zářivý a kouzelný lesk fontány, a i ten povětrný posel, který z výstavy roznášel pozdravy do českých krajín, dnes naposled odletí. Uzavrou se brány této výstavy, ticho, klidno bude v bubenečském parku a v okolí Prahy. Loučíme se s bolestí s tímto dílem, dílem, o které má jednu z předních zásluh výkonný výbor, nebo on to byl, který s neúnavnou pílí a vzácnou energií, s nasazením všech sil odstraňoval nejen překážky politické, ale i překážky přirozené, které se zdaru tohoto díla v cestu stavěly.

Vzdávám tedy výkonnému výboru a statečnému jeho předsedovi, urozenému panu hraběti Karlu Maxu Zedtwitzovi, nejctívější, nejvělejší díky královského hlavního města Prahy.

Vedle něho přisluší jedna z předních zásluh pánům z výkonného výboru, kteří věrně k němu stáli, kteří rovněž pomáhali odstraňovati překážky, aby dovršeno bylo dílo to, kterému jsme se téměř půl léta obdivovali, an s námi obdiv ten sdílel celý svět.

Také pánům vystavovatelům, kteří nečetili žádných nákladů, vzdávám nejvělejší díky, neméně i obecenstvu, které tento národní podnik tak hojně podporovalo, které v těchto místech nechalo se najíti do milionů.

Velké jsou zásluhy výkonného výboru o Prahu. Praha dokázala výstavou, že jako Betlem nebyl posledním z měst judských, tak také Praha nebyla poslední z měst středoevropských. Praha dokázala svou přitažlivostí u ciziny. Vedle toho pak velká zásluha patří výkonnému výboru o to, že on to byl, který dokázal, že emancipuje se česká práce z cizího vlivu, že co národ kulturní se můžeme pochlubiti svou prací. On to byl, jenž s cimbuřím této budovy vztýčil prapor naší hospodářské a průmyslové neovidlosti.

Děk budíž také všem, kteří po dlouhou dobu dělnému lidu opatřili práci, děk budíž těm, kteří rozmanilili obživu tohoto lidu, děk budíž vám, kteří přičinili jste se, že z krajín na východu i západu cizinci hojně putovali na tato místa a obdivovali se dílům našim.

Tak tedy, pánové, dokonává se ono dílo, ke kterému denně jsme putovali a zajisté dílo to nám scházeti bude a zůstati v srdci našem velkou mezeru. Avšak dnešním dnem nezahyne toto dílo, dílo toto bude žiti dále: jako rolník vrhá semě na brádu, tak také užitek zkevze z této zemské jubilejní výstavy, neboť obchod, průmysl a řemesla klestí si novou dráhu do ciziny a to bude trvalý užitek výstavy. Především však bude z toho míti užitek národ český: že co česká ruka stla na tom lámu, to česká ruka chce a bude žiti.

Tak tedy při uzavření této zemské jubilejní výstavy leti můj pozdrav od Prahy po všech vlastech českých, po vlasti moravské a po vlasti slezské, ó, kež nám tato výstava, jako naše matka, která dokonává dnešní svůj úkol, hlásá slovy bibličskými: Ó lidé český, budíž ratolístkou rostoucí podél vod, budíž ratolístkou rostoucí nad zeď a muřá tvojech budíž bez počtu —

Náš výkonný výbor zdámě vykonal své dílo, on věc naší vlasti počinul mocně ku předu a protož provolávám mu nadšené třikráte »Sláva!«

Obr. č. 12.

Obr. č. 13.

Zdroje:

Sto let práce: zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791 v Praze. V Praze 1893–1895.

Kulturní krajina v okolí Opatovic nad Labem v letech 1496 až 1538 ve světle pernštejnských listin, smluv a evidence

David RICHTER

Krajina v okolí Opatovic nad Labem na mapě I. vojenského mapování z 2. poloviny 18. století (převzato z: <http://www.oldmaps.geolab.cz>).

Snad každé větší město u nás má nějakým způsobem zpracovanou svou historii. Podobně je na tom i řada menších měst, městeček, ale dokonce i vsí. Úroveň a způsob zhotovení těchto prací jsou rozdílné. Zatímco některá místa se dočkala vydání své historie tiskem, o jiných lze najít pouze stručné údaje na jejich internetových stránkách. Množství informací, které se podařilo nebo podaří o jednotlivých lokalitách získat, nezávisí pochopitelně pouze na schopnostech autora dané práce, ale především na pramenech. Míra jejich zachování je různá stejně jako počet dokladů, které byly o daném sídle v průběhu minulosti vytvořeny. Zatímco u některých lokalit postačilo jejich uvedení v urbáři, u jiných máme ze stejného období listiny, které sdělují nepoměrně více informací. S tím, jak se blížíme současnosti, míra potenciálních informací se neustále zvyšuje. Tak máme od 17. století dochovány celozemské soupisy obyvatelstva a první katastry. Máme k dispozici stále více matrik, pozemkových knih a dalších pramenů.

Informací ze staršího období, tedy od 16. století hlouběji do minulosti, máme především u vsí většinou poskrovnu. Existují ale i výjimky, mezi které se řadí Opatovice nad Labem. Zde kromě bohatých archeologických nálezů disponujeme také řadou starších písemných pramenů. Za vznik těchto nejstarších dokladů vdčíme především tomu, že katastr současné obce byl osídlen již v pravěku a v 11. až 15. století zde stával benediktinský klášter. Jsou tu ale také další stavby, které byly lokálně významné, a proto se infor-

mace o nich částečně dochovaly. Jedná se především o ty spojené s vodou – Opatovický kanál, labský jez a zdejší mlýn.⁴⁹ Kromě těch je tu minimálně ještě jedna „výhoda“, Opatovice byly hraniční vsí Pardubického panství na pomezí se statky města Hradce Králové. Díky tomu se tak staly pozemky na severu obce předmětem několika vzájemných smluv.

Většina z těchto dokumentů byla zahrnuta do ediční řady Archivu českého, případně Codexu iuris Bohemici.⁵⁰ Jsou tu však dvě výjimky, které tvoří smlouvy z roku 1528 a 1538. Ty byly ještě společně se smlouvou z roku 1523 (jež byla editována na základě královéhradecké městské knihy) opsány do knihy *Popis hranic panství z let 1650–1727*, která je součástí fondu Velkostatek Pardubice uloženého ve Státním oblastním archivu v Zámrsku.⁵¹ Díky tomu se dochovaly do dnešních dob a je možné podrobit je společně s dalšími prameny zkoumání. V tomto případě se sice nejedná o informace, které by se týkaly samotné obce a jejího intravilánu (nesdělí nám tedy nic o struktuře jejího osídlení), avšak poskytují nám zajímavé údaje o využívání krajiny v jejím okolí.⁵² Předmětem zájmu tohoto příspěvku se tak staly prameny z let 1496–1538, konkrétně rybníční registry, smlouvy, listy, listiny a dva urbáře.⁵³

I. Doklady z konce 15. století

Prvním pramenem pocházejícím ještě z 15. století jsou rybníční registry. Ty vznikly jako evidence škod, které utrpěli majitelé zaplavených nebo podmáčených pozemků v důsledku pernštejnských vodohospodářských aktivit, a jejich náhrad. V případě Opatovic se jednalo především o škody způsobené v souvislosti s vedením vody Opatovickým kanálem. Většina záznamů pro ves z roku 1496 se dotýká jednotlivých osob, jejichž pozemky byly zatopeny a za které obdržely náhradou jiné (zpravidla pole, louky či lesy).⁵⁴ Z této řady vybočují dva záznamy, které se netýkají fyzických osob ale „institucí“. První ošetřuje

⁴⁹ Opatovický kanál byl nejvýznamnější vodní stavbou na území panství Pardubice. Vilém z Pernštejna však nebyl jeho tvůrcem. Kanál začínající u Opatovic nad Labem a napájející rybník Čeperku a Bohdanečský rybník tu existoval již za předchozích majitelů území. Významně jej však nechal rozšířit a v letech 1513–1514 nechal v Opatovicích nad Labem zbudovat na Labí nový jez. Viz František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, Pardubice 1990, s. 90. O tom, že rybník Čeperka (i když v menším rozsahu) existoval již v době kláštera v Opatovicích nad Labem, viz Jaroslav TEPLÝ, *Příspěvek k dějinám rybníků a rybníkářství v předhusitském Chrudimsku*, in: *Theatrum historiae: sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity 3*, 2008, s. 28–30. Stavitelem nového jezu v Opatovicích a nového kanálu za Viléma z Pernštejna byl Kunát mladší z Dobřenic, viz Petr VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 1999, s. 111; Petr VOREL, *Český rybníkář Kunát mladší z Dobřenic (1465–1539)*, *Východočeský sborník historický 5*, Pardubice 1996, s. 66–67.

⁵⁰ František PALACKÝ (ed.), *Archiv český IV*, Praha 1846; Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVI*, Praha 1897; Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVII*, Praha 1899; Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (eds.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III*, Praha 1948.

⁵¹ Státní oblastní archiv Zámrsk (SOA Zámrsk), fond Velkostatek Pardubice (Vs Pardubice), inv. č. 151, kniha č. 149. *Popis hranic panství z let 1650–1727*.

⁵² Využitím nejrůznějších typů pramenů pro poznání historické krajiny se zabývá historická geografie (např. Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998; časopis *Historická geografie* vydávaný Historickým ústavem Akademie věd ČR).

⁵³ Zajisté by bylo vhodné zapojit také další typy pramenů a oborů (např. archeologii), aby byl příspěvek co nejkomplexnější. Záměrem tohoto příspěvku se však stalo pouze prozatímní zmapování možných písemných zdrojů, které by mohlo v budoucnu posloužit pro hlubší studium této problematiky na daném území.

⁵⁴ Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVII*, Praha 1899, s. 475–476.

náhradu pozemků opatovického záduší zatopených v souvislosti s Opatovickým kanálem a rybníkem Šeperkou (Čeperkou).⁵⁵ Druhý ošetřoval náhradu obecních pozemků „znehodnocených“ Opatovickým kanálem a labským jezem, za které obdrželi Opatovičtí „rybníčky dva pustý a průhon“.⁵⁶ Kde přesně se ony dva pusté rybníčky a svobodná cesta nacházely, není bohužel zřejmé, pravděpodobně však na území dnešního katastru obce.

V letech 1506 a 1507 byla obec opět odškodněna, neboť úprava kanálu jí zabrala další pozemky. Jako náhradu obdržela loučku v Kopaninách. Byl tu ovšem ještě větší problém, neboť Opatovičtí přišli v důsledku přestavby kanálu o svou původní cestu („silnice pravá, kudyž průhony také měli“). Tuto situaci vyřešili pernštejnští úředníci dohodou s místním krčmářem, který svolil, aby na jeho poli vznikla svobodná cesta, za což byl pardubickým pánem odškodněn kusem trní v Polabí. Kus trní vedle své louky v Polabí získal jako náhradu také zdejší poddaný Kadeřávek.⁵⁷ Další odškodnění spojené se stavebními úpravami kanálu se datuje do roku 1511 a týká se jak jednotlivých poddaných, tak samotné obce. Mimo jiné je cenným dokladem několika pomístních názvů (Písařská, Sezemská, Štěpovská, Zadnená louka a les na Zálesí). Dále dokládá některé problémy spojené s vodohospodářstvím (vymílání břehů kanálem a tvoření strží u Labe).⁵⁸ Další část registrů z roku 1513 pak ošetřovala pozemek zatopený v souvislosti s novým budováním labského jezu Kunátem mladším z Dobřenic a pozemky dotčené rozšířením Opatovického kanálu po tomto datu (přípis je datován do roku 1520): „lidem všem opatovským oddal za to, kterýmž se jest struha pošířovala v jich gruntích na Šeperku“.⁵⁹ K roku 1520 pak máme doloženou další louku v Polabí u Opatovic nacházející se naproti Bukovině zvanou Rychetní (jinak také Přírytina).⁶⁰

Ze starších pramenů pak ještě stojí za zmínku listina krále Vladislava Jagellonského z roku 1498, kterou převedl Vilémovi z Pernštejna na jeho žádost Opatovický a Dvakačovický kanál do dědičné držby. Zároveň mu ve smlouvě potvrdil, že má být na budoucí časy voda na obou dílech udržována v té výši, v jaké se držela v době sepsání listiny.⁶¹

II. Smlouva z roku 1502 „o stav opatovský, o struhu vedoucí vodu z Labe na mlejn, o hráz v Březhradu, o luhy, o držení vody na stavě a o cejch učiněná“

Roku 1502 uzavřel Vilém z Pernštejna a na Helfenštejně s hradeckou obcí za pomoci prostředníků smlouvu, kterou urovnali spory spojené s vedením a využíváním vody na hranicích jejich majetků. Předně Hradečtí pana Viléma vinili, že si svévolně zvýšil labský jez u Opatovic, v důsledku čehož se jim měla dít velká škoda na loukách a mlýnech pod městem. Za druhé si stěžovali, že struhu, kterou nechal Pernštejn vybudovat, aby vedla „vodu z Labe na mlejn a na rybníky“, směřoval přes jejich pozemky. Za třetí protestovali

⁵⁵ *Ibid.*, s. 476.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 475.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 496.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 503.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 509–510.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 524.

⁶¹ Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVI*, Praha 1899, s. 520–521, č. 695. Půda, na které byly oba kanály zbudovány, byla zápisným majetkem. Existovala tu tedy možnost výplaty, která by o ni Pernštejn připravila. V této chvíli si tak pojistil alespoň trvalou držbu těchto vodních děl.

proti hrázím nacházejícím se naproti rybníku Březhradu, které nechal pardubický pán zvýšit. Za čtvrté se ohradili proti Pernštejnovu využívání svých luk.⁶²

Svolaní prostředníci vyslechli obě strany. Aby však rozhodli správně a nestranně, povolali si k ruce ještě zkušené mlynáře, na kterých si vyžádali přísahu, že budou vypovídat podle svého nejlepšího svědomí. Společně s nimi pak objeli všechny mlýny i toky vedoucí z Labe do luk, na kterých se měla dít hradecké straně škoda. Svou obchůzku ukončili na opatovickém jezu, kde se mlynářů dotázali, zda se Hradeckým ona škoda skutečně děje. Mlynáři odpověděli, že při současném stavu vody na jezu k žádné újmě nedochází. Nato kázali prostředníci seříznout kůl, který při jezu upevnili a současnou hladinu řeky na něm označili měděným cejchem. Po tuto značku mohl Pernštejn a jeho potomci hladinu vody zvyšovat jak chtěli, nikdy ji však nesměli svévolně překročit. Stejně tak měli toto pravidlo dodržet při zbudování jezu nového. Na druhé straně je smlouva zbavovala odpovědnosti za vyšší hladinu řeky v době záplav. Dále mu úmluva dávala právo v případě potřeby zpevňovat (hrázdit) a zvyšovat břehy na obou stranách řeky v délce šesti až sedmi loktů u jezu.⁶³

V případě struhy se obě strany dohodly, že Pernštejn může její vodu užívat bez jakýchkoliv překážek. Výměnou za to měl hradecké straně poskytnout struhu jinou. Velkým problémem v očích Hradeckých byla hráz naproti rybníku Březhradu, kterou nechal Pernštejn navýšit. Hradečtí si stěžovali, že se kvůli ní na jejich pozemcích zadržuje voda, a proto je nemohou řádně obhospodařovat. Pardubický pán reagoval tvrzením, že hráz tu stála od starodávna, aby zabráňovala zatopení vsí (Opatovic a Pohřebačky) v době rozvodnění Labe. Tuto starší existenci hrází sice protistrana potvrdila, osočila však Pernštejna, že ji svévolně navýšil. Výsledkem tohoto šetření se stal verdikt, podle kterého měl Vilém z Pernštejna v hrázi (v místě s nejlepším odtokem) udělat šest loktů široký splav. V případě záplav pak měl tento splav odstranit, aby mohla voda z luk volně odtéci. Zároveň mu bylo zapovězeno, aby kdy zahrnil trubky, které byly v současné hrázi umístěny. Povinnost čistit je a předcházet tak škodám připadla pro změnu na Březhradské. V případě, že by Pernštejn splav odmítl udělat, měl hráze snížit na původní úroveň před svým zásahem.⁶⁴

Spor o využívání luk a luk uzavřeli prostředníci s tím, že každá strana má užívat těch pozemků, které jí náleží. Hradečtí tedy měli mít právo na ty pozemky, které jim listinou zapsal císař Zikmund Lucemburský.⁶⁵

III. Smlouva z roku 1513 „o kus svého kruntu právě proti konci opatovského stavu a něco nad stavem“

Roku 1513 uzavřel Vilém z Pernštejna a na Helfenštejně s purkmistrem a radou Hradce Králové smlouvu, na základě které mu druhá strana odstoupila část svých pozemků ležících proti konci opatovického jezu a také nad ním v délce dvou provazců a šířce označené mezí. Ta byla vytvořena pomocí tří zatlučených dubových kol, mezi nimiž byly vysázeny vrby. Tím získal Pernštejn prostor pro to, aby mohl jez v břehu upevnit a ná-

⁶² Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (eds.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III.*, Praha 1948, s. 1252, č. 694. Táž smlouva je editovaná také v rámci Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVII*, Praha 1899, s. 13–17, č. 778.

⁶³ Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (eds.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III.*, s. 1252–1253, č. 694.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 1253, č. 694.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 1253–1254, č. 694.

sledně opravovat. Mimo tento vymezený pozemek však neměl bez svolení Hradeckých přístup. Výměnou za to jim přenechal část skály u Kunětické hory, ze které si mohli bez jakýchkoliv překážek lámat pro svou potřebu kámen. V případě, že by se rozhodli tento kámen vozit přes němčický most, byli osvobozeni od placení cla.⁶⁶

IV. Děkovný list z roku 1515 za to, že „páni Hradečtí ve svých gruntích ty strže...zavezli“

Roku 1515 nechal Vilém z Pernštejna a na Helfenštejně sepsat list, v němž poděkoval Hradeckým za vyhovění jeho žádosti a zavezení strží, které vytvořila voda poblíž opatovického jezu, avšak na jejich pozemcích. Zároveň připojil ujištění, že bez jejich vůle nemá právo na jejich pozemcích cokoliv pohledávat mimo to, co mu sami povolili prostřednictvím starších smluv.⁶⁷

V. Smlouva z roku 1523 o „stav opatovský“

Roku 1523 uzavřel Vojtěch z Pernštejna a na Pardubicích s purkmistrem a radou města Hradce Králové smlouvu řešící spor ohledně hraničních pozemků, hospodaření s vodou a svobodným přístupem k opatovickému jezu (stavu).⁶⁸ Prvním bodem této smlouvy byl „ostrov při stavu opatovském“, tedy prostor mezi tehdejšími dvěma labskými rameny, na kterém se rozprostírala tzv. Nýrovská louka les.⁶⁹ O tuto půdu, a především o jesep (vypouklý břeh řeky v meandru) u zmíněného ostrova vznikla mezi oběma stranami rozepře, kterou touto smlouvou urovnaly. Hradečtí se v ní na místě svém i svých potomků vzdali všech nároků na dané území a uznali jeho příslušnost pánu z Pernštejna a jeho potomkům. Zároveň si ale vymohli příslib, že jeho vlastníci nebudou nikdy zvyšovat břehy, ani zvyšovat či snižovat vodu mimo hranici dohodnutou starší smlouvou. Na druhou stranu nijak neprotestovali proti Pernštejnovu právu opravovat a udržovat labské břehy.⁷⁰ Současně mu za účelem oprav zaručili svobodný přístup k opatovickému jezu i z druhé strany, tedy přes hradecké pozemky, a to cestou širokou tak, aby se „2 vozy minouti volně mohly“.⁷¹ Výměnou za tento ústupek jim pardubický pán přenechal tři louky poblíž Březhradu – Klášterku, Makolovici i s jezerem a Dlouhou.⁷²

Dále smlouva obsahuje ustanovení týkající se vodohospodářství. Předně měl dát Vojtěch z Pernštejna vložit čtyři lokty širokou a jeden loket hlubokou troubu pod struhu,

⁶⁶ *Ibid.*, s. 1254–1255, č. 694, Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVII*, Praha 1899, s. 187–188, č. 976.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 208, č. 1002.

⁶⁸ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 106v–109r. V tomto případě se však nejedná o přímý opis listiny z roku 1523, ale přepsaný vidimus této listiny z roku 1694. Na základě jiného opisu pořizovaného do královéhradecké městské knihy byla tato smlouva editována v ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (eds.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III.*, Praha 1948, s. 1255–1557, č. 694. Táž edice zmiňuje také regest listiny krále Ludvíka Jagellonského z roku 1524, ve kterém tuto smlouvu schválil. Ten je obsažen v jednom z rukopisů uložených v lobkovické knihovně v Roudnici nad Labem, viz *Ibid.*, s. 1251, č. 694. Podobný výtah obsahuje také další edice, viz František PALACKÝ (ed.), *Archiv český IV*, Praha 1846, s. 225, č. 50.

⁶⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 106v–107r.

⁷⁰ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 106v–107r.

⁷¹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 107.

⁷² SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 107r.

kteřou se vedla voda na rybník Šeperka (Čeperka). Od té trouby („akvaduktu“) pak měl nechat zbudovat čtyři lokty široké struhy, jež měly směřovat na Opatovice nad tzv. Kuřím jezero a vlévat se zde do Labe. Hradečtí a jejich poddaní byli povinni strpět jejich zbudování a také jejich údržbu (částečně se nacházely na hradeckých pozemcích, především nově Pernštejnem postoupených), kterou byl zase povinován pardubický pán. Zároveň mu neměla hradecká strana klást žádné překážky, kdyby potřeboval přehradit struhu, aby mohl nechat troubu opravit v suchu. Dále se Hradečtí zavázali, že do těchto Pernštejnem vybudovaných struh nebudou úmyslně svádět vodu z Labe (jednalo se tedy zřejmě opět o louky mezi Březhradem a Opatovicemi, resp. Pohřebačkou).⁷³

Navíc měl bez zbytečných okolů vyzdít staré struhy, které vedly vodu od Sedlic na rybník ve Starých Ždánicích, a nechat přes ně zřídít mostky. Mělo se tak napříště předejít tomu, aby se voda z nich vylévala na loukách patřících Hradeckým.⁷⁴ Další, blíže nespécifikovaná škoda se děla hradeckým poddaným také na loukách u Podůlšan, kam se měli zástupci pána z Pernštejna a hradeckých radních vydat a rozhodnout o vhodných opatřeních. Byť zápis podrobněji neuvádí, o jakou formu újmy se jednalo, lze předpokládat, že šlo o podobný problém jako v případě Sedlic.⁷⁵

Další bod dohody se týkal opět luk rozkládajících se pod Březhradem a řešil jejich odvodnění v době záplav: „Což se stavidel těch, kteréž jsou v plavku v té hrázi, která jest pod Březhradem, kdyby případný vody přišly a zase opadajíc v lukách ostávaly a na těch stavidlách se zastavovaly, ty mají stavidla hned vytaženy býti, aby ta voda z těch luk volně opadati mohla.“⁷⁶ Předposlední bod úmluvy ukládal Vojtěchovi z Pernštejna povinnost zavést jámy v břehu Labe na straně u Vysoké nad Labem: „Jakož jsou nějaké rokle se zdělaly na gruntech vysockých, pak k tomu se panu z Pernštejna povolení dalo, aby ty rokle zavést a spraviti mohl, aby se tady voda dále neprobírala, však nic vejše, než srovnajíc to s břehem...“⁷⁷ V závěru smlouvy pak byla stanovena pokuta ve výši 250 kop grošů českých pro případ, že by kladli překážky Hradečtí (činili si nárok na labský ostrov; nechtěli umožnit přístup k jezu přes své pozemky; vedli vodu z Labe do struhy, kterou na jejich pozemcích nechá zdělat Pernštejn) nebo pan Vojtěch (nechtěl by pustit vodu nově vystavěnou troubou; nedal zavčas vyzdít struhy vedoucí přes jeho pozemky, aby z nich voda mohla ústít do trouby; ke škodě Hradeckých nenechal při opadávání vody zdvihnout stavidla pod Březhradem).⁷⁸

VI. Smlouva z roku 1528 o „luhy a louky, o lesy, porostliny, jezera i všelijaké jiné grunty“

Smlouva z roku 1523 sice řešila záležitost sporného labského ostrova, problematických území na hranici panství Pardubice a statků města Hradce Králové však bylo v okolí Opatovic

⁷³ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 107v–108r.

⁷⁴ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 107v.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 108v. Svědky smlouvy se stali Petr Příbík z Otoslavice a na Březovicích, Václav Bořek z Dohalic a na Mokrovousech a Václav Chroustenský z Malovar.

nad Labem a Pohřebačky více. Roku 1528 tak byla mezi pánem Vojtěchem z Pernštejna, v ten čas nejvyšším hofmistrem Českého království, a radou a purkmistrem města Hradec Králové uzavřena nová smlouva. Zatímco v případě labského ostrova byly jeho hranice jasně dané jeho břehy, u polí a luk se objevovaly se stanovením hranic problémy. Obě strany se tedy k celé záležitosti postavily pragmaticky a nechaly hranice znovu vyměřit a vyznačit.⁷⁹

Bodem, odkud začali hranice vyměřovat a vyznačovat, se stala samostatně stojící hruška u pole patřícího jednomu z obyvatel Pohřebačky. Ta se nacházela „nad břehem mezi touž rolí a luhy“, tedy zřejmě poblíž březhradského rybníku.⁸⁰ Od ní vedla mez (hranice) až k další hrušce, která stála na louce sedláka Kvasničky z Pohřebačky. Odtud pak dál až k cestě směřující na louku patřící Plačickým a nacházející se naproti Vysoké nad Labem. Tato cesta tvořila další hranici, která se táhla až k výše zmíněné louce, u níž byla navržena hraniční kupa. Od té pokračovalo pomezí směrem přes nedaleké jezero (pravděpodobně nějakou tůň) až ke skupině vrb. V přímém směru od nich k Labi pak byla na břehu řeky navržena další kupa.⁸¹

Tyto stanovené hranice se měly v terénu jasně vyznačit a na budoucí časy tak stanovit, co patřilo pod Pardubice a co pod Hradec Králové. Problém ale nastal v tom, že tímto vyměřením došlo k částečnému „přesunu“ některých pozemků z držení jedné strany na druhou. Na tyto případy tak smlouva pamatovala tříletou lhůtou, v jejímž průběhu mohli staří vlastníci užívat svých pozemků a vrchnost jim mezi tím měla poskytnout náhradu jiné: „... a ty meze svrchu psané mají se od obě [!] stran společně s kameny velikými do země dobře hluboce v kopaniny opatřiti, kopce při tom a na tom kamení zdělajíc na náklad obojí strany, kterýmžto kamením a mez[e]mi svrchu psanými od žádné jedné strany ani budoucích jich nemá hýbáno býti, a tak ta strana, kteráž jest od těch mezí dolů k Opatovicům, i ty vseckny gruntové mají býti a zůstati panu z Pernštejna, dědicům a budoucím jeho milosti beze všelijakých překážek pánů hradeckých i jich budoucích a také druhá strana nad těmi mezemi zdělanými nahoru k Hradci, a ty vseckny gruntové mají býti a zůstati pánům hradeckým, obci té, nynějším a budoucím bez všelijakých překážek pana z Pernštejna, dědiců a budoucích jeho milosti.

A tato jest vejminka v této smlouvě mezi stranami oběma pozůstavena, že lidé pana z Pernštejna i pánů hradeckých do tří let od datum této smlouvy pořád zběhlých mají a budou moci beze všech překážek užívati každý svého užitku na těch gruntech, pokudž jest co v tom předešle držel a v tom času povinni jsou a moci budou i také páni hradečtí těmi nebo jinými grunty touto smlouvou sobě vyměřenými každá strana lidem svým oddati...“⁸²

VI. Smlouva z roku 1535 „o platy a desátky i jiné povinnosti, kterých se lidé Hradeckých z Vysoké a Roudničky záduší opatovickému zabraňovali platiti a dostávati“

Další poměrně obsáhlou smlouvu uzavřel Jan z Pernštejna a na Helfenštejně s Hradeckými roku 1535. Hospodaření a krajiny v okolí Opatovic nad Labem se však týkala jen okrajově.

⁷⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 105r–106v.

⁸⁰ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 105v.

⁸¹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 105v–106r.

⁸² SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 106.

Řešila problematickou záležitost různých platů a povinností, které byli hradečtí poddaní z Vysoké nad Labem a Roudničky povinni odvádět a vykonávat opatovickému faráři. Vzhledem k tomu, že se opatovický kostel nacházel až za Labem, docházeli tito lidé za farářem do Hradce Králové. Z jejich pohledu pak logicky odmítali plnit povinnosti vůči Opatovicím. Spor byl vyřešen až roku 1535, kdy Jan z Pernštejna postoupil hradecké straně veškeré tyto platy, desátky i povinnosti výměnou za 150 kop grošů míšeňských. Opatovické záduší pak odškodnil třemi pruty luk, které byly „po Labi nad Opatovicemi vyměřené“.⁸³

VII. Smlouva z roku 1538 ohledně „gruntů páně zatopených rybníkem březhradským i také podmokání luk a dědin lidí páně“

Smluv ošetřujících poměry na hranicích mezi pardubickým velkostatkem a městem Hradec Králové byla ve vymezeném časovém úseku uzavřena celá řada. Ta nejmladší pochází z roku 1538 a kromě okolí zájmové vsi se zabývá také hospodařením s vodou v okolí obce Boharyně na Nechanicku. Byla uzavřena mezi Janem z Pernštejna a na Helfenštejně a radou a purkmistrem města Hradce Králové skrze prostředníka Jaroslava staršího ze Šelemberka a z Kosti, nejvyššího komorníka Království českého.⁸⁴

Důvodem k uzavření této smlouvy byla rozepře mezi pardubickým pánem a Hradeckými, jejichž březhradský rybník zatopil několik pozemků patřících k pernštejnskému velkostatku a způsoboval podmáčení pozemků obyvatel z Pohřebačky, Podůlšan, Libišan a dalších. Pardubický pán podal na hradeckou stranu několik půhonů, prozatím však v této záležitosti nepadlo závěrečné rozhodnutí. Byla tu snaha vyřešit celý problém dohodou skrze smluveného prostředníka. Ten společně s dalšími osobami, které si obě strany k rozepři vyžádaly, provedl šetření a výsledky. Řešení, na které obě strany přistoupily, pak bylo vepsáno do této smlouvy.⁸⁵

Předně hradecká strana postoupila Janovi z Pernštejna za rybníkem zatopené a přímo podmočené pozemky dvacet jiter svých luk v Polabí a les u vsi Trávník. Výměnou za to jim Pernštejn přenechal pole a louky (své i svých poddaných) pod březhradským rybníkem jižně od Plačického potoka až po troubu. Za tou jim navíc nechal vyměřit čtyři lokty dlouhý a čtyři lokty široký pozemek. Tím se součástí jejich majetku stala také ona trouba, kterou měli Hradečtí na budoucí časy povinnost opravovat a v případě sešlosti také nahradit novou. Co se pak týkalo podmoklených polí a luk nacházejících se dále od rybníka, to si měl Pernštejn vyřešit sám prostřednictvím odvodňovacích struh.⁸⁶

Dále smlouva ošetřovala záležitost trouby, kterou se pouštěla voda z březhradského rybníka do Kuřího jezera. V případě, že by se to zdálo pardubické straně nezbytné, měla právo Hradeckým vpouštění vody skrze tuto struhu a troubu zakázat. Byla tu však jedna výjimka, a to výlov. V tomto jediném případě měli Hradečtí právo rybník skrze tuto struhu a troubu vypustit, byli však následně povinni uvést vše do původního stavu (odbahnit apod.): „leč kdyby se loviště rozdělily, a ta voda bezelstně do jiných lovišť sjíti by a vy-

⁸³ Fr. PALACKÝ (ed.), *Archiv český IV.* s. 226, č. 51.

⁸⁴ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 102v–105r.

⁸⁵ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 102v–103r.

⁸⁶ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 103.

padnutí nemohla, tehdá Hradečtí budou moci tou troubou z toho lovištětu tu vodu pustiti, a ty ryby sobě vyloviti, a tu struhu počnouc od té trouby až do Kuřího jezera v ní Hradečtí cítiti mají, tak aby se tou struhou pánu ani lidem páně tudy škoda nedála, a ty struhy od Kuřího jezera také cítiti mají, tak jakož o to předešlá smlouva ukazuje.⁸⁷

Následující bod potvrzoval oboustrannou domluvu, podle které měl pardubický pán v případě nízkého stavu vody na Labi právo přistavovat prkna na opatovický jez, aby dostal hladinu vody až na „cejch měděnej“⁸⁸ Podle této nové smlouvy měl být nad starým cejchem vytvořen nový, po který směl Pernštejn v případě potřeby zvýšit hladinu řeky. Nikdy ale nesměl tuto značku převýšit.⁸⁹ Důvodem k vytvoření této dohody řešící regulaci hladiny Labe na jezu bylo pravděpodobně zajištění dostatečného množství vody směřující do Opatovického kanálu. I hradecká strana však měla ohledně jezu svá práva. Kdyby přišel čas sečení luk a hradecké straně by se to zdálo jako nezbytné (kvůli přístupu a dobrému usušení), měla poslat den předem na Pardubice zprávu, aby byla prkna dočasně vyňata. Po jejich sklizení mohl Pernštejn prkna na jezu obnovit. Stejně právo zakládala Hradeckým také velká voda. V případě ohrožení opět stačilo dát na Pardubice den předem vědět, že je třeba prkna odstranit a pardubický pán měl povinnost jejich prosby vyslyšet. V případě, že by jedna nebo druhá strana nedodržela domluvené podmínky, propadla by za každé jednotlivé pochybení pokutě ve výši 50 kop grošů českých.⁹⁰

Poslední bod úmluvy ošetřoval vodohospodářské poměry v okolí obce Boharyně, konkrétně právo využití zdejšího vodního toku. Ten protékal krajem obce a směřoval jižním/jihozápadním směrem k hranici panství Pardubice, do blízkosti obce Roudnice. Odtud pak tekł západním směrem k dalšímu perňštejnskému majetku, panství Chlumec nad Cidlinou. Až na Janovu půdu však nedosahoval. Proto se Pernštejn obrátil na hradeckou stranu s prosbou, aby se mohl na tok napojit vybudováním struhy, jež by dále pokračovala přes hradecké majetky až na území pardubického velkostatku. Vybudování struhy nemělo vlastníkům zdejších pozemků nijak znemožnit jejich užívání, měli se však vyvarovat činností, kterými by mohli struhu poškodit. Současně se obě strany dohodly, že se budou finančně spolupodílet na výstavbě hrázky a stavidel na struze. Ta měla sloužit k tomu, aby bylo možné polovinu vody hnát směrem na perňštejnský rybník a druhou polovinu na rybník patřící Hradeckým. Zároveň smlouva ustanovovala, že v případě nulové potřeby vody ze strany Pernštejna, mohli s jeho vědomím všechny vodu využít Hradečtí a naopak. Pamatovala i na případ, kdyby byl pod Boharyně zbudován rybník, čímž ale nesměla být nijak dotčena ona polovina vody, jež měla směřovat na území panství Pardubice.⁹¹

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 103v. Jak víme, první cejch byl na opatovickém jezu vytvořen již na základě smlouvy z roku 1502.

⁸⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 104r.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 151, kn. č. 149, f. 104v–105r. „Což se vody vedení u Boharyně pod mlýnem boharyňským dotýče, tu bude moci pán a budoucí páně k užítku sobě pojití odtud, odkud jsou ji Hradečtí do své struhy nové pojali, a ji přes grunty Hradeckých aneb jejich poddaných vésti, a struhu sobě k vedení té vody udělati...“ Viz *Ibid.*, f. 104v.

Urbáře

Z hlediska informací o využívání krajiny v okolí Opatovic nad Labem jsou zajímavým zdrojem také urbáře. Ty spadají do vymezeného časového úseku dva – 1506 a 1521. Z klasického výčtu osadníků, jejich pozemků a platů můžeme vyčíst, že se v okolí obce nacházely pole, louky, pastviny, porostliny či chrastiny. Navíc nás urbář z roku 1506 informuje, že Vilém z Pernštejna Opatovickým mírně snížil odváděné platy výměnou za to, že až se jim rozkáže, půjdou svědomitě pomáhat při stavbě a údržbě opatovického jezu.⁹²

Dále pramen uvádí, že u rybníka Šeperky (Čeperky) nacházejícího se jižně od obce, se rozkládaly pastviny.⁹³ Labe bylo v této době rozděleno na několik částí, z nichž do dnešního katastru Opatovic zasahovaly dvě: „Třetí kus Labe od stavu Opatovského až do strúhy Opatovské, kteráž vypadá ode mlýna. Čtvrtý kus Labe od strúhy mlýnské až do vazy a vrbí pod Přibirozkem.“⁹⁴ Lesy, které se nacházely v Polabí u Opatovic, spravovali hajní z Pohřebačky a Libišan, opatovičtí hajní měli zase na starost pronájem luk u Vysoké nad Labem.⁹⁵ V opatovických lesích navíc působili čižebníci, kteří zde provozovali odchyt drobného ptactva (tzv. čižbu). V těsné blízkosti lesů se pak pásli koně a krávy. Vedle Opatovic se nachází obec Pohřebačka, k níž patřil les Volšina. Ten byl v této době částečně prosekán až k hrázi, která měla zabraňovat, aby se voda z Labe vylévala na pole zdejších obyvatel. Naopak jižním směrem, nad rybníkem Šeperka (Čeperka) „v chobotě“ se nacházel les Veliký Bor.⁹⁶ Vedle lesů se v okolí Opatovic nacházelo velké množství luk. Kromě těch již jmenovaných se jednalo o louky Sladovskou, Mladcovskou, Přední, Písárku (Písařku) a Přibihráz. Ty patřily vrchnosti a poddaným byly pronajímány.⁹⁷

Urbář z roku 1521 opakuje řadu údajů obsažených již ve starším urbáři. K lesům uvádí navíc pouze tu informaci, že les Bor nacházející se nad Šeperkou se nebude v dohledné době mýtit.⁹⁸ Na druhou stranu rozšiřuje naše poznání o opatovických pastvištích, když jmenuje pastviště „za zahradou“, pastviště v „Jelitě rybníčce“ a „pustý rybníček pastviště“.⁹⁹ Podstatné informace přináší také ohledně lučního hospodaření, když nově zmiňuje panské louky Kopaniny, Bychlov, Syrováteckou, Formanku a Špitálskou (v Pohřebačce pak Bahna a Kostěnek). Navíc uvádí, že panská louka v Polabí byla rozdělena a pronajímána na čtyři díly, louky poblíž Vysoké nad Labem na deset dílů a louky „na ostrově u Opatovic u mlejna“ na celých třicet dílů. Na těch za odváděný plat hospodařili obyvatelé Opatovic, Libišan, Pohřebačky či Hradce Králové.¹⁰⁰ Z poddanských luk pak zmiňuje například louku Vantáskovskou.¹⁰¹

⁹² Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVI*, Praha 1899, s. 435.

⁹³ *Ibid.*, s. 434.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 452.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 447 a 455.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 447.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 455.

⁹⁸ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 4103, kniha č. 1512, f. 211v. Urbář panství Pardubice z roku 1521.

⁹⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 4103, kniha č. 1512, f. 376.

¹⁰⁰ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 4103, kniha č. 1512, f. 372r–373v.

¹⁰¹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 4103, kniha č. 1512, f. 303r.

„Pernštejnské“ prameny a jejich význam pro poznání kulturní krajiny v okolí Opatovic nad Labem

Způsobů, jak poznat historickou kulturní krajinu a její využívání, je mnoho. Zatímco pro novější období se můžeme opřít o různé mapy či veduty, v 16. a dřívějších stoletích více tápeme. Musíme se tak spoléhat především na archeologii a písemné prameny. V případě Opatovic a jejich blízkého okolí máme štěstí, že zde proběhla řada archeologických výzkumů a také písemných pramenů se dochovalo více.¹⁰² Rybníční registry, smlouvy, listy, listiny a urbáře přinášejí tu méně a tu více informací o okolním prostředí. Většina informací se pochopitelně dotýká vody, nicméně drobné střípky informací nalezneme také o polích, lesích, lukách i pastvinách.

Důležitým bodem těchto smluv byl opatovický jez (ujednání řešící regulaci výše hladiny Labe a stanovení cejchu) a svobodný přístup k němu (z jižní strany bylo možné se k němu dostat přes pozemky patřící k Opatovicím, ze severní strany přes pozemky Hradeckých). Dále smlouvy řešily otázku sporných hraničních pozemků, především jednoho z ostrovů ležících mezi labskými rameny. Hradečtí v rámci jedné ze smluv od svých nároků na využívání tohoto prostoru ustoupili výměnou za louky pod rybníkem Březhradem (Klášteřka, Makolovice a Dlouhá). Předmětem sporů byly ale i další pozemky mezi Opatovicemi a Pohřebackou na straně jedné a hradeckými pozemky u Březhradu na straně druhé.

Pernštejnové sice získali od hradecké strany právo zvyšovat hladinu vody, ovšem v případě, že by to potřebovali pro lepší přístup na své louky a kvalitní sklizeň, mohli je Hradečtí požádat o odstranění prken, která byla na jezu pro zajištění vyšší úrovně vody umístěna. Vedle vody protékající přes opatovický jez řešily smlouvy také podmínky vzniku, využití i údržby dalších vodních děl jako byly struhy a trouby („akvadukty“). Ty byly nezbytné pro napájení a vypouštění rybníků či odvodňování pozemků. Velká část toků, které smlouvy ošetřovaly, ústily do tzv. Kuřího jezera v Opatovicích nad Labem, z něhož se voda dále vyváděla do Labe. Z pramenů není bohužel zcela zřejmé, co se pod jménem Kuří jezero skrývalo, jednalo se ale o důležitý vodohospodářský prvek. S největší pravděpodobností šlo o přírodní depresi (snad tůň či slepé rameno), kterou Pernštejnové (možná již mniši Opatovického kláštera) využili ve svém systému nakládání s vodou.

Zatímco některé problémy s podmáčením půdy se daly vyřešit zbudováním struh, jiné pozemky byly odvodnitelné jen velmi těžko. To byl případ podmáčených pozemků nacházejících se pod hrázi rybníka Březhradu jižně od Plačického potoka. Ty patřily zčásti přímo pardubickému pánovi, zčásti jeho poddaným. Na základě smlouvy přenechal Pernštejn tyto pozemky hradecké straně, která mu za to postoupila své pozemky v Polabí a les u vsi Trávník. Zhruba o dvacet let dříve tu však byl opačný problém, když nechal Vilém z Pernštejna zvýšit hráze nacházející se naproti témuž rybníku, aby zabránil zaplavování polností svých poddaných a také vsí. Tím znemožnil odtok vody z výše položených luk patřících Hradeckým. Výsledkem jednání byla kompromisní smlouva, podle které měl pardubický pán hráze snížit nebo v nich udělat jez.

¹⁰² Z hlediska poznání krajiny je důležitá nejen samotná archeologie, ale také další vědy. Velmi přínosné jsou tak výzkumy, v rámci kterých byla zpracována také archeobotanická analýza, např. František JANOŠEK KAŠPÁREK – Tomáš MANGEL, *Laténské sídliště v Pohřebačce, okr. Pardubice. Záchranný výzkum v roce 2012*, Východočeský sborník historický 22, Pardubice, 2012, s. 3–71.

S březhradským rybníkem nebyl provázán jen problém podmokání půdy, ale také způsob jeho výlovu a s ním spojeného vypouštění vody. Hradečtí sice získali od Pernštejna právo vypustit vodu z rybníka skrze struhu vedoucí do opatovického Kuřího jezera (a z něho dále do Labe), byli však povinni ji následně bez prodlení vyčistit.

Posledním důležitým bodem smluv bylo vedení vody od Boharyňského mlýna. Ten se sice nachází mimo vymezený geografický rámec, nelze jej však zcela opominout. Podle tohoto písemného ujednání získal Jan z Pernštejna právo vybudovat na pozemcích hradecké strany struhu, kterou by dovedl vodu ze zdejšího vodního toku až na své panství. Podmínkou však bylo zbudování stavidel (na jejichž výstavbě se měly podílet obě strany), díky kterým by bylo možné pouštět polovinu vody na rybník patřící Pernštejnovi a polovinu na rybník patřící Hradeckým.

Dalším důležitým pramenem byly rybníční registry, které nás informují o tom, jaké pozemky byly v důsledku úprav Opatovického kanálu zaplaveny a znehodnoceny a jak bylo vyřešeno odškodnění jejich majitelů. Těmi byli jak jednotliví poddaní, tak samotná obec nebo místní záduší. Podstatná je také zmínka informující o tom, že v důsledku nové adaptace kanálu přišli Opatovičtí o svou hlavní cestu, která tak musela být nově vybudována na pozemcích místního krčmáře.

Výše uvedené informace jsou sice jen střípky z celé mozaiky velkého hospodaření a hraničních smluv pánů z Pernštejna, pro Opatovice nad Labem a jejich okolí však odhalují velmi podstatné detaily. V neposlední řadě pak společně s urbáři a rybníčními registry přinášejí řadu cenných informací o zdejších loukách, pastvinách a lesích.

Seznam zdrojů:

Prameny:

Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, inv. č. 151, kniha č. 149. Popis hranic panství z let 1650–1727.

Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (eds.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III.*, Praha 1948.

František PALACKÝ (ed.), *Archiv český IV.*, Praha 1846.

Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVI.*, Praha 1897.

Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český XVII.*, Praha 1899.

Literatura:

František JANOŠEK KAŠPÁREK – Tomáš MANGEL, *Laténské sídliště v Pohřebačce, okr. Pardubice. Záchraný výzkum v roce 2012*, Východočeský sborník historický 22, Pardubice, 2012, s. 3–71.

Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998.

Historická geografie

František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I.*, Pardubice 1990.

Jaroslav TEPLÝ, *Příspěvek k dějinám rybníků a rybníkářství v předhusitském Chrudimsku*, in: *Theatrum historiae: sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity 3*, 2008, s. 9–45.

Petr VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 1999.

Petr VOREL, *Český rybníkář Kunát mladší z Dobřenic (1465–1539)*, Východočeský sborník historický 5, Pardubice, 1996, s. 57–88.

Malíř Antonín Hudeček na Policku a Machovsku

Alexandr SKALICKÝ st.

Obr. č. 2: Polická vrchovina. V popředí obec Bělý, dále Suchý Důl a Slavné. Obce na západním okraji Broumovských stěn. Foto: Jas air cz, s. r. o., České Budějovice. Osobní archiv Alexandr Skalický st.

Závěr 19. století v českém krajinářském umění se snažil vyrovnat s romantismem a klasicismem a pochopit téma krajiny jako jedinečnost a kulturu přírodního prostoru v jeho charakteristice tvarové i barevné. Podněty pro české prostředí přišly v 19. století především od krajinářů francouzských a anglických. Škola krajináře Julia Mařáka našla cestu k pochopení krajinářské malby usilovným studiem v plenéru a snahou pochopit českou krajinu výběrem a volbou krajinářského motivu s malířským uchopením atmosféry a světla v krajině. V Okoři nedaleko Prahy se k žákům Mařákovým přidal také Antonín Hudeček, absolvent figurální školy Maxmiliána Pirnera (1854–1924) a poučený také v Mnichově. Časté toulky malířů krajinářů po české krajině byly hledáním pocitové atmosféry a také krajiny, kterou si někteří zvolili za hlavní téma svých obrazů jakožto téma odpovídající především osobnímu a emocionálnímu nastavení vnímavosti jednotlivých umělců. Volbou krajinářského typu a jeho uchopením zvolili někteří vlastní styl tvorby a názor vyslovený v pochopení charakteristiky krajiny, která se na jejich obrazech stala označující pro region a místo, ve kterém umělci žili a tvořili. V Orlických horách to byl především Vojtěch Sedláček (1892–1974)

a Jan Trampota (1889–1942). Julie Mezerová (1893–1980) jako zaměření své tvorby zvolila krajinářský motiv intimního pohledu na kvetoucí křoviny, polní květiny a traviny v přírodě. Byla posledním skutečným krajinářem na Kladském pomezí a v kraji bratří Čapků. Její nejdůležitější díla jsou umístěna v samostatné expozici v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici a také v Městském muzeu v Úpici, kde bylo její rodné město.¹⁰³ Při hledání a poznávání krajiny navštívil také Nové Město nad Metují Antonín Slavíček (1870–1910). Namaloval zde v roce 1905 malou skicu zobrazující část východní strany náměstí.¹⁰⁴ Známe také obraz Herberta Masaryka (1880–1915) z roku 1915 zobrazující pošmournou zimní náladu v obci Česká Čermná u Náchoda.¹⁰⁵ Julius Mařák (1832–1899) se dotkl malířské tematiky Náchoda několika kresbami, ale především kresbou pohledu na vojenský hřbitov z války 1866 umístěný na konci zámecké aleje. Mařákova

kresba hřbitůvku si našla cestu na veřejnost provedením v technice xylografie. Později po roce 1990 byly v omezeném počtu některé volné listy xylografie s Mařákovou kresbou kolorovány akvarelem pro sběratele. Antonín Chittussi (1847–1891), jeden ze zakladatelů českého národního krajinářství našel svůj motiv panoramatického pohledu na Nové Město nad Metují v zatáčce silnice vedoucí ke Slavoňovu, nedaleko místa, kde později D. S. Jurkovič postavil vilu pro rodinu Baltermusových.¹⁰⁶

Důvod k opakovaným a delším pobytům na Kladském pomezí na Policku a Machovsku našel pouze malíř Antonín Hudeček. Dokázal ve zdejší krajině najít emociionalitu, která byla pro něj uměleckou výzvou, nebo to byl on sám jako umělec, kdo označil charakteristiky zdejšího kraje vlastní emociionalitou a potřebou intimity a harmonie, kterou předával jiným a my ji dnes přisuzujeme přímo tomuto koutu přírody v klínu stolových hor, kopců a lesů (obr. č. 1).

Obr. č. 1: Mapa prostoru, ve kterém Antonín Hudeček nacházel motivy pro své obrazy z Policka a Machovska. Turistická výševní mapa 1 : 25 000, „Kladské pomezí“. Vydal Klub českých turistů v únoru 2014. Provedení na základě turistických map č. 25 a č. 26. Tisk, s. r. o. „Trasa“ Praha 5 (detail z mapy).

¹⁰³ Jana NEŠNĚROVÁ, *Julie Mezerová-Winterová* (28. 2. 1893 – 2. 5. 1980), in: KRKONOŠE, Jizerské hory, 2014, roč. 18, č. 8, s. 44–45.

¹⁰⁴ Vítězslav NEZVAL, *Antonín Slavíček*. Praha 1952.

¹⁰⁵ Jan KVĚT, *Má vlast. Česká krajina v dílech našich malířů*. Praha 1948, obr. č. 172.

¹⁰⁶ Jan KVĚT, *Má vlast. Česká krajina v dílech našich malířů*. Praha 1948, obr. č. 139.

Obr. č. 3: Adolf Kašpar. Kresba tužkou pohledu na Machov a Machovskou Lhotu z ptačí perspektivy. Signatura vpravo dole s datací „V. 13“ (květen 1913). Ilustrace k Jiráskově kronice U nás.

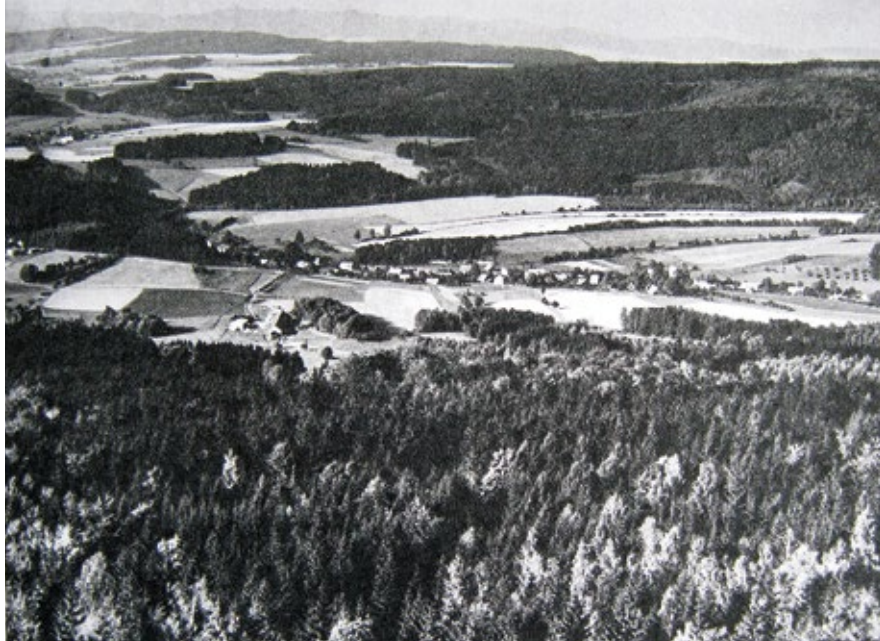

Obr. č. 4: „Šrůtkova Lípa“. Pravděpodobně nejstarší strom CHKO Broumovsko. Lípa je výšky 24 m, průměr koruny 21 m a stáří asi 500 let, foto A. Skalický st., 2016.

Charakteristika přírodní krajiny

Kotlina Machova a Machovské Lhoty je na jihovýchodním okraji Broumovských stěn.¹⁰⁷ Prostor krajiny v Machově, Nízké Srbské, Machovské Lhotě a Bělém je na mapách chráněné krajinné oblasti Broumovsko hodnocen jako krajina s harmonickými vztahy a znaky vizuální atraktivnosti (obr. č. 2). Obec Machov má v krajině stopu historických dominant z hlediska lidové architektury a některých barokních památek s kostelem z roku 1675, barokní farou 1784 a sloupem Panny Marie Bolestné z roku 1761 vytvořeným a signovaným Bartolomějem Henrichem z Litomyšle. Machovská Lhota je přírodním prostorem a jeho způsobem zastavění zařaditelná do 2. kategorie přírodního rázu. Prostor kolem obce Bělý a Slavný je řazen do 1. kategorie atraktivivity krajiny a osídlení. Údolí Řeřišný s podmáčenými loukami a rašeliništi kolem potoka „Stekelnice“ („Židovky“) je hodnocen jako 1. kategorie přírodní kvality a neporušenosti. Údolí je pozoruhodné vzácným květenstvím a drobnými živočichy. Obce Bělý, Slavné, Suchý Důl a Bezděkov mají zachovanou lidovou architekturu a také stopy členění původní zemědělské plužiny. Prostor Machovska a dále ke Slavnému náleží jako celek do 1. stupně chráněné krajiny. Malebnost Machovské Lhoty spočívá v přehledné kotlině, kterou na státní hranici uzavírají jako klín kopce. Severněji nad Machovskou Lhotou zalesněný kopec Signál (708 m), dále Machovský vrch (693 m) a závěr doliny Pod Horou (530 m). Dále na jih pak Hejšovina (852 m) a jižněji Bučina (622 m) (obr. č. 3). Machovsko i Broumovské Stěny s Polickou vrchovinou jsou součástí CHKO Broumovsko. Jsou zde chráněné pískovcové útvary a stěny se skalnatými rokllemi. Na polické straně Broumovských stěn jsou osamocené skalní útvary v lese nazývané „skalní hříby“. Z rostlinných porostů jsou zde vzácné květiny a acidofilní pralesovité bučiny s mnoha druhy

¹⁰⁷ Ivan VOREL, et al. *CHKO Broumovsko*. Preventivní hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu dle § 12 zák. č. 114/1992 sb. Praha: ATELIÉR V, 2010. (studie)

Obr. č. 5: Machovská Lhota, pohledem ze svahu Boru, foto Zdeněk Menec, 1978.

mechorostů a lišejníků. Balvanité skály v lese jsou hnízdištěm výra velkého. Ve skalních věžích je znovu sokol stěhovavý. Obec Machov má pravděpodobně nejstarší strom v CHKO Broumovsko. Je to „Šrůtkova lípa“ (*Tilia cordata* Mill.) vysazená předky jejich dnešních vlastníků. Obvod kmene ve výšce 1,3 m je 688 cm (měřeno 2001). Výška stromu je 24 m a průměr koruny 21 m a odhadované stáří asi 500 let. V roce 1800 uhodil do stromu blesk a zničil korunu. Dutina, kterou dnes strom má, vznikla postupně v poškozeném stromě (obr. č. 4). Fotografem, který svým vlastním viděním popsal tvářnost krajiny na Policku a Kladském pomezí, byl Zdeněk Menec. Dokázal navázat zcela samostatně na Karla Plicku. Mencovy tři fotografické knihy o kraji Aloise Jiráska, Boženy Němcové a bratří Čapků mají naléhavou emocionalitu a smysl pro podstatné na obrazové scéně před fotoaparátem (obr. č. 5).¹⁰⁸

Kulturní tradice na Machovsku

Machov, Machovská Lhota a další obce v okolí Police nad Metují, zejména ty přiléhající k Broumovským stěnám ze západní strany, měly kulturní a ekonomický spád do Police nad Metují. Jejich původ je v založení na českém kolonizačním právu, většinou od 13. století. Machov měl z církevního hlediska v minulosti mnoho obyvatel nekatolických. Z počtu 95 obyvatel Machova v roce 1630 bylo jen 20 obyvatel katolického vyznání. Po třicetileté válce nekatolíci z Machovska ve velkém počtu přeběhli do sousedního Slezska. Náboženské spory v Machovské Lhotě připomíná stavení č. p. III./54, lidově pojmenované „Beranská fara“. Stavení má čelně vlevo od vstupních dveří pamětní desku z pískovce s datací 1813, No., 18 a monogram S. W. V ploše desky dekorativní zobrazení

¹⁰⁸ Josef RODR, *Zdeněk Menec (1914–1998)*, in: *Rodným krajem*, 1994, č. 9, s. 27–28.

Obr. č. 6: Machovská Lhota, „Beranská fara“, č. p. III./54, foto A. Skalický st., 2002.

kalicha (obr. č. 6). Stavení zmiňuje Alois Jirásek v kronice *U nás* a popisuje příběh ševce Kubečka, tajného evangelíka a také se zmiňuje o pytlákově Ludvíku Židovi. U většiny obcí kolem Machova nalézáme zmínky v Jiráskových spisech. Týká se to míst Bělý, Řeřišný, Lhota za Machovem, Závrchy, Zlíčko, Vysoká Srbská, Sedmákovice a Bezděkov. Také další obce na dnes již polské straně státní hranice.

Pro Policko znamenaly opakované pobyty historika Václava Vladivoje Tomka (1818–1905) mnoho. Tomkova kniha *Příběhy kláštera a města Police nad Metují* vydaná v Ottově nakladatelství v Praze v roce 1881 neztrácí smysl pro poznání tohoto kraje dodnes (2017).^{109 110}

Jinou osobností kultury na Policku byl katolický kněz, básník, výtvarník a sběratel umění Sigismund Bouška (1867–1942). Jako básník se zařadil do skupiny „Katolické moderny“ a dokázal si kolem sebe udržet styky s mnoha osobnostmi české kultury na přelomu 19. a 20. století. Porozuměl si především se sochařem Františkem Bílkem. Za Bouškou na jeho faru v Machově a později také v Bezděkově přicházel F. X. Šalda a Růžena Svobodová. V roce 1905 navštívil Boušku v Polici nad Metují malíř Antonín Slavíček. Na faře v Bezděkově se Bouška scházel s Josefem Váchalem a také malíři Arnoldem Koblitzem a Oldřichem Kerhartem. Bouška byl také jedním z prvních českých sběratelů a znalců japonského dřevorytu „Ukiyoe“. Pořádal výstavy ze své japonské sbírky a konal o ní přednášky. Byl však především knězem a několikrát změnil své působiště. Vedle farností na Policku působil také v Orlové na Slezsku a jeho posledním působištěm od roku 1936 byla Rtně v Podkrkonoší, kde také Bouška zemřel.

¹⁰⁹ Lydie BAŠTECKÁ, *Historik Václav Vladivoj Tomek a Policko*. Police nad Metují 1997.

¹¹⁰ Miroslav PICHL, *Historik Václav Vladivoj Tomek a Police nad Metují*, in: *Rodným krajem*, 2005, č. 30, s. 43–45.

Obr. č. 7: Nízká Srbská roubená kovárna č. p. 47 z roku 1799. Za stavením uvnitř svahu má původní kamenný sklípek na zásoby, foto A. Skalický st., 1996.

Zdrojem obživy na Policku v 19. století bylo především domácí tkalcovství. Ve Lhotě u Machova bylo ještě v roce 1926 50 ručních stavů a podobně i jinde v okolí. Bělý měl v té době 52 ručních stavů a obec Slavný 15 stavů. Jen obce s lépe zajištěnou možností dopravy měly více již mechanických stavů. Byla to Dřevíč s 493 a Police nad Metují s 450 mechanickými stavy. Přes to obce na Policku nebyly v izolaci od vnitrozemí. Vznikaly zde křesťanské a občanské spolky, hrálo se divadlo. Vznikly zde sokolské organizace.

Zachovaná lidová architektura byla zde samostatným příspěvkem ke vzhledu krajiny a obci. Roubené dřevěné chalupy zde tvořily přechodný typ mezi roubenkami Krkonoš a Orlických hor (obr. č. 7). Našel zde uplatnění klasicistní zděný statek z Broumova, ale spíše jako výjimka (obr. č. 8). V zastavění obcí na Policku kolem roku 1900 převažovaly roubené chalupy, ve kterých se tkalcovalo na ručních stavech. Kresby Adolfa Kašpara a literární příběhy Aloise Jirásky v kronice *U nás* navozují životní pocit i příběhy jednotlivců té doby.

Z nevelké obce Bělý pocházel „selský generál“ Karel Dostál, člen selského gubernia z roku 1775. Zemědělský statek, na němž kdysi hospodařila rodina Dostálových, stojí již přes 200 let na okraji obce Bělý a má č. p. 30.¹¹¹

Obr. č. 8: Machov č. p. 41. Domovní štít zděného klasicistního statku broumovského typu s pamětní deskou založení v roce 1880, foto A. Skalický st., 2016.

¹¹¹ Jiří KOHL, *Selský generál Karel Dostál z Bělého*, in: Rodným krajem, 2015, č. 50, s. 11–15.

Řadu informací o Policku soustředil Stanislav Brandejs do publikace nazvané *Kniha o Polici nad Metují a Policku*.^{112 113}

Volba malíře Antonína Hudečka na Policko a Machovsko

Hudeček a Slaviček byli dobří přátelé a Okoř nedaleko Prahy byla místem, kde od roku 1894 pracovali společně žáci Julia Mařáka. Na Slavičkův podnět se k nim přidal také Hudeček, který měl za sebou jiné školení ve figurální malbě. Hudečka ovlivnila také škola Slovinců Antona Ažbeho v Mnichově. Hudeček byl v Okoři jediným z krajinářů, který do obrazů krajiny umísťoval figurální stafáž. Hudeček měl uzavřenou, samotářskou povahu, ale mezi nejbližšími přáteli to neplatilo. Byl také horlivým čtenářem časopisů o umění a sledoval novinky výstav. Přijal podněty náladového krajinářství, se kterým v roce 1903 vystoupili němečtí krajináři ze vsi Worpswede nedaleko Brém ve výstavním pavilonu pod zahradou Kinských v Praze. Do povědomí Evropy pronikli také krajináři Glasgowské umělecké školy vedení vlivem Jamese Mc Neilla Whistlera a ukazovali nově krajinu a nálady její světelné atmosféry. Vystavovali také úspěšně v Praze. Hudeček v Okoři nebyl přímo ovlivněn Juliem Mařákem ani Antonínem Chittussim odkazujícím na svou vlastní zkušenost s francouzskými impresionisty, ale již s opožděním. Hudečkovy obrazy z let 1899–1900 jsou výrazem melancholických nálad a symbolismu. Proto našly své nepřehlédnutelné místo ve stylu secese. Zrcadlení v potoce a námět koupajících se chlapců bylo oblíbeným tématem Berlínské secese a také Maxe Liebermanna. V roce 1903 byl Hudeček společně se Slavičkem a Bohumilem Dvořákem na Vysočině v obci Střítež. Hudeček byl hledačem krásy v přírodě, slunečného dne a tichých večerů. K tomu byl veden svým osobním emocionálním nastavením. Byly to postoje jeho citlivosti a vnímavosti čerpající podněty z viděného světa kolem sebe, které ho vedly k zaujetí krásou. Hudeček rád za malířskými motivy často cestoval. Zaujalo ho také moře a pobřežní krajina. Nálady pohledů na měnící se atmosféru způsobenou počasím na mořské hladině. V letech 1908–1909 byl v Syrakusách ve Středomoří. V letech 1914 a 1915 byl na Rujáně a v letech 1916 a 1917 v rakouských Alpách. Od roku 1920 byl opakovaně ve Vysokých Tatrách a každoročně se tam až do roku 1928 vracel. Malířské motivy hledal a nacházel také v Nízkých Tatrách.

V roce 1908 se Spolek výtvarných umělců Mánes dostal do ideové krize způsobené nástupem mladé generace umělců shromážděných se kolem Emila Filly. V uměleckých nejistotách se v tomtéž roce ocitl také Antonín Hudeček. Klíčem k výtvarné kultuře 20. století se již stala díla tří velkých diletantů. Cézanna, van Gogha a Gauguina.

Hudeček zůstal členem spolku Mánes, ale na výstavách v Praze se již neprosazoval. Smrt Antonína Slavička v roce 1910 poznamenala stínem celou generaci Mařákových žáků. Hudeček zůstal i dále věrný svému směřování ke krásě přírody jako podnětu obohacujícímu lidskou emocionalitu, která je důležitá pro vytváření intimního vztahu k přírodě domova. Postupem času rozeznáváme ve vývoji Hudečkova uměleckého názoru a díla dvě období. První období Hudečkovy umělecké zralosti dokládá tvorba z Oko-

¹¹² Stanislav BRANDEJS, *Kniha o Polici nad Metují a Policku. Díl 1., dějiny do roku 1914*, Police nad Metují 1940.

¹¹³ Alexandr SKALICKÝ st., *PhDr. Stanislav Brandejs – historik našeho kraje*, in: Broumovsko, 1991, r. 5, č. 4, s. 8.

ře zaměřená na secesní melancholii a symbolismus. Hudeček byl jinak zaměřenou, ale rovnocennou osobností a uměleckým pandánem Antonína Slavíčka. Zdá se, že teprve s opožděním začínáme poznávat rozsáhlost Hudečkova díla věnovaného pochopení ikonografie a principů tvarové, světelné i barevné jedinečnosti krajiny našeho domova v jeho obrazech.

Hudeček měl blízko k rodině sochaře Vorla, který v roce 1909 zdobil Sokolovnu v Polici nad Metují. Proto prvním zastavením byla pro Hudečka právě Police nad Metují, kde procházel krajem s malířským kuffíkem a barvami. Cílem prvních vycházek za malířským motivem byla obec Bukovice a Hlavňov. Zde také maloval pro svou tvorbu první významné studie lesa. Krajina ho zaujala natolik, že v roce 1910 přijel znovu, ubytoval se na samotě Hvězda a maloval zde lesy a skály. V roce 1910 byl také v Machově a Machovské Lhotě. V roce 1911 byl v Nízké Srbské, kde v srpnu a září uspořádal v místní škole a pro své místní obdivovatele a příznivce samostatnou výstavu. Jak píše Stanislav Brandejs ve své knize o Polici nad Metují, Hudeček byl podporován učitelem Jaroslavem Petrem, který ho přivedl na Machovsko. Hudeček bydlel v Nízké Srbské blízko Petra v chalupě pana Zídky. Období let 1909–1914 bylo významným obdobím v Hudečkově tvorbě věnované Policku a Machovsku. Vracel se sem také později v letech 1917–1919, ale také ještě v roce 1924. V letech 1917–1918 byl přes zimu v Bukovici a přinesl odtud mnoho skic se zimními motivy.

Specifika krajiny promítnutá do obrazů

Hudeček našel pro sebe krajinu Policka a Machovska jako stav své duše. Dokázal v krajině rozeznat a vyslyšet hudbu a melancholickou i uklidňující skladebnost tvarů a barev. Obrazy z Policka a Machovska jsou v jeho díle syntézou jeho umělecké i lidské zkušenosti.

Obr. č. 9: Pohled na Machovskou Lhotu od západu, foto A. Skalický st., 2001.

Obr. č. 10: Pohled na Machov od západu, foto A. Skalický st., 2001.

Slunečné dny v krajině s mraky na obloze a reliéf krajiny vedou k okouzlení přírodou a její intimitou. Součástí Hudečkových krajinářských obrazů jsou stavby lidové architektury a hledání jejich souladu s krajinou. Figurální stafáž na některých obrazech nezobrazuje žánrový děj, ale je součástí „hudby v krajině“ a lidskou účastí na tichém „chvění“ krajiny. Všechny Hudečkovy obrazy z Policka a Machovska jsou stylově vyrovnané. Nejdou za programovým konceptem a výrazem formální stylové výrazovosti, ale pouze hledají a nacházejí emocionalitu účinku krajinářského motivu v souladu jeho skladebných prvků. Barva na obrazech z tohoto kraje se opírá o charakteristické barevné a světelné nálady často pošmourného mlhavého podzimu nebo časného jara, které jsou příznačné pro kopcovitou a lesy nepravidelně porostlou krajinu s červenavou barvou odkryté ornice na polích. Hudeček se toulal krajem se svým malířským kufříkem a barvami. Měl možnost malovanou skicu mít ve skříňce, a proto jeho skici menšího formátu prozradí velikost malířské skříňky, 34 × 40 cm nebo 40 × 50 cm. Maloval také v přírodě větší skici umístěné při práci na štaflích. Takovou skicou je obraz nazvaný „Kvetoucí louka za Náchodem“ provedená olejomalbou na kartonu velikosti 66 × 100 cm. Obrazy s panoramatickým pohledem na vrchovinu kopců s chladnou barevností podzimů a zamžení, ale přece rozeznatelným reliéfem kulis kopců v panoramatu krajiny, byly jeho uměleckým vyznáním. Hudeček obrazy větších rozměrů maloval a samostatně komponoval podle množství skic, které shromáždil. V roce 1917 koupil v Častolovicích vilku se zahradou. Odtud měl Orlické Hory a jejich krajinářské bohatství na dosah svého uměleckého ohledávání. Komponované obrazy sledovaly záměr výpovědi o intimitě a tichu v krajině. Obrazy z Machovska a Machovské Lhoty mají Hudečkovu „hudbu v krajině“ přímo danou v přirozených prvcích přírodní krajiny a její plastické, světelné a barevné naléhavosti a nabízí divákovi pocity obohacení ze setkání s krajinou. Hudeček proto nikdy

Obr. č. 11: Pohled na Nízkou Srbskou od jihu, foto A. Skalický st., 2001.

nepojmenoval přesně místo obrazového motivu a většinu obrazů také nedatoval. Šel celý život za „chvěním“ a „hudbou“ v krajině a vývoj času před jeho dílem nezměnil nic na jeho hodnotovém postoji a vnímavosti přístupu ke krajině jako přírodě (obr. č. 9, 10, 11).

Motivy obrazů Antonína Hudečka s odstupem času

Menší formáty malířských skic mají příznačnou spontaneitu rukopisu štětce a sledují výraz smyslového vjemu a jeho emocionalitu v malířském přepisu. Popředí obrazu

Hudeček nepropocouvá detailem kresby, ale jen skvrnami štětcového přednesu a jeho barevnosti. Z pobytu v Bukovici v roce 1917 přinesl Hudeček také menší skici s pohledem na horu Ostaš. V Bukovici namaloval také skicu roubeného stavení č. p. 3 dodnes (2017) zde stojícího blízko silničního průjezdu

Obr. č. 12: Bukovice u Police nad Metují. Roubená chalupa č. p. 3, p. č. st. 23. Kombinovaná technika na papíře 33,5 x 39,5 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“, bez datace. Původní rám. Soukromá sbírka.

Obr. č. 13: Bukovice v zimě. Malba olejem na plátně 91,5 × 123,5 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“ bez datace. Galerie výtvarného umění v Náchodě.

obcí (obr. č. 12). Druhý pobyt v Bukovici si Hudeček prodloužil do zimy 1917–1918 a ještě v roce 1919 přivezl mnoho skic z Machova (obr. č. 13). Ze zimy v Bukovici mimo jiné přivezl dva obrazy, z nichž jeden je ve sbírce Galerie výtvarného umění v Náchodě a druhý je uveřejněný v monografii A. Matějčka z roku 1947 jako vyobrazení č. 108 „Potok v zimě“, olej z roku 1919. Charakteristický způsob zastavení obcí lidovou archi-

Obr. č. 14: Pohled na obec Slavný od západu, foto A. Skalický st., 1996.

tekturou ve vrchovině kopců Kladského pomezí i Policka sledoval Hudeček záměrně. Jednou ze skic s naléhavým účinkem své atmosféry horské obce je skupina chalup v horách velikosti obrazu 48,5 × 64 cm. Podobný obraz má název „Tání“ z roku 1919, uveřejněný v monografii A. Matějčka jako obrázek číslo 10 (obr. č. 14 a 15). Obraz pohledu na chalupy se zdá být variantou pohledu na obec Slavný stojící na kopci nad Suchým Dolem. Obraz pohledu na podzimní krajinu nazvaný „Podzim“ má vyobrazení č. 88 v Matějčkově monografii. Obraz má

Obr. č. 15: „Chalupy v horách“. Olejomalba na kartonu 48,5 × 64 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“, bez datace. Soukromá sbírka.

naléhavou barevnost příznačnou pro podzimní Policko s červenavou barvou odkryté ornice a syrovou barvou zeleně a hnědě. Něco z toho ukazuje skutečnost pohledu na konec Suchého Dolu ze severní strany. Pochopené krajinářské motivy obrazů s podzimní krajinou a otevřeným pohledem do celku krajinářské kompozice založené na barevnosti a tvarové charakteristice přinesl Hudeček z Policka opakovaně. Jedním z nich je obraz uveřejněný v Matějčkově monografii s vyobrazením číslo 80. Obrazy motivů z lesa vypracované na Policku s různým nasvícením denní dobou a počasím přivedl Hudeček do konečné závažnosti výpovědi a uměleckého dokončení. Obraz uveřejněný v Matějčkově monografii číslem 71 z roku 1911 je jednou z uměleckých jistot vytvořených na Policku. Nejvíce ale zaujala Hudečka Machovská Lhota a údolí Řeišný s potokem „Stekelnice“. Zde na malém por-

Obr. č. 16: Venkovský motiv z Policka. Kvaš na papíře 50 × 66 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“, bez datace. Soukromá sbírka.

Obr. č. 17: Jarní motiv z Machovské Lhoty. Olejomalba na kartonu 66 × 100 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“, bez datace. Soukromá sbírka.

Obr. č. 18: Podzimní motiv z Machovské Lhoty. Olejomalba na kartonu 66 × 100 cm. Signováno vpravo dole „Ant. Hudeček“, bez datace. Soukromá sbírka.

storu v klínu skalnatých a zalesněných kopců našel „hudbu“ barev a tvarů propojenou s tichem. Ve skicách menších rozměrů poznával intimní místa v přírodě krajiny (obr. č. 16, 17, 18). Věnoval pozornost lidové architektuře v obci jako výtvarnému dílu v krajině. Na indikační skice Machovské Lhoty, ale také Machova (1840) je většina stavení dřevěných, spalných. Nezbytná údržba dřevěnic změnila zčásti typologii staveb a vzhled, ale princip zastavění se uchoval do konce 20. století. Jednou ze skic s původním řešením zdejších chalup je Hudečkův kvaš na papíře velikosti 50 × 66 cm signovaný vpravo dole. Jarní a podzimní motiv na skicách z Machovské Lhoty s chalupami kdysi původního vzhledu ukazuje Hudečkovu smyslové zaujetí krajinářským motivem uchopeným spontaneitou štětcového přednesu a prozrazuje emocionalitu umělcovy vnímavosti.

Jen třikrát vybočil Hudeček na Policku a Machovsku do imaginace malby, která vtiskla v ateliéru namalované krajině pocity melancholie smutku a ticha meditace. Jeden z obrazů z roku 1913 má pojmenování „Cesta“.¹¹⁴ Námětem je večerní ticho soumraku a cesta klikatě směřující do dálky mezi kulisami harmonického vidění kompozice krajiny. Druhý obraz se jmenuje „Májová pobožnost“.¹¹⁵ Obraz vznikl v letech 1913–1914 nezávisle na motivu v krajině, ale pravděpodobným podnětem vzniku obrazu je Hudečkovu poznání prostoru nazvaného „Vambeřická cesta“ mezi Velkou Ledhují, Suchým Dolem a Slavným až ke „Strážní stezce“ na hřebeni Polických stěn. Je to volný prostor s mnoha sochami kalvárií, krucifixů a světeckých sloupů vytvořených lidovými kameníky po roce 1800 přímo pro poutníky na cestě do poutního místa Vambeřice.¹¹⁶ Třetí obraz má název „Pohřeb“.¹¹⁷ Téma pohřbu je zpracované krajinářů mnohokrát v době secese a symbolismu. Hudečkův obraz je volnou ateliérovou malbou s charakteristikou vrchoviny na Policku. Má sugestivní účinek smutku, kterým vyzařuje soumrak, ticho a tíseň krajiny s lidskou účastí na atmosféře samotné přírody. Počet významných obrazů vytvořil na malém prostoru krajiny v Machovské Lhotě. Několik obrazů namaloval také v údolí Řeřišný, kde příroda vytvořila tichý a intimní prostor. Hudeček zde pochopil intimitu přírody, kterou hledal.

Machov má několik katastrálních území. Řeřišný náleží do obce Bělý a Nížká Srbská je až v dolní části Machovské Lhoty na pravé straně potoka „Stekelnice“ („Židovky“). Střed potoka pokračujícího do Nížké Srbské je na několika místech hranicí katastru.

Obraz s názvem „V červnu“ z Matějčkovy monografie číslo vyobrazení 74 znázorňuje skupinu chalup na samotě s kvetoucí loukou v popředí. Je to motiv z údolí Řeřišný. Skupina chalup je malovaná z vyvýšeného místa na levé straně potoka „Stekelnice“ z místa, které je dnes porostlé lesem, a Hudečkův motiv nelze přesně vyfotografovat tak, jak byl na obraze proveden. Je nepochybné, že se jedná o stavení, dřevěné chalupy č. p. 80, p. č. st. 120 a č. p. 66, p. č. st. 119. Obraz vyzařuje naléhavou emocionalitou souladu lidského díla s přírodním prostředím (obr. č. 19, 20).

¹¹⁴ Antonín MATĚJČEK, *Antonín Hudeček*. Praha 1947, obr. č. 76.

¹¹⁵ Antonín MATĚJČEK, *Antonín Hudeček*. Praha 1947, obr. č. 77.

¹¹⁶ Alexandr SKALICKÝ st., *Procesí do poutních míst a památky Vambeřické poutní cesty u Police nad Metují*, in: Dědictví Koruny české, 2000, r. 9, č. 3/4, s. 15–16.

¹¹⁷ Antonín MATĚJČEK, *Antonín Hudeček*. Praha 1947, obr. č. 78.

Obr. č. 19: Obraz nazvaný „V červnu“ vznikl v Řeřišném v roce 1910. Ex. lit. Matějček, 1947, obr. č. 74.

Obr. č. 20: Motiv Hudečkova obrazu „V červnu“ na samotě v Řeřišném. Stavení vlevo č. p. 80, p. č. st. 120 a stavení vpravo č. p. 66, p. č. st. 119. Samota ve svahu na pravé straně potoka „Stekelnice“, foto A. Skalický st., 2016.

Některé z Hudečkových obrazů se v meziválečném období Československa dostaly do Městských úřadů, kde měly za úkol reprezentovat státní úřady, ale také být vkladem do trvalé finanční hodnoty uměleckého díla. Jeden z těchto obrazů se nachází (2017) v malém konferenčním sálku Městského úřadu v České Skalici. Obraz je olejomalba na plátně s rozměry 93 × 130 cm. Malba je v původním rámu zvoleném samotným umělcem. Hudečka zaujala samota v přírodě u lesa, zděné stavení a stodůlka. Poblíže je dnes novější stavba č. p. 50. Obraz vytvořený Hudečkem byl namalován s pohledem od cesty do Řeřišného. Mezi stanovištěm malíře a zobrazeným stavením je dodnes volná louka s potokem „Stekelnice“ na sní-

ženém místě přírody. Za stavením č. p. 80 byla kdysi mýtina, dnes je tam mladý les. Obrazovou kompozici Hudeček trochu upravil na tvaru svahu a lesa v pozadí. Vzrostlý smrk u stodůlky kdysi nestál. Pozoruhodností kultury tohoto přírodního místa je jeho

Obr. č. 21: „Samota u lesa“ Olejomalba na plátně v původním rámování. Rozměr obrazu 93 × 130 cm. Signováno vpravo dole, „Ant. Hudeček“, bez datace. Vznik obrazu asi v roce 1910. Sběrka: Městský úřad v České Skalici, foto A. Skalický st., 2016.

zachování sto let v neporušené přírodě (obr. č. 21, 22). Obraz vznikl asi v roce 1910 při jednom z pobytů umělce v Machově.

Motiv stodůlky v popředí a kopcem pojmenovaným „Lhotecký Šefel“ (Machovský vrch, 693 m) na pozadí obrazu nazvaného „Chalupy v Machově“ je malířským motivem přímo z Machovské Lhoty. Je to olejomalba na plátně.^{118 119} Malířův motiv je zobrazený a prosvětlený jarním sluncem a teplým jasným měkkých barev. Obrazový motiv je možné zaznamenat na místě s nevelkými změnami. V pozadí na „Machovském vrchu“ je dnes zarostlá dřívější mýtina lesa. Kolem stodůlky jsou novější další stromy. Hudeček na konečném provedení obrazu trochu upravil svah, na kterém stodůlka stojí. Stodůlka s oby-

Obr. č. 22: Motiv obrazu „Samota u lesa“. V dolním konci Machovské Lhoty při pravé straně potoka „Stekelnice“, ale na katastru Nížká Srbská. Viděno a malováno z cesty do Řejišného. Stavení č. p. 80, p. č. st. 98, foto A. Skalický st., 2016.

¹¹⁸ Antonín MATĚJČEK, *Antonín Hudeček*. Praha 1947, obr. č. 72.

¹¹⁹ Ludmila KARLÍKOVÁ, *Antonín Hudeček*. Praha 1983, obr. č. 35.

Obr. č. 23: „Chalupy v Machově“. Malba olejem na plátně, rozměry 100 × 129 cm. Obraz z roku 1910. Sběrka: Galerie umění v Karlových Varech. Ex lit. Karlíková, 1983, obr. č. 35.

Obr. č. 24: Motiv obrazu „Chalupy v Machově“. Motiv je z Machovské Lhoty, v popředí zemědělská usedlost č. p. 4, p. č. st. 9. Říká se zde „U Dostálů“, foto A. Skalický st., 2016.

ným stavením je také zakreslená na indikační skice Machovské Lhoty (1840) a má dosud (2017) stejné číslo popisné 4 a parcelní číslo stavební 9. V sousedském duchu se dnes stavení nazývá „U Dostálů“. Hudečkův obraz byl namalován v roce 1910 a má sugestivní atmosféru Machovské Lhoty. Je nepochybné, že také Hudeček se dokázal dotknout něčeho podstatného, co přesahuje tlaky každodennosti, a vložil to jako pravdu do obrazů míst a krajiny jako trvalou hodnotu a krásu přírody (obr. č. 23, 24).

Obraz „Chalupy“ v Matějčkově monografii číslo vyobrazení 73 má znovu v pozadí kulisu známého kopce „Machovského vrchu“. V popředí je skupina chalup viděných v zastavení z jižní strany od kvetoucí louky před plůtky stavení. Malířské téma má s květenstvím ovocných stromů atmosféru příjemného jarního dne v Machovské Lhotě.

Obr. č. 25: „Chalupy“ z Machovské Lhoty. Olejmalba na plátně z roku 1910. Ex lit. Matějček, 1947, obr. č. 73.

Obraz vznikl asi v roce 1910. Porovnání zákresu na indikační skice stabilního katastru a na současné pozemkové mapě ukazuje, že obec Machovská Lhota doznala mnoho stavebních změn odstraněním starších roubených chalup a výstavbou nových chalup i stavbou zděných stavení. Hudečkův obraz ukazuje svou vlastní úpravu obrazové kompozice jako ideální stav. Prohlídka indikační skici (1840) porovnané s pozemkovou mapou platnou v roce 2016 ukazuje, že motiv obrazu pochází pravděpodobně z místa, jaké je v roce 2016 blízko zvoničky. Pamětní deska z bílého mramoru umístěná níže při základně zvoničky sděluje věnování: „Postaveno nákladem Jana Ševcu co milodar obcím zdejších L. P. 1904“. Hudečkův obraz zpracoval situaci tak, že dřevěné stavení na fotografii první zleva č. p. 22 je uvedené stejným číslem popisným jako na indikační skice, ale dnes je jako stavení zděné. Směrem vpřed jako následující je zvonička a za ní stavení č. p. 21 na indikační skice jako č. p. 11. Další stavení směrem kupředu do obrazu je roubenka č. p. 13 z novější výstavby. Změny v zastavění v novější době nemění nic na výpovědi Hudečkova obrazu, protože

Obr. č. 26: Machovská Lhota. Skupina chalup u zvoničky. První zleva č. p. 22 na indikační skice 1840 také č. p. 22. Stavení za zvoničkou č. p. 21, na indikační skice č. p. 11. Další, třetí stavení č. p. 13 novější dřevěnice z druhé poloviny 19. století, foto A. Skalický st., 2016.

jako umělec šel za principem skladebnosti a kultury obrazového motivu (obr. č. 25, 26). „Stráž z jara“, obraz číslo 110 v monografii Matějčkové je pravděpodobně zalesněný svah v údolí Řeřišného po levé straně potoka „Stekelnice“. Hudeček se soustředil na zobrazení přírody ve stavu, o jaký dnes usiluje CHKO Broumovsko chránící přirozenou přírodní krajinu pro její zachování.

Hudeček se soustředil na všechna roční období v krajině, ale především podzim byl pro něj výzvou barevného bohatství a tvarů, kdy současně usiloval na obraze vytvořit podívanou na otevřenou krajinu.

Obraz „Podzim“ je motivem obrazu z Polické vrchoviny a zobrazený v Matějčkové monografii s číslem vyobrazení 88. Větší obrazový úsek otevřené krajiny umožnil Hudečkovi vytvořit naléhavou kompozici barev a tvarů charakteristických přímo pro tento kraj. Obraz má skladebné prvky terénu podobné jako pohled ve skutečnosti od „Malé Strany“ na horní část obce Suchého Dolu, kde lze částečně rozeznat několik stavení v údolíčku. Obraz je emocionální výzvou pro pochopení smyslu kultury zemědělské krajiny jako souladu s přirozenou přírodou.

Vrcholným obrazem, do kterého Hudeček koncentroval všechny své umělecké zkušenosti z pobytů na Policku, ale především Machovsku, je nazvaný „Machov navečer“.¹²⁰ Je to ateliérová malba komponovaná z mnoha skic, ale především mnoha prožitků a poznávání krajiny. Obraz vznikl jako olejomalba v roce 1910. Zdá se, že motiv obrazu „Machov navečer“ je z dolního konce Machovské Lhoty, ne z Machova. Měkká barevnost šedých, zelených a hnědých barev vytváří sváteční náladu jarního soumraku. Skupina žen jde do hloubky obrazu, zády k divákovi, ale každá postava jen sama za sebe. Hudeček zde soustředil svůj obdiv k intimitě a kráse přírody, jakou poznal zde na Machovsku a proměnil ji v podívanou na stav duše toho místa. Krajina na obraze zní a chvěje se hudbou a krácející postavy „hudbě“ soustředěně naslouchají a jdou za jejím smyslem jako přirozená součást přírody.

Genius loci Machovské Lhoty a Policka v obrazech Antonína Hudečka

Uvažování a ohledávání paměti krajiny v závěru pak umožňuje pochopit jedinečnost vztahu mezi přírodním prostředím a lidskou činností v krajině. Umělci krajináři šli za pochopením smyslu krajiny a lidské činnosti v krajině důsledně a od počátku vzniku uměleckého stylu krajinomalby. Nástupem ideových konceptů avantgard usilujících o potlačení přírody v nás samotných se dostalo krajinářství poněkud na okraj zájmu o novosti. Hudeček během své cesty umělce nic nezměnil na principu svého zaměření vidět a poznat krajinu citlivostí a vnímavostí srdce. Krajinářská tvorba obecně svým divákům umožňuje pochopit smysl krajiny v jejím lidském směřování. Antonín Hudeček se rozhodl sledovat především smyslovou krásu krajiny a hledal krajinu své duše. Byla to krajina ticha a intimního a harmonického souladu ve svém prostoru. Takovou krajinu našel ve druhé části své tvorby především na Policku a Machovsku. Jeho obrazy z těchto míst poukázaly na krásnou tvář zdejší krajiny a dotkly se pravdy přírody, která trvá a nezevšední.

¹²⁰ Ludmila KARLÍKOVÁ, *Antonín Hudeček*. Praha 1983, obr. č. 33.

Prameny a literatura

Ivan VOREL, et al. *CHKO Broumovsko*. Preventivní hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu dle § 12 zák. č. 114/1992 sb. Praha: ATELIÉR V, 2010. (studie)

Jan KVĚT, *Má vlast. Česká krajina v dílech našich malířů*. Praha 1948.

Vítězslav NEZVAL, *Antonín Slaviček*. Praha 1952.

Antonín MATĚJČEK, *Antonín Hudeček*. Praha 1947.

Ludmila KARLÍKOVÁ, *Antonín Hudeček*. Praha 1983.

Jan Marius TOMESŠ, *Pohled na české krajinářství let 1890–1910*, in: *Umění/Art*, 44, 1996, č. 5, s. 374–390.

Eva REITHAROVÁ, *Motiv krajiny v České moderní malbě 1907–1939*, in: *Umění*, 1966, roč. 44, č. 5, s. 490–509. Dokončení: *UMĚNÍ*, 1966, roč. 44, č. 6, s. 569–599.

Jana NEŠNĚROVÁ, *Julie Mezerová-Winterová (28. 2. 1893 – 2. 5. 1980)*, in: *Krkonoše, Jizerské hory*, 2014, roč. 18, č. 8, s. 44–45.

Josef RODR, *Zdeněk Menec (1914–1998)*, in: *Rodným krajem*, 1994, č. 9, s. 27–28.

Aleš FETTERS, *Sigismunda Boušky léta Machovská a Polická*, in: *Rodným krajem*, 1997 č. 15, s. 24–27.

Aleš FETTERS, *Sigismunda Boušky léta broumovská, bezděkovská a rtyňská. (Dokončení.)*, in: *Rodným krajem*, 1998, č. 16, s. 28–30.

Miroslav PICHL, *Historik Václav Vladivoj Tomek a Police nad Metují*, in: *Rodným krajem*, 2005, č. 30, s. 43–45.

Hana BENEŠOVÁ, *Jak žijeme v Bezděkově nad Metují*, in: *Rodným krajem*, 2006, č. 33, s. 14–17.

Hana BENEŠOVÁ, *Bezděkov nad Metují*, in: *Rodným krajem*, 1998, č. 17, s. 7–9.

Jiří DUCHÁČ, *Machov*, in: *Rodným krajem*, 2000, č. 20, s. 10–11.

Jiří KOHL, *Selský generál Karel Dostál z Bělého*, in: *Rodným krajem*, 2015, č. 50, s. 11–15.

Stanislav BRANDEJS, *Kniha o Polici nad Metují a Policku. Díl 1., dějiny do roku 1914*, Police nad Metují 1940.

Václav Vilém ŠTECH, *Antonín Slaviček Antonínu Hudečkovi. Dopisy*. Praha 1964.

Lydie BAŠTECKÁ, *Historik Václav Vladivoj Tomek a Policko*. Police nad Metují 1997.

Lydie BAŠTECKÁ, *Policko v životě a literárním díle kněze Sigismunda Boušky*. Police nad Metují 1997.

Alexandr SKALICKÝ st., *PhDr. Stanislav Brandejs– historik našeho kraje*, in: *Broumovsko*, 1991, r. 5, č. 4 s. 8.

Alexandr SKALICKÝ st., *Procesí do poutních míst a památky Vamberžické poutní cesty u Police nad Metují*, in: *Dědictví Koruny české*, 2000, r. 9, č. 3/4, s. 15–16.

Alexandr SKALICKÝ st., *Malíř Antonín Hudeček na Policku*, in: *Rodným krajem*, 2005, č. 31, s. 37–39.

Alexandr SKALICKÝ st., *Specifika vesnických sídel v našem regionu*, in: *Rodným krajem*, 2000, č. 21, s. 12–13.

Národní kulturní památky a téma historická kulturní krajina

Informace o výběru nově navrhovaných památek v Pardubickém kraji

Jitka SVOBODOVÁ

Z celkového počtu více než dvou tisíc kulturních památek v Pardubickém kraji je pouze čtrnáct vedeno v kategorii národní kulturní památka. Jde o vybrané zástupce, které tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa. Prohlášení národních kulturních památek (dále jen NKP) upravuje památkový zákon.¹²¹

Hlavním odborně prezentačním tématem Národního památkového ústavu pro rok 2017 byla vyhlášena kulturní krajina a vše, co je s ní spojeno.¹²² Toto téma reflektovalo i Ministerstvo kultury ČR, které zadalo Národnímu památkovému ústavu úkol provést výběr vhodných kandidátů nejprve z oblasti drobné architektury v krajině a v druhé fázi z nejvýznamnějších poutních míst.

Kulturní krajina vznikla spolupůsobením člověka během historického procesu osídlování a kultivace krajiny přírodního charakteru. Její přirozený reliéf s proměnlivými trasami vodotečí byl přibližně do 18. století ovlivňován zejména sídelní strukturou hradské soustavy, měst a vrchnostenských sídel, jejich komunikačním propojením a související zemědělskou činností. K obrazu krajiny patřily zejména vizuální opěrné body, mezi které náležely i sakrální stavby s věžemi nebo samostatnými zvonice, zřetelně rozeznatelné i v siluete venkovských sídel.

Nejvýznamnějším příkladem komponované krajiny v Pardubickém kraji je okolí hřebčína v Kladrubech nad Labem, v ploché polabské krajině formované řadou slepých ramen, utvářené od středověku v souvislosti s chovem koní. Její vývoj souvisel s existencí loveckého letohrádku Pernštejnů, později zámku a císařského hřebčína ve staré sídelní oblasti, reprezentované například románským kostelem v Řečanech nad Labem. Tato krajina byla v roce 2015 prohlášena Krajinou památkovou zónou a tvoří zároveň jakési ochranné pásmo areálu, který usiluje o zapsání na seznam světového kulturního dědictví UNESCO.

S nástupem baroka a všeobecným rozšířením katolické zbožnosti získává kulturní krajina nové opěrné body a dominanty. Barokní zbožnost se promítla do krajiny i rozhojněním drobné architektury a sochařských památek, pořízovaných jako poděkování za záchranu života nebo na nebezpečných místech či na místech zázračného uzdravení. Povědomí o důvodech vzniku, uchovávané někdy jen ústní tradicí, však již často zaniklo. Boží muka nebo smírčí kameny i kapličky se v krajině objevovaly již od středověku. Běžným zvykem se stalo sázení stromů kolem těchto drobných památek, nebo dokonce doprovodných alejí.

¹²¹ Československo. Zákon č.20/1987 Sb. o státní památkové péči, ve znění pozdějších změn, § 4, in: Památkový zákon. 2003.

¹²² Jana TICHÁ, *Krajina historická a kulturní, komponovaná, barokní, industriální... ale také nedostatečně chráněná*. Prezentační téma NPÚ roku 2017, in: Zprávy památkové péče 77/2017, s. 153.

Podněty k prohlášení za NKP mohou být vybírány pouze z již existujícího fondu kulturních památek, evidovaných v Ústředním seznamu kulturních památek ČR. Výběr drobné architektury a sochařských památek v rámci Pardubického kraje byl prováděn zejména s ohledem na uplatnění v krajině a vysokou památkovou hodnotu či typovou ojedinělost.

Typ kamenných sloupkových božích muk, který např. v Jihočeském kraji tvoří bohatý soubor již z období pozdní gotiky, se v Pardubickém kraji objevuje spíše ojediněle. Jde o svébytný projev středoevropské kultury, který spoluvytváří paměť místa a má podíl na dotváření identity kraje.

Jeho zástupcem jsou např. pískovcová sloupková boží muka z roku 1698 v Koclířově na Svitavsku, s kaplicovým nástavcem s reliéfem Ukřižování. Jde o lidové christolatrické dílo, které je typickým projevem religiozity oblasti na pomezí východních Čech a Moravy, umístěné při bývalé zemské hranici.

Jiným příkladem jsou pískovcová sloupková boží muka v Ústí nad Orlicí neobvyklého provedení o výšce téměř tři metry, s atypickým kaplicovým nástavcem a uvedeným vročením 1699. Jde o originální lidové hagiolatrické dílo, jednu z nejstarších datovaných památek svého typu v Pardubickém kraji. Dílo v nepůvodním, avšak vhodném umístění na zahradě gymnázia postrádá již krajinné uplatnění.

V širším výběru ojedinělých realizací se objevila například kamenná terasa se sochami (po roce 1736) při silnici nedaleko Horní Dobrouče. Jde o architektonicky, urbanisticky a zejména sochařsky velice hodnotný, kvalitní a ojedinělý soubor, utvářený na způsob amfiteátru, zasazený ve volné krajině jako připomínka konkrétní události vztahující se k záchraně života. Mimo své nesporné umělecké kvality je také charakteristickým příkladem projevu barokní zbožnosti.

Celý soubor soch, včetně podstavy a pilíře pod mariánskou sochou, je však v současné době uložen a také prezentován v lapidáriu v budově obecního úřadu v Dolní Dobrouči, neboť díky odlehlosti a přístupnosti ze silnice byl ohrožen krádežemi a vandalismem. Jeho uplatnění v krajině tak v současné době zaniklo, proto nebyl za NKP navržen.

Podobným originálním projevem barokní zbožnosti v monumentálním měřítku je terasa se sochami v obci Kunčina na Svitavsku, vybudovaná před kostelem sv. Jiří. Terasa před kostelem, osazená na balustrovém zábradlí světeckými sloupy a dalšími vrcholně barokními sochami z dílny Jana Sturmera, pořízená z popudu místního faráře v letech 1712–1716 po morové epidemii, tvoří rozsahem i kompozičně mimořádné architektonicko-sochařské dílo, dokládající barokní zbožnost a úroveň vrcholně barokní regionální

Obr. č. 1: Horní Dobrouč, terasa se sochami, foto 1973, archiv NPÚ ÚOP v Pardubicích.

Obr. č. 2a, 2b: Kunčina, terasa se souborem soch u kostela sv. Jiří, foto P. Arijčuk 2007.

kamenosochařské tvorby. První fáze restaurování proběhla v letech 1995 a 1996, v letech 2003 a 2004 pak bylo restaurování celé skupiny dokončeno. Soubor je v současné době ve velmi dobrém stavu. V tomto případě nebyl soubor navržen za NKP pro nesplnění kritéria krajinného uplatnění, neboť je umístěn v interiéru obce.

Z širokého portfolia sochařských památek a drobné architektury podle našeho názoru nejlépe splňují kritéria NKP tři památky:

1. Sousoší Kalvárie na vrcholu Křížového vrchu nad městem Moravská Třebová,

představující monumentální sochařské dílo v krajině, které se významně uplatňuje v dálkových pohledech na město jako jedna z krajinných dominant. Výjev s trojicí křížů je komponován na pozadí architektonizované stěny. Jeho kompoziční osu tvoří ukřížovaný Kristus, nad nímž se v oblacích vznášá Bůh Otec s holubicí Ducha svatého, bohatou kompozici dotvářejí sochy Panny Marie, sv. Jana Evangelisty a dva andělé po stranách. Kalvárie, jako vyvrcholení poutní cesty, je v českém prostředí méně rozšířená. Oproti převažujícímu typu poutí k mariánským milostným obrazům a sochám má zbožnost kalvárií jiný charakter, připomínající již v průběhu cesty momenty Kristova utrpení.¹²³ Zde je cesta z města na Křížový vrch lemována kaplemi. Sousoší z maletínského pískovce bylo zhotoveno kolem roku 1730 pravděpodobně Severínem Tischlerem, významným sochařem navazujícím na M. M. Brauna ve východočeském a západomoravském regionu a představuje vrchol barokního umění ve městě.¹²⁴

¹²³ Jan MALURA, *Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev*, s. 47. Dostupný z <http://ceskykid.avcr.cz/index.php/ceskykid>. [cit. 24. 4. 2017].

¹²⁴ Martin POKORNÝ, *Restaurování barokních kamenných plastik v Moravské Třebové*, in: Jana Martínková (red.), *Barokní sochařství v Moravské Třebové*. Problematika připisování autorství, restaurování, prezentace, Moravská Třebová 2011, s. 51–53.
 Sedláč, Jan et al. *Cesta od renesance k baroku: slavné stavby Moravské Třebové*. Moravská Třebová, 2012, s. 180–181.

Obr. č. 3: Moravská Třebová, Kalvárie, foto V. Paukrt 2013.

2. Výklenková kaple – Poklona ve Střemošicích na Chrudimsku: Zděná trojboká výklenková kaple Nejsvětější Trojice v nejvyšším bodě Střemošické stráně představuje dílo vynikající slohové kvality z roku 1730, vážící se k lokální pověsti (dali ho postavit z vděčnosti svatebčané, s jejichž vozem se splášili koně a zázrakem se zastavili těsně

Obr. č. 4: Střemošice, Poklona, foto M. Krištof 2016.

před srázem). Z místa je daleký výhled do krajiny, zejména na hrad Košumberk, barokní poutní kostel na Chlumku nad Luží, Železné hory a Žďárské vrchy. Název Poklona tedy souvisí evidentně s poutní tradicí a cestou ke kostelu Panny Marie na Chlumku u Luže, který je odtud poprvé spatřen a kde má zbožný poutník podle dobových náboženských tradic a poutních příruček pokleknout a pomodlit se.¹²⁵ Pilíř je završen pískovcovou římsou s drobnými sochami andělů v rozích, vrcholovou část tvoří podstavec s Božím okem. Dílo představuje daleko viditelnou dominantu a je názorným příkladem barokního splývání architektury s okolní krajinou v neoddělitelný celek.

3. Pilíř s mariánskými reliéfy na okraji Lanškrouna na Orlickoústecku: Sousoší reliéfů Panny Marie Čenstochovské a Panny Marie Pomocné, doplněné na podstavci reliéfem sv. Lukáše malujícího Pannu Marii, vysta-

vené nákladem mariánských ctitelů roku 1811, je ikonograficky pozoruhodně vyjádřeným dokladem forem barokního kultu Panny Marie a poutních tradic lanškrounského regionu. Uctíváný mariánský obraz nesla původně trojice andělů.¹²⁶ Jde o objekt hodnotný kvalitou svého provedení i umístěním v krajině. K soše byla vysázena alej.

Dílo s podrobně publikovanou historií¹²⁷ představuje doklad přetrvávání pozdně barokního tvarosloví a jeho prolínání s aktuálními klasicistními formami v období první třetiny 19. století. Je také cenným dokladem tvorby a migrace v několika generacích činné dílny Melnických z Vamberka, jejíž příslušníci již v poslední třetině 18. století odcházeli z rodného města do jiných, menších i větších, středisek uměleckého dění.

Pobělohorská rekatolizace však přinesla ještě další fenomén, kterým byl vzrůst zájmu o poutě do Svaté země a na významná poutní místa. Přílišná vzdálenost svatých míst nebo důvody finanční či zdravotní u nás vedly k za-

Obr. č. 5: Lanškroun, pilíř s mariánskými reliéfem, foto P. Arijčuk 2003.

¹²⁵ Jan MALURA, *Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev*, s. 42 Dostupný z WWW: <http://ceskylid.avcr.cz/index.php/ceskylid>. [cit. 24.4.2017].

Při postupném přibližování k poutnímu chrámu má člověk připravovat své srdce, zejména odhazovat tíživé myšlenky. Poutní knihy počítají s tím, že poutník potkává v krajině kříž či Boží muka, tehdy se má v kleče krátce pomodlit.

¹²⁶ Josef CIBULKA – Jan SOKOL, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Lanškrounském*, Praha 1935, s. 170 a 172.

¹²⁷ Vratislav NEJEDLÝ – Pavel ZAHRADNÍK, *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Pardubickém kraji*, Praha 2008, s. 282–285.

kládání snadněji dosažitelných poutních míst regionálního charakteru,¹²⁸ připomínající zejména Jeruzalém a horu Kalvárii. Vybrané lokality byly buď spojovány přímo s místními zázraky, nebo pro ně byly pořizovány svaté předměty, například obrazy, které se staly předmětem uctívání. V krajině byly lokality vybírány i s ohledem na podobnost s pravou Kalvárií a jejím okolím, byly opatřeny nejen poutním chrámem, ale často souborem dalších staveb, byť v transformovaném provedení, někdy v záměrné historizující nápodobě, se snahou o jistou věrohodnost, jindy v duchu soudobé architektury. Soubory byly většinou na přístupu opatřeny křížovou cestou, jako výtvarně zpracovaným popisem události, které se podle Nového zákona odehrály během cesty Ježíše Krista od soudního stolce Piláta Pontského až na jeruzalémské popraviště – horu Kalvárii (Golgotu).¹²⁹

Mimo soubor již prohlášených NKP, jsou v Pardubickém kraji nejvýznamnějšími dominantami v krajině právě poutní místa. Mezi jejich četnými zástupci byly pro prohlášení za NKP vybrány tři umělecko-historicky nejvýznamnější, nejucelenější a typově originální památky, s výrazným krajinným uplatněním: poutní areál v Luži, na Orlickoústecku poutní areál na Hoře Matky Boží u Králík (obec Dolní Hedeč) a na Svitavsku poutní místo v Jaroměřicích u Jevíčka.

1. Poutní kostel Panny Marie Pomocné na Chlumku s areálem (okres Chrudim):

Soubor obsahuje kostel Panny Marie, jezuitskou rezidenci, terasový ambit s osmi kaplemi a balustrádou, dvě reprezentativní schodiště a ohradní zdi s branami. Stavebně historický průzkum Věry Naňkové¹³⁰ uvádí, že zakladatelkou poutního místa na Chlumku v Luži byla Marie Maxmiliána hraběnka ze Žďáru. Uctívaným obrazem byla Panna Maria Pomocná, tzv. Pasovská, jde o kopii originálu Lucase Cranacha

Obr. č. 6a: Luže, poutní kostel Panny Marie na Chlumku, foto M. Křištof 2014.

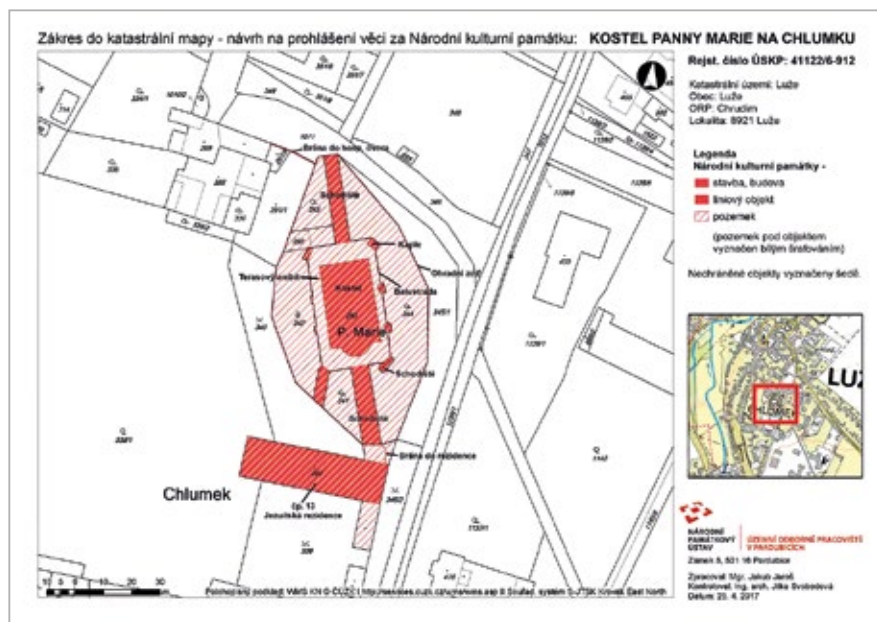
¹²⁸ Eva KOŠTÁLOVÁ, *Poutní areál Kalvárie v Jaroměřicích u Jevíčka*, (bakalářská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci), Olomouc 2006, s. 7.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Věra NAŇKOVÁ, *Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži*. Dostupný z WWW: http://www.chlumek.net/JChlumek/index.php?option=com_content&view=article&id=52:poutni-kostel-p-marie-v-lui-vra-nakova&catid=36:historie&Itemid=48/ [cit. 24.4.2017].

Obr. č. 6b: Lužice, poutní kostel Panny Marie na Chlumku s jezuitskou rezidencí, foto J. Svobodová 2016.

Obr. č. 6c: Lužice, poutní kostel Panny Marie na Chlumku, situace areálu, zákres do katastrální mapy, Jakub Jaroš, NPÚ ÚOP v Pardubicích, 2017.

z Innsbrucku. Kostel vybudovaný na vyvýšenině mezi hradem Košumberkem a městem Luže byl dokončen v roce 1669, rok po vysvěcení základního kamene královéhradeckým biskupem. „Ideovou náplň areálu jistě stanovila zakladatelka, usměrňovaná jezuiti (...) zdejší „svatá hora mariánská“ vychází zřejmě z osvědčeného poutního typu loretánských kaplí s ambitem (...) Obdélná, v rozích okosená terasa na vyvýšenině, s balustrádou a čtyřmi kaplemi v nárožích a výklenkovými v delších stranách, které obklopovaly ústřední svatyni, dokládají zručnost a slohovou pokročilost neznámého navrhujícího stavitele.“ Roku 1682 byla dostavěna rezidence (Andrea de Quadri), kterou již během stavby věnovala hraběnka s celým areálem a uctívaným obrazem jezuitům. Pro značný zájem o poutní místo byl nakonec vystavěn nový kostel Panny Marie jako typická česká jezuitská stavba. Jde o „jednolodí s bočními kaplemi a emporami, s bazilikálním osvětlením lodi, užším odsazeným presbytářem a dvouvěžovým průčelím. (...) Kostel charakterizuje vzcnost a vertikální tendence, která kladně působí i při pohledech zdálky. Novinkou v interiéru kostela je mariánská, kruhová, zděná kaple... zaklenutá kupolí s polygonální lucernou. (...) Autorem výsledné kostelní stavby byl stavitel Pavel Ignác Bayer. (...) Do roku 1773 byl chrám Panny Marie na Chlumku spravován jezuiti. Po zrušení jejich řádu se stal roku 1782 farním kostelem města Luže. (...) Mariánský kostel na Chlumku jako komplexní umělecké dílo patří k nejvýznamnějším projevům doby kolem roku 1700 nejen v kontextu českého, ale celého středoevropského baroka.“ Mimořádně vysokou hodnotu má „urbanistické působení stavby, která jako prvořadá dominanta určuje estetický profil celého širokého okolí.“

2. Poutní místo Hora Matky Boží u Králík, obec Dolní Hedeč, okres Ústí nad Orlicí (Klášter servitů s areálem):

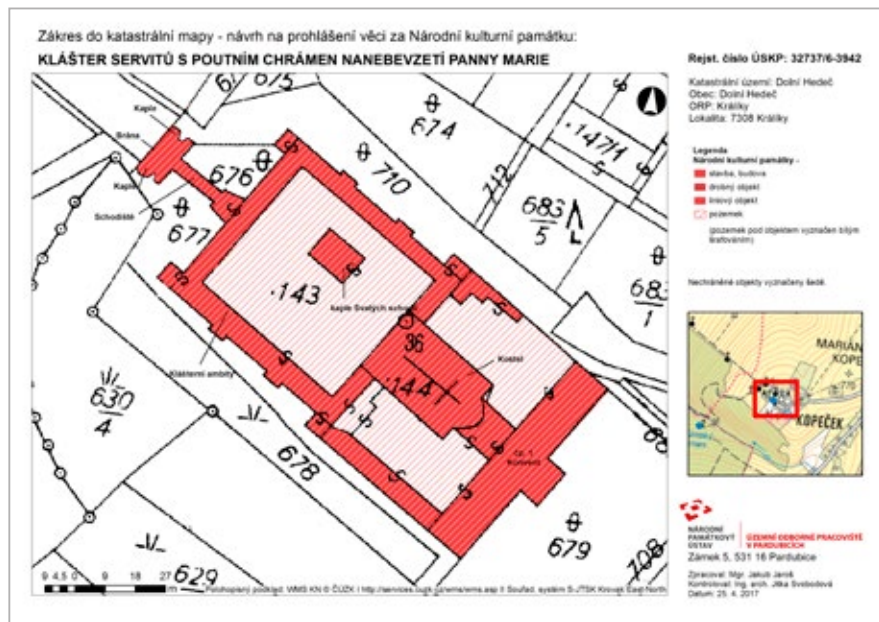
Soubor obsahuje kostel Nanebevzetí Panny Marie, klášterní konvent, ambity, kapli Svätých schodů, schodiště se vstupní branou a kaplemi Ukřižování a Oplakávání a také celý soubor objektů na tzv. Svaté cestě stoupající od města Králíky alejí se šesti pašijovými kaplemi a sousoším Nejsvětější Trojice.

Základní kámen ke stavbě poutního mariánského kostela byl položen 7. září 1696, kostel byl dostavěn za necelé čtyři roky. Uctívaným obrazem je Panna Maria Sněžná (Santa Maria Maggiore) podle římského originálu, dar od královéhradeckého biskupa Tobiáše Jana Beckera, přenesená roku 1700 do kostela slavnostním průvodem na Horu Matky Boží (původně Lysá hora). Od roku 1710 byl chrám řádovým kostelem servitů, kteří poutní místo na Hoře Matky Boží spravovali. Roku 1705 byla vysazena podél cesty z centra Králík na poutní místo lipová alej a v roce 1706 bylo podél ní postaveno šest architektonicky shodných šestibokých pašijových kaplí. K jejich vybavení náležela dřevěná polychromovaná sousoší, kvalitní vrcholně barokní práce z období kolem roku 1730, která jsou od roku 1986 instalována v expozici barokního umění v kostele sv. Mikuláše ve Vraclavi u Vysokého Mýta. Kostel byl obnoven po velkém požáru v roce 1846.

Poutní místo Hora Matky Boží u Králík je významný raně barokní poutní areál z přelomu 17. a 18. století, jenž je vynikajícím stavebním a uměleckým počinem, vzešlým z iniciativy královéhradeckého biskupa Tobiase Beckera. Výrazná krajinná dominanta je pohledově přístupná z širokého okolí, s přímou vazbou na město Králíky. Celý komplex je

Obr. č. 7a: Dolní Hedeč, poutní místo Hora Matky Boží u Králík, foto J. Svobodová 2017.

Obr. č. 7c: Dolní Hedeč, poutní místo Hora Matky Boží u Králík, situace areálu, zákes do katastrální mapy, Jakub Jaroš, NPÚ ÚOP v Pardubicích, 2017.

tradičním příkladem kompozice barokních poutních areálů podle tradičních schémat s centrálním chrámem, konventem, nádvořím obklopeným ambity a s kaplí Svatých schodů, vybudovanou po vzoru lateránské Santa Scaly. Efektivním a zdaleka viditelným prvkem je monumentální schodiště doprovázené postranními kaplemi. Od doby vzniku je součástí kompozice i lipová alej z roku 1705, symbolicky doplněná šesticí pašijových kaplí s originálními raně barokními dřevěnými pochromovanými sousošími, která představovala nedílnou součást barokních slavností a poutních procesí. Cesta, představující osu kompozice s průhledem k jejímu vyvrcholení na Hoře Matky Boží, se symbolicky otevírá vstupní branou ve stylu triumfálního oblouku s doprovodnou sochařskou výzdobou. Nedaleko za branou je doplňkem komponovaného celku i klasicistní sousoší Nejsvětější Trojice korunující Pannu Marii a Apoteózu Panny Marie, provedené neobvykle jako oboustranný reliéf na pilířích.

Obr. č. 7b: Králíky, vstupní brána na Svatou cestu k Hoře Matky Boží, foto Z. Vařeková 2012.

3. Poutní místo na hoře Kalvárie v Jaroměřicích u Jevíčka, okres Svitavy:

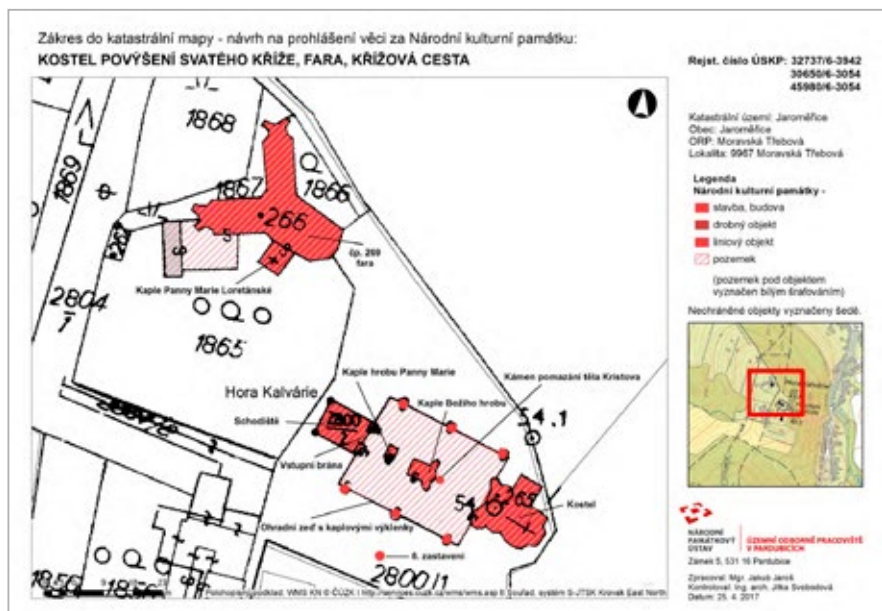
Soubor obsahuje poutní kostel Povýšení sv. Kříže a kaple Kristova hrobu a hrobu Panny Marie v uzavřeném areálu vymezeném ohradní zdí s kaplovými výklenky a přístupným monumentální vstupní branou se sousoším Ecce Homo a opodál stojící budovou rezidence s loretánskou kaplí. Nedílnou součástí je originální křížová cesta stoupající k poutnímu místu od farního kostela v obci.

Poutní místo bylo založeno na pomezí Čech a Moravy z popudu majitelů panství Šubiřů z Chobyně, z vděčnosti za záchranu života od živelných pohrom a morové epidemie. Kostel Povýšení sv. Kříže byl postaven v letech 1712–1713, ideovou náplň areálu zpracoval olomoucký františkánský mnich Jeroným Veit, dříve působící jako misionář v Egyptě a Palestině, v paralele ke Kalvárii jeruzalémské. Vrch byl přejmenován na Horu Kalvárii. Uctívaným obrazem byl svatý Salvátor (napodobenina obrazu z kaple Ad Sancta Sanctorum v Římě), údajně malovaného samotným sv. Lukášem). Zároveň bylo z Říma povoleno zřízení bratrstva Nejsvětějšího obrazu Spasitele na Hoře Kalvárii. Od filiálního kostela v Jaroměřicích bylo zřízeno celkem jedenáct zastavení křížové cesty.

O něco později byla přistavěna tzv. zahrada Getsemanská, s interiérem v podobě krápníkové jeskyně a nádvoří areálu doplnily stavby Betlémské kaple s Kristovým hrobem a kaple hrobu Panny Marie, kostel tehdy zřejmě dostal nové průčelí. Nedaleko kostela byla po roce 1730 postavena kněžská rezidence propojená s Loretánskou kaplí z roku 1742 s uctívanou barokní soškou Panny Marie, přivezenou roku 1720 z Itálie.

Obr. č. 8a: Jaroměřice u Jevíčka, poutní místo Kalvárie, foto M. Krištof 2014.

Obr. 8b: Jaroměřice u Jevíčka, poutní místo Kalvárie, situace areálu, zákes do katastrální mapy, Jakub Jaroš, NPÚ ÚOP v Pardubicích, 2017.

Obr. č. 8c: Jaroměřice u Jevíčka, rezidence, foto P. Arijčuk 2007.

Tradici poutního místa přerušil zákaz poutí císařem Josefem II. v roce 1784, na počátku 19. století se tradice obnovila. Od roku 1994 vykonávají duchovní správu Otcové Pasionisté.¹³¹ V letech 1999–2013 došlo ke generální rekonstrukci exteriéru celého stavebního areálu.

Unikátní raně barokní poutní areál promyšlené ideové a architektonické kompozice, založený majiteli panství Šubíři z Chobyně po roce 1700 na vysokém vrchu jižně od obce, symbolizuje biblickou Golgotu. Barokní centrální stavba kostela z let 1712–1713, na protáhlém šestilistém půdorysu bývala připisována J. B. Santinimu, podle novějších poznatků¹³² jde však o Františka Benedikta Klíčnicka, brněnského stavitele, který prováděl a upravoval řadu Santiniho moravských staveb. K severu je protažena o přístavbu tzv. zahrady Getsemanské, s interiérem originálně upraveným do podoby krápníkové jeskyně. Jaroměřická Křížová cesta je utvářena osmi originálními venkovními zastaveními v podobě obelisků s reliéfní výzdobou, na něž pak navazuje několik štací již uvnitř areálu kostela Povýšení sv. Kříže. Poutní místo dotváří vrcholně barokní rezidence č. p. 269 radiální trojkřídle kompozice s kaplí Panny Marie Loretánské a kaplí Božího hrobu, vzhledově připomínající Santiniho stavby, jež je zřejmě dílem stavitele F. B. Klíčnicka z Brna z doby kolem roku 1730.

Všechna tři uvedená poutní místa, která bezesporu splňují požadovaná kritéria pro národní kulturní památky a významně by obohatila dosavadní soubor čtrnácti zástupců v Pardubickém kraji, se stala součástí komplexního návrhu NPÚ na prohlášení za NKP za rok 2017, zasláno Ministerstvu kultury ČR. Současně i výše uvedená trojice zástupců drobné architektury v krajině byla postoupena k dalšímu posouzení.

¹³¹ Poutní místo Kalvárie Jaroměřice. Dostupný z WWW <http://www.kalvarie.websnadno.cz/Historie.html/> [cit.24.4.2017].

¹³² Tomáš ŘEPA, *Kaple Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období baroka*, Olomouc 2010 (diplomová práce, Univerzita Palackého, Filozofická fakulta).

Použité zdroje:

Prameny:

Československo. Zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, ve znění pozdějších změn, § 4, in: *Památkový zákon*. 2003.

Literatura:

Eva KOŠŤÁLOVÁ, *Poutní areál Kalvárie v Jaroměřicích u Jevíčka*, (bakalářská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci), Olomouc 2006, s.7.

Jana TICHÁ, *Krajina historická a kulturní, komponovaná, barokní, industriální... , ale také nedostatečně chráněná*. Prezentační téma NPÚ roku 2017, in: *Zprávy památkové péče* 77/2017, s. 153.

Josef CIBULKA – Jan SOKOL, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Lanškrounském*, Praha 1935, s. 170 a 172.

Martin POKORNÝ, *Restaurování barokních kamenných plastik v Moravské Třebové*, in: Jana Martínková (red.), *Barokní sochařství v Moravské Třebové*. Problematika připisování autorství, restaurování, prezentace, Moravská Třebová 2011, s. 51–53.

Sedlák, Jan et al. *Cesta od renesance k baroku: slavné stavby Moravské Třebové*.

Moravská Třebová: Město Moravská Třebová, 2012, s.180-181. Slavné stavby. ISBN 978-80-87073-48-3.

Tomáš ŘEPA, *Kaple Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období baroka*, Olomouc 2010 (diplomová práce, Univerzita Palackého, Filozofická fakulta).

Vratislav NEJEDLÝ – Pavel ZAHRADNÍK, *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Pardubickém kraji*, Praha 2008, s. 282–285.

Internetové zdroje:

Jan MALURA, *Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev*, s. 47 Dostupný z WWW: <http://ceskylid.avcr.cz/index.php/ceskylid>. [cit. 24.4.2017].

Věra NAŇKOVÁ, *Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži*. Dostupný z WWW: http://www.chlumek.net/JChlumek/index.php?option=com_content&view=article&id=52:poutni-kostel-p-marie-v-lui-vra-nakova&catid=36:historie&Itemid=48/ [cit. 24.4.2017].

Poutní místo Kalvárie Jaroměřice. Dostupný z WWW: <http://www.kalvarie.websnadno.cz/Historie.html/> [cit.24.4.2017].

Významní zahradníci v Doksanech a z Doksán 19. století

Jaromír TLUSTÝ

Doksany, ležící v severních Čechách na břehu řeky Ohře, v krajině známé jako Zahrada Čech, patřily po mnoho staletí k místům, kde se narodili či působili významní a vynikající zahradníci, sadaři a vinaři. Jejich jména, životní osudy, um i znalosti jsou však dnes zapomenuty, a to i přes věhlas některých z nich, přesahující daleko od samotných Doksán. Byť na krátkou dobu, ale lze nalézt blízkost severočeských Doksán a východních Čech v osobnosti mající vztah a podporující zahradnictví – Marii Terezii kněžně Poniatowské.

Od počátku byla historie Doksán svázána s ženským premonstrátským klášteřem založeným roku 1144 knížetem Vladislavem II. a jeho ženou Gertrudou. Z románské podoby klášteřa je dodnes dochována krypta. Z barokní pak většina stávajících budov, jejichž tvůrci byli významní architekti jako například Giulio (?–1703) a Oktavián (1670–1742) Broggiovi, Jean Baptista Mathey (1630–1695) či Silvestro Carlone ml. (1656–1697).

Součástí barokní podoby klášteřa byly i zahrady. Větší přiléhala jižně a západně k samotnému klášteři a sestávala ze dvou částí.¹³³ Rozlohou menší Proboštská (Opatská), s arkádovým pavilonem (sala terrena) z roku 1756,¹³⁴ leží jižně mezi klášteřem a mlýnským náhonem. Rozlohou větší zahrada konventu se rozprostírá jak mezi klášteřem a mlýnským náhonem západním směrem, tak i jižně a západně mezi náhonem a řekou Ohří. Její součástí je arkádový pavilon z konce 18. století.¹³⁵

Další menší zahrada bezprostředně nepřiléhala ke klášteřnímu areálu, ale nacházela se, oddělena komunikací a hospodářským dvorem, východním směrem od klášteřa. S obdélným půdorysem, obehnaná zdí, ležela na pravém břehu potoka Čepel (Sippel). Jak mapy I. vojenského mapování – josefského¹³⁶ na sklonku 18. století, tak i mapy stabilního katastru¹³⁷ před polovinou 19. století zobrazují symetricky členěný prostor, západním směrem uzavřený zdí s osově umístěnou klenutou branou, v rozích se souměrně postavenými přízemními pavilóny.¹³⁸

Ženský premonstrátský klášteř byl v roce 1782 císařem Josefem II. zrušen¹³⁹ a přešel do majetku státu. Roku 1790 si někdejší klášteř pronajala Marie Terezie kněžna Ponia-

¹³³ Tereza HRUBÁ, *Park a zahrady klášteřa v Doksanech*, in: *Zahrada – park – krajina*, 2013, č. 4, s. 14–19.

¹³⁴ *Umělecké památky Čech*, Praha, 1977, s. 286.

¹³⁵ *Umělecké památky Čech*, Praha, 1977, s. 286, 287.

¹³⁶ Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska. Dostupný z WWW: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 12. ledna 2017].

¹³⁷ Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (ÚAZK) – Aplikace Archivní mapy. Dostupný z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy>, [cit. 12. ledna 2017].

¹³⁸ *Umělecké památky Čech*, Praha, 1977, s. 287. Do současnosti dochována jen klenutá brána. Prostor zahrady zastavěn rodinnou výstavbou.

¹³⁹ Hedvika KUCHAROVÁ, *Klášteř v Doksanech – historie, spiritualita, homiletika*, in: *Klášteř premonstrátek v Doksanech a Slánsko. Slánské rozhovory 2012: historie, homiletika, památky, premonstrátek*, Slaný 2013, s. 13.

towská (* 1740), manželka Ondřeje knížete Poniatowského (1734–1773), bratra posledního polského krále Stanislava II. Augusta Poniatowského (1732–1798). Kněžna od skonu svého muže v roce 1773 bydlela u svého bratra Filipa hraběte Kinského z Vchynic a Tetova (1741–1827) v Chroustovicích (okr. Chrudim) a roku 1790 přestěhovala svůj dvůr do severních Čech.

Doksany si kněžna Marie Terezie oblíbila. Některé z bývalých klášterních budov (např. prelaturu) přestavěla pro trvalé bydlení. Ve východní části, nedaleko klášterní zahrady, mezi potokem Čepel a řekou Ohří, vybudovala zámeček (letohrádek) nazvaný Terespol. Spolu s ním měla vzniknout i okrasná zahrada.¹⁴⁰

François Lemaire (1764–1812)

Jak zahradu u letohrádku, tak i někdejší klášterní zahrady měl na starosti zahradník François Lemaire¹⁴¹ (* 1764), francouzský zahradník¹⁴² pozvaný do Doksan kněžnou Poniatowskou. Nejstarší zmínku o jeho působení v Doksanech lze nalézt na stránkách matriční knihy oddaných. 21. května 1801 byl v Doksanech oddán s Margaretou Collis.¹⁴³ Po více jak třech letech se jim narodila holčička pokřtěná 8. listopadu 1804 Anna Theresia Margaretha.¹⁴⁴

Lemairova činnost, coby knížecího zahradníka, však neměla dlouhého trvání. 2. září 1806 v Doksanech zemřela Marie Terezie kněžna Poniatowská.¹⁴⁵ François Lemaire ji přežil o šest let, zemřel taktéž v Doksanech 12. dubna 1812. V posledních letech svého života měl v pronájmu panskou kuchyňskou zahradu.¹⁴⁶

Necelých třicet let po zrušení kláštera roku 1810 bylo rozhodnuto zlaté a stříbrné klášterní bohoslužebné náčiní předat státní mincovně. Jedním z předmětů byla i monstrance z roku 1739¹⁴⁷ z klášterního kostela Narození Panny Marie. François Lemaire se však arcibiskupsko-císařské rozhodnutí pokusil zvrátit a začal usilovat o vyplacení monstrance. Jelikož jeho snaze nebyl nikdo nakloněn, zaplatil velkou část požadované částky sám,¹⁴⁸

¹⁴⁰ Tereza HRUBÁ, *Doksany a kněžna Teresie Poniatovská-Kinská*, in: Historické zahrady, parky a kulturní krajina Severní Čechy 2003, Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 24.–26. 9. 2003 v České Lípě, Česká Lípa 2003, s. 33.

¹⁴¹ Jméno a příjmení uváděno také ve tvaru: Franciscus Seraphius Lemaire, František Lemair, František Lamir.

¹⁴² Literatura (např. Bohumil MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, Praha 1898, s. 83) jej uvádí coby francouzského emigranta. V nejstarších pramenech je však uváděn jako francouzský zahradník. Místo narození jeho manželky, dolnorakouský Laxenburg, však nabízí možnost, že do Doksan byl povolán právě odtud. Laxenburg byl místem, kde na přelomu 18. a 19. století měla venkovská sídla, včetně rozsáhlých parků a zahrad, panovnická rodina i některé šlechtické rody.

¹⁴³ Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále jen SOA), Sběrka matrik severočeského kraje (dále jen sbírka matrik), farní úřad Doksany, sing. L26/4 – matrika poddaných Doksany, Skála 1785–1852, fol. 7.

¹⁴⁴ SOA, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/5 – matrika narozených Doksany, Skála 1784–1825, fol. 40.

¹⁴⁵ *Ibid.*, fol. 25.

¹⁴⁶ *Ibid.*, fol. 33.

¹⁴⁷ Bohumil MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, Praha 1898, s. 82 (včetně vyobrazení).

¹⁴⁸ *Liber memorabilium ecclesiae et status monasterii Doxanensis* (Pamětní kniha kostela a kláštera v Doksanech), Strahovská knihovna, sign. DV I 10, nepag., zápis z roku 1810.

celkem 616 zlatých.¹⁴⁹ Podmínkou bylo, aby v kostele Narození Panny Marie byla každoročně sloužena mše na jeho památku.¹⁵⁰

Ještě v době, kdy v Doksanech bydlela Marie Terezie kněžna Poniatowská,¹⁵¹ zakoupil roku 1798 doksanské panství Jakub svobodný pán Wimmer (1754–1822), někdejší voják, podnikatel, stavitel nedalekého Terezína. Nevlastnil jej však dlouho. Již roku 1804 panství koupil Jan Antonín (Johann Anton) Lexa svobodný pán z Aehrenthalu (1733–1824).¹⁵² Jím se doksanské panství dostalo do vlastnictví Lexů z Aehrenthalu na necelých sto padesát let.

Zámecké (klášterní) zahrady v 19. století

Poté, co Doksany získali Lexové z Aehrenthalu, doznaly zámecké zahrady, především konventní, značných změn. Z formálních, osově uspořádaných celků vznikly v části zahrady ovocné školky, v části přírodně-krajinářský park osázený exotickými stromy – arboretum. Arboreta měla existovat v 19. století na doksanském panství dvě. Jejich vznik lze dát do souvislosti s jiným aehrenthalským arboretum Bukovina (uváděno také jako Arboretum Hrubá Skála) vybudovaným na panství Hrubá Skála ve východních Čechách roku 1860. Iniciátorem vzniku jak arboreta Bukovina, tak snad i obou doksanských, byl Jan Křtitel (Johann Baptist) Lexa svobodný pán z Aehrenthalu (1773–1845), roku 1824 dědic aehrenthalských panství po smrti svého otce Jana Antonína.

Vedle exotických stromů se v doksanském zámeckém parku pěstovaly i exotické rostliny ve skleníku. Nejstarší zmínka je z roku 1823, kdy vznikl seznam ve skleníku pěstovaných rostlin.¹⁵³ Uvádí celkem 101 kusů. Sortiment pěstovaných rostlin odráží jak tehdy oblíbené rostliny, tak i možnosti jejich pěstění ve sklenících. Nejpočetněji jsou zastoupeny pelargonie (*Pelargonium* L'Hér.) 21 exempláři ve 13 druzích. Nejpočetněji pěstovaným druhem byla, s 15 jedinci, *Rosa semperflorens pallida* (*Rosa chinensis* Jacq. „Pallida“).¹⁵⁴

Druhý dochovaný seznam ve sklenících pěstovaných rostlin je z roku 1854.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Kostelní jmění tou dobou činilo 2054 zl. 15 kr. František BENEŠ, *Doksany, bývalý královský, pannenský klášter Praemonstrátek nad Ohří*, Památky, 1862, díl V, sešit 4, s. 179.

¹⁵⁰ Zda se monstrance v kostele Narození Panny Marie dochovala do současnosti, či je mše na památku F. Lemaire sloužena doposud, se nepodařilo zjistit pro nezájem o komunikaci ze strany duchovního správce doksanské farnosti.

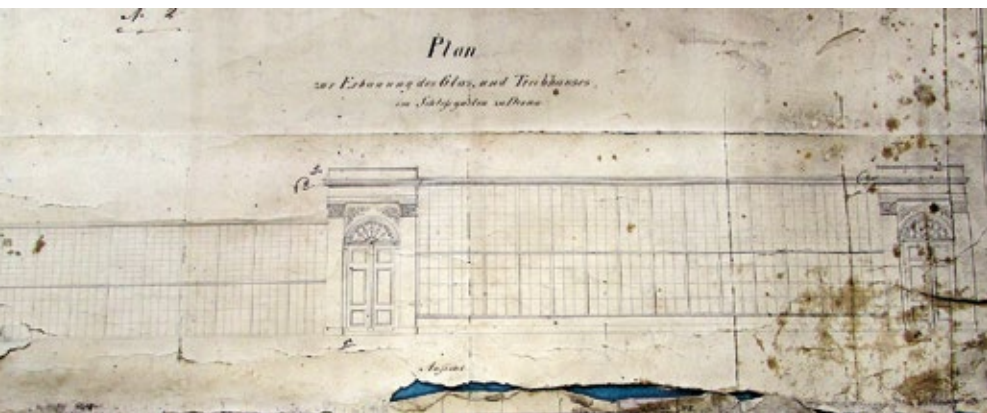
¹⁵¹ Kněžna Poniatowská vlastnila zámek Terespol s přílehlými pozemky (zahradou) do své smrti v r. 1806. Poté je zdědil její synovec Karel Kinský, ten jej obratem prodal Josefu Františku Maxmiliánovi Lobkovicovi. Od něj ho pak r. 1815 odkoupil Lexa z Aehrenthalu a panství tak znovu sjednotil. Rudolf ANDĚL et al., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 3 (Severní Čechy), Praha 1984, s. 94.

¹⁵² *Liber memorabilium ecclesiae et status monasterii Doxanensis* (Pamětní kniha kostela a kláštera v Doksanech), Strahovská knihovna, sign. DV I 10, nepag., zápis z roku 1804.

¹⁵³ Catalog, 4. 10. 1823, SOA, fond Ústřední správa aehrenthalských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

¹⁵⁴ 1823 je považován za rok introdukce této růže do Čech. Ve stejném roce je zaznamenána i v Soupise všech rostlin, domácích i exotických, které se nachází v zahradách hraběte Jiřího Buquoye na panstvích Červený Hrádek a Nové Hrady v r. 1823. Ivo Táborský – Markéta Šantrůčková, *Významný historický doklad o introdukci dřevin v Červeném Hrádku a Nových Hradech*, in. Acta Pruhoniciana, Průhonice 2014, s. 58.

¹⁵⁵ Verzeichniss, 1854, SOA, fond Ústřední správa aehrenthalských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

Obr. č. 6: Plan zur Erbauung des Glas und Treibhauses (výřez), bez data, SOA, fond Velkostatek Doksany, inv. č. 631.

Díky němu lze sledovat, jak se skleníkové kultury v Doksanech za třicet let rozrostly. Na místo jednoho skleníku byly v zámecké zahradě dva – teplý a studený.¹⁵⁶ V teplém skleníku se pěstovalo celkem 144 kusů rostlin. Z nich bylo nejvíce zastoupeno 20 druhů orchidejí a 7 druhů kapradin. Studený skleníku obsahoval 917 rostlin, z čehož 63 bylo jehličnanů. Celkem tedy inventář obou skleníků čítal 1061 rostlin. Nejvíce byly zastoupeny kamélie (*Camellia* L., 250 exemplářů v 32 odrůdách). Následovaly růže (*Rosa* L., 27 exemplářů v 27 odrůdách) a azalky (*Rhododendron* L., 200 kusů v 27 odrůdách).

Seznam z roku 1854 obsahuje i počty pěstovaných stromů.¹⁵⁷ Listnatých dřevin udává, bez uvedení počtu jedinců, celkem 135, jehličnanů 27. Dohromady tedy 162. Nejpočetněji byla zastoupena Thuja orientalis¹⁵⁸ [*Thuja orientalis* L., synonymum pro *Platyclusus orientalis* (L.) Franco], a to 21 exemplářů, a dub (*Quercus* L.) 14 druhů.

Jakou podobu měl doksanský skleníku lze pravděpodobně doložit nedatovaným plánem na jeho stavbu.¹⁵⁹ Otázkou zůstává, zda byla stavba skleníku podle tohoto plánu realizována. Že se tak stalo, lze odvodit od mladšího plánu 1898.¹⁶⁰ Ten v půdorysu zobrazuje stav dvou starších skleníků. Prvnímu, jehož délka je třicet metrů, tvoří část zadní stěny zámecká budova. Některé detaily půdorysu stěny odkazují na starší z plánů. Druhý skleníku zobrazený na plánu z roku 1898 má délku třicet pět metrů. K jeho přední části, v délce čtrnácti metrů, přiléhá pařeniště. To mělo být podle plánu zrušeno a skleníku zkrácen na délku dvaceti metrů.

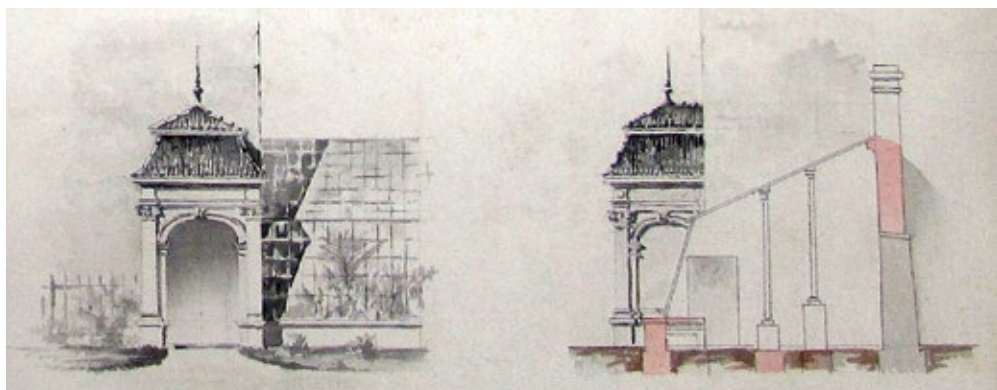
¹⁵⁶ Označení skleníků vycházelo z teploty interiéru a odráželo potřeby pěstovaných rostlin. Teplý skleníku 15 °C. Studený skleníku 6 °C. *Kolik stupňů tepla máme udržovati v skleníku?*, in: *Časopis českých zahradníků*, 1889, č. 6, s. 144.

¹⁵⁷ Není však zřejmé, zda se jedná o stromy v zámeckém parku, či i v jiné lokalitě.

¹⁵⁸ Mnohé z názvů rostlin použitých v historických seznamech vychází z tehdy užívané nomenklatury. Ta je však mnohdy odlišná od současné. Docházelo ale také ke komolení jednotlivých jmen.

¹⁵⁹ Plan zur Erbauung des Glas und Treibhauses, SOA, fond Velkostatek Doksany, inv. č. 631, (značně poškozeno).

¹⁶⁰ Plán na přeložení skleníku v zahradě J. Exel. Svob. Pána z Aehrenthalu v Doksanech, 1 : 100, Krovský ?, stavitel, Roudnice, 5. 11. 1898, SOA, fond Velkostatek Doksany, inv. č. 630.

Obr. č. 7: Plán na přeložení skleníku v zahradě J. Exel. Svob. pána z Aehrenthalu v Doksanech (výřez), 1 : 100, Krovský ?, stavitel, Roudnice, 5. 11. 1898. SOA, fond Velkostatek Doksany, inv. č. 630.

Vedle rostlin pěstovaných ve sklenících byly v doksanské zahradě hojně pěstovány i růže. Zálibu v jejich pěstování lze doložit dvěma dochovanými seznamy. První je datován a jedná se o soupis růží dodaných do Doksán v lednu 1855.¹⁶¹ Obsahuje celkem 57 položek. Druhý, nedatovaný,¹⁶² uvádí 169 položek. Nelze však určit, zda se jedná o růže v Doksanech pěstované, nebo zda seznam vznikl za jiným účelem.

Ze stejného roku (1854) jako seznam ve sklenících pěstovaných rostlin je i seznam stromů¹⁶³ uvádějící celkem 1614 kusů. Nejčetnější položkou jsou tříleté sazeničky ovocných stromů v počtu 1200 kusů a růže šípková (*Rosa canina* L.) 227 kusů. Následují v počtu 30 kusů hloh (*Crataegus* L.), borovice (*Pinus* L.), dub (*Quercus* L.) a rybíz alpský (*Ribes alpinum* L.).

Jan Křtitel Lexa svobodný pán z Aehrenthalu (1773–1845)

Druhým majitelem Doksán z rodu Lexů z Aehrenthalu se po smrti Jana Antonína roku 1824 stal jeho syn Jan Křtitel. Jeho zásluhou se doksanské panství proslavilo největšími ovocnými školkami v Čechách, potažmo Rakouském císařství. Bylo to dáno jeho zájmem o pomologii, jíž se věnoval jak teoreticky, o čemž svědčí několik jím napsaných knih, tak i prakticky, což dokládají samotné ovocné školky na doksanském panství.

První knihu věnovanou pomologii napsal v roce 1833 a vydal ji v Litoměřicích.¹⁶⁴ Jednalo se o přehled jádrového ovoce, vycházející z práce zakladatele pomologie, německého lékaře Augusta Friedricha Adriana Diela (1756–1839). V knize čítající 227

¹⁶¹ Rosen Verzeichniss, 5. 1. 1855, SOA, fond Ústřední správa aehrenthálských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

¹⁶² Verzeichniss der Rosen, SOA, fond Ústřední správa aehrenthálských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

¹⁶³ Consignation, 7. 12. 1854, SOA, Rodinný archiv Aehrenthálů, Doksany, inv. č. 57 G, karton 40.

¹⁶⁴ *Deutschlands Kernobstsorten : dargestellt in Abbildungen nach der Natur / mit erläuternden Auszügen aus Dr. Friedr. Andr. DIEL'S Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland vorhandenen Kernobstsorten; Von einem wirklichen Mitgliede der k.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft und des pomologischen Vereins im Königreiche Böhmen, Leitmeritz, 1833. – [8], 227 s., XL obr. příl. ; 4°.*

Obr. č. 1: Aehrenthal grüne Herbstbutterbirne. Aehrenthalova hruška známa na sklonku 19. století pod jménem Admiral Aehrenthal. Jedno z tří set osmdesáti vyobrazení ovoce v knize Jana Křítitele Lexy svobodného pána z Aehrenthalu *Deutschlands Kernobstsorten...* (díl třetí) z roku 1842.

měli zájemci možnost seznámit se se sortimentem doksanských ovocných školek a vybrané odrůdy objednat pro pěstování ve svých zahradách. Obsahuje nejméně¹⁶⁹ 969 odrůd ovocných stromů. Z toho počtu je 486 jabloní, 427 hrušní, 35 broskví a 21 švestek.

stran a 40 obrazových příloh Jan Křítitel popsal 160 odrůd jabloní a hrušní. V následujících dvou dílech (vydány 1837¹⁶⁵ a 1842¹⁶⁶) pak dalších 220 odrůd (oba díly měly celkem 356 stran, 55 obrazových příloh). Stručnějším dílem se stala kniha vydaná v Praze roku 1845.¹⁶⁷ V ní Jan Křítitel představuje vhodný výběr jabloní a hrušní.

Jan Křítitel Lexa svobodný pán z Aehrenthalu nebyl jen teoretik pomologie. Své znalosti vložil i do ovocných školek doksanského panství založených v roce 1825, tedy krátce poté, co doksanské panství zdědil. Jejich rozsáhlost a počty pěstovaných odrůd ovocných stromů lze doložit třicetistránkovou knihou z roku 1840.¹⁶⁸ Kniha je jak seznamem v Doksanech pěstovaných ovocných stromů, tak i nabídkovým katalogem, díky němuž

¹⁶⁵ *Deutschlands Kernobstsorten : dargestellt in Abbildungen nach der Natur. Zweiter Band / mit erläuternden Auszügen aus Dr. Friedr. Andr. DIEL'S Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland vorhandenen Kernobstsorten*; Von einem wirklichen Mirgliede der k.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft des Ausschlusses des pomologischen Vereins im Königreiche Böhmen, korrespondirenden Mitglie der k.k. Landwirtschaftsgesellschaft in der Steyermark und ordentlichen Mitglie des landwirthschaftlichen Vereins des Grossherzogthums Baden, Leitmeritz 1837. – VI, 224 s., XLI-LXXVI obr. příl. ; 4°.

¹⁶⁶ *Deutschlands Kernobstsorten : dargestellt in Abbildungen nach der Natur. Dritter Band / mit erläuternden Auszügen aus Dr. Friedr. Andr. DIEL'S Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland vorhandenen Kernobstsorten*; Von einem wirklichen Mirgliede der k.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft des Ausschlusses des pomologischen Vereins im Königreiche Böhmen, korrespondirenden Mitglie der k.k. Landwirtschaftsgesellschaft in der Steyermark und ordentlichen Mitglie des landwirthschaftlichen Vereins des Grossherzogthums Baden, Prag 1842. – VI, 132 s., LXXVII-XCVII obr. příl. ; 4°.

¹⁶⁷ *Anleitung, unter den in Deutschland bekanntesten Kernobstsorten ohne Beihilfe wissenschaftlicher Systeme eine den verschiedenen Zwecken entsprechende Wahl selbst treffen zu können ... / verfaßt und hrsg. ... von Johann Freiherrn von Aehrenthal, Prag 1845. 190 s.*

¹⁶⁸ *Verzeichniss derjenigen Obstsorten : welche in den freiherrlichen von Aehrenthal'schen Gärten, Anlagen und Baumschulen auf der Herrschaft Doxan und dem Gute Kleinpriesen, Leitmeritzer Kreise in Böhmen vorhanden sind / [Johann Baptist Lexa von Aehrenthal], Leitmeritz 1840.*

¹⁶⁹ Dostupný exemplář, užitý při přípravě textu, uchovává Knihovna Antonína Švehly (Zemědělská a potravinářská knihovna, Praha). Výtisk je nekompletní, chybí několik stran. Kniha byla rozdělena na jednotlivé strany a ty vlepily do rukopisného seznamu ovocných stromů. Nelze s určitostí říci, kdo a kdy tak učinil.

Jiří Liebl (1802–1863)

Autorem soupisu pěstovaných ovocných stromů v Doksanech nebyl Jan Křtitel Lexa z Aehrenthalu, ale jeho zahradník Jiří (Georg) Liebl. Taktéž vynikající pomolog, o čemž svědčí jím napsaná a v roce 1854¹⁷⁰ vydaná kniha. Na rozdíl od J. K. Lexy z Aehrenthalu se však nevěnoval teorii, ale praktickým otázkám při pěstování ovocných stromů. Kniha vyšla německy zásluhou Vlastenecko-hospodářské společnosti v Království českém (K. k. Ōkonomisch-patriotische Gesellschaft im Kgr. Böhmen) a získala si velkou popularitu, o čemž svědčí její další dvě vydání. Již v roce 1855 ji do češtiny přeložil a pod názvem *Krátké navedení k hledění štěpného stromoví pro rolníky*¹⁷¹ vydal Filip Stanislav Kodým (1811–1884). Třetí vydání, opět v němčině, vyšlo roku 1860.¹⁷² Jiří Liebl však oproti předchozím vydáním knihu doplnil o novou část, kdy za původní text s praktickými radami pro pěstění ovocných stromů připojil kapitoly o charakteristikách a třídění odrůd ovoce a jejich popisy.

Jiří Liebl se narodil 2. května 1802¹⁷³ v rodině zahradníka Josefa Liebla v nevelké vesnici Újezd Svatého Kříže.¹⁷⁴ V Doksanech, na místě vrchnostenského zahradníka, působil více jak deset let.¹⁷⁵ Prvně je o něm zmínka v matričních zápisech z roku 1834, kdy se mu 19. května narodil syn Jan Ferdinand.¹⁷⁶ Po něm se Jiřímu Liebloví a jeho ženě Antonii narodili v Doksanech další čtyři potomci. Syn Jindřich (1835), dcery Anna (1838), Johana (1840) a Terezie (1844).

Dalším místem působení Jiřího Liebla se po roce 1851 stala Praha. Přijal místo knížecího vrchního zahradníka Fürstenberského paláce na Malé Straně (č. p. 153/II), tehdy v majetku Maxmiliána Egona I. knížete z Fürstenbergu (1822–1873). Zahrada paláce, dnes známá jako Velká Fürstenberská zahrada, byla do roku 1859 využívána především účelově jako sklad dřeva.¹⁷⁷ Po tomto roce došlo k její rozsáhlé, pozdně krajinářské úpravě, ve starších pramenech připisované zahradníku Jiřímu Liebloví,¹⁷⁸ v novějších pak staviteli Josefu Liebloví.¹⁷⁹ Pro absenci pramenů zatím nelze spolehlivě určit, kdo autorem byl.

¹⁷⁰ Georg LIEBL. *Gemeinfaßliche Anleitung zum Obstbaue für den Landmann*. Praha 1854. – 144 s. : il.

¹⁷¹ Jiří LIEBL. *Krátké navedení k hledění štěpného stromoví pro rolníky: s mnohými vysvětlujícími dřevotisky a s úplným rejstříkem*.–Praha 1855. – 90 s.

¹⁷² Georg LIEBL. *Gemeinfaßliche Anleitung zum Obstbaue für den Landmann* / von Georg Liebl. – 2., verm. u. verb. Aufl. Praha 1860. – 237 s.

¹⁷³ Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolická fara Újezd Svatého Kříže (Heiligenkreuz), sing. 4, narození 1760–1805, s. 59.

¹⁷⁴ Německy Heiligenkreuz, dnes část města Bělá nad Radbuzou, okr. Domažlice.

¹⁷⁵ V době kdy Jiří Liebl působil jako vrchnostenský zahradník v Doksanech, měl být v roce 1842 zahradníkem Karla hraběte Chotka (1783–1868) v zámku Velké Březno. Informaci, bez pramene, uvádí internetové stránky Víkend otevřených zahrad (dostupný z WWW: <http://www.vikendotevrenychzahrad.cz/index.php?idvyrb=74&akc=detail> [cit. 12. ledna 2017]). Tou dobou byl však vrchnostenským zahradníkem Lexů z Ahrenthalu v Doksanech. Působil-li v zámeckém parku ve Velkém Březně, tak pouze externě.

¹⁷⁶ SOA, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/2, matrika narozených Doksany, Skála 1825–1844, fol. 32.

¹⁷⁷ Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Pražské zahrady a parky*, Praha 2000, s. 138.

¹⁷⁸ *Jubileum*, in: Národní politika, 1898, č. 269, s. 4; *Jubileum*, in: Pražská zahradní bursa, 1898, č. 10, s. 3; F. [Martin FULÍN] *F. J. F. Liebl*, in: Česká flora, 1898, č. 11, s. 222.

¹⁷⁹ Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 290.

Je však možné, že oba. Stavitel Josef Liebl (1806–1873)¹⁸⁰ byl bratrem zahradníka Jiřího a pro rodinu Fürstenbergů realizoval například před rokem 1864 přestavbu Pálffyovského paláce (čp. 158/II) na Malé Straně.¹⁸¹

Zahradník Jiří Liebl zemřel v Praze, ve Fürstenberském paláci, 21. dubna 1863.¹⁸²

Jan Ferdinand Liebl (1834–1911)

Uvolněné místo fürstenberského vrchního zahradníka převzal syn Jiřího Liebla Jan Ferdinand, narozen 2. dubna 1834 v Doksanech.¹⁸³ Od roku 1848 se zde učil u otce

Obr. č. 4: Jan Ferdinand Liebl (1834–1911), fürstenberský inspektor zahradnictví. Snímek uveřejněný v časopise *Zeitschrift für Gärtner und Gartenfreunde* k výročí šedesáti let Lieblovy zahradnické praxe. Archiv Národního Muzea, fond LIEBL Jan Ferdinand.

zahradnickému řemeslu.¹⁸⁴ Další vzdělání a poznatky získal v několika významných zahradách a zahradnictvích Evropy. Nejprve v zahradě České společnosti pro zvelebování zahradnictví v Praze. Poté ve vídeňských dvorních zahradách. Krátce pracoval jako zahradník ve významné zahradnické firmě James Booth & Sons v Hamburku. Odtud odešel do Horní Lužice do služeb šlechtice, cestovatele, vojáka, spisovatele a významného zahradního architekta Hermanna von Pückler-Muskau (1785–1871). Poté, co otec Jiří přijal místo u knížete z Fürstenbergu, nastoupil i on v roce 1859 do fürstenberských zahrad na místo otcova pomocníka.

Po otcově smrti převzal dohled a péči nad Velkou fürstenberskou zahradou. Tou dobou se jednalo o jednu z nejkrásnějších pražských zahrad, sestávající jak z venkovních prostor, tak skleníků se sbírkami exotických rostlin. Pražané tam mohli pěstované rostliny vidět na každoročně pořádaných květinových výstavách.

Jednou z prvních byla výstava konaná roku 1866 Českou společností pro zvelebování zahradnictví v Praze (Böhmische Gartenbaugesellschaft in Prag). Tehdy ve sklenících Společenské zahrady J. F. Liebl vystavoval například alokázie, anturie, pandány či palmy.¹⁸⁵ Později se začal velmi intenzivně věnovat pěstování vřesovců.

¹⁸⁰ Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 369, 370.

¹⁸¹ *Umělecké památky Prahy: Malá Strana*, Praha 1999, s. 257.

¹⁸² Archiv hlavního města Prahy, sbírka matrik, Kostel sv. Tomáše, sig. TO Z5, zemřelí 1851–1896, fol. 103.

¹⁸³ SOA, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/2, matrika narozených Doksany, Skála 1825–1844, fol. 33.

¹⁸⁴ Není-li uvedeno jinak, jsou životopisná data J. F. Liebla citována z: *Jubileum*, in: Národní politika, 1898, č. 269, s. 4.

¹⁸⁵ *Výstava květinová*, in: Národní listy, 1877, č. 99, s. 2.

Obr. č. 5: Kolokázie jedlá (*Colocasia esculenta* (L.) Schott) a Jan Ferdinand Liebl ve Velké Fürstenberské zahradě (nedatováno). Velikost rostliny pěstované pod širým nebem je překvapivá a neobvyklá i v současnosti. Archiv Národního muzea, fond LIEBL Jan Ferdinand, Kolokázie jedlá (*Colocasia esculenta* (L.) Schott) a Jan Ferdinand Liebl ve Velké Fürstenberské zahradě (nedatováno).

Jejich kolekci vystavoval na pražských květnových výstavách v letech 1884–1890. Tehdejší tisk uvádí, že v roce 1888 to bylo 30 odrůd ve čtyřech druzích.¹⁸⁶

S koncem 19. století však na Fürstenbergery dolehly finanční potíže. Přistoupili k redukci pěstovaných druhů exotických rostlin, útlumu výsadeb v zahradě a nakonec i k rušení části skleníků. Následně v roce 1897 došlo k převzetí Velké Fürstenberské zahrady J. F. Lieblem do vlastní režie a k přerodu v komerční zahradnictví. Liebl se poté zaměřil na pěstování a prodej rostlin vhodných k výsadbě tehdy oblíbených květinových vzorů. Nabízel také velký sortiment růží. V roce 1898 to bylo padesát tisíc řízků. Vedle toho však v zachovaných sklenících uchránil a dál pěstoval několik skvostných exotických rostlin. Snažil se také získávat nové druhy vřesovců, begonií a dosen, aby je následně křížil a vzniklé kultivary prodával. V roce 1898 to například byla temně červená dosna indická Lieblem nazvaná „Lieblův semenáč“. Nebo leskle rumělkově červený „Václav Bartoš“. Později také kultivar Lieblem pojmenovaný „Mistr Jan Hus“.¹⁸⁷

Na počátku 20. století si J. F. Liebl oblíbil pěstování a šlechtění jirín. V roce 1902 například vyšlechtil světle růžovou s bělavými špičkami, kterou nazval „Secession“ O rok později šeříkově růžovou „Mařenku Lieblovou“ nebo oranžově rumělkovou „Mistr Bedřich Smetana“. Celkem je známo deset kultivarů jirín vypěstovaných J. F. Lieblem.¹⁸⁸

¹⁸⁶ *Jarní výstava květin*, in: Národní politika, 1889, č. 110 (příloha), s. 1.

¹⁸⁷ *Canna indica* – dosna indická. Dostupný z WWW: <http://zahradaweb.cz/canna-indica-dosna-indicka/> [cit. 13. ledna 2017].

¹⁸⁸ Jirínky u nás. Dostupný z WWW: <http://jirinky.cz/prehled-jirinek/> [cit. 13. ledna 2017].

Až do konce roku 1902 byl Jan Ferdinand Liebl vrchním zahradníkem Fürstenbergů, byť zahradu jejich paláce na Malé Straně měl v nájmu a vytvořil zde obchodní zahradnictví. To však nebránilo Maxmiliánu Egonu II. knížeti z Fürstenbergu (1863–1941) v tom, aby Liebla v listopadu 1902, za více jak čtyřicetileté služby, jmenoval inspektorem zahradnictví a daroval mu démantovou jehlici.¹⁸⁹

Jan Ferdinand Liebl se na sklonku života dočkal poct nejen od knížete z Fürstenbergu, ale i od svých kolegů zahradníků. Mnozí jej považovali za nestora českého zahradnictví, a tak mu, při výročí šedesáti let jeho zahradnické praxe, připravili Čestný večer J. F. Liebla. Konal se 29. září 1907 v pražské Choděrově restauraci za účasti mnoha kolegů a přátel.¹⁹⁰

Jan Ferdinand Liebl zemřel 1. května 1911 v Malém Fürstenberském paláci v Praze (čp. 155/III).¹⁹¹

Po odchodu Jiřího Liebla z Doksan po roce 1851 je v archívních písemnostech zmiňován (například k roku 1854¹⁹²) zahradník Antonín (Anton) Josst. Pro absenci podkladů se lze jen domnívat, že se jednalo o bratra významného zahradníka děčínských zámeckých zahrad Františka (Franz) Jossta (1815–1862).

Josef Peths (1832–1896)

V roce 1861 se vrchnostenským zahradníkem v Doksanech stal Josef Peths.¹⁹³ Narodil se 2. listopadu 1832 v Trhanově (okr. Domažlice) jako Josef Hofbauer, nemanželský syn Barbory Hofbauerové. V říjnu roku 1842, poté co se jeho matka provdala za Kašpara Pethse, získal příjmení nevlastního otce.¹⁹⁴ V letech 1845–1850 se vyučil a pracoval jako zahradník v rodném Trhanově, přesněji v tamní zámecké zahradě hraběcí rodiny Stadion-Warthausen.¹⁹⁵ Své zahradnické řemeslo poté nezačal šťastně. Z Trhanova odešel do Vídně, kde po několik týdnů marně hledal práci. Nakonec byl přijat firmou Frühauf, komerčním zahradnictvím produkujícím

Obr. č. 2: Josef Peths (1832–1896), vrchní zahradník v Doksanech. Portrét uveřejněný v zahradnickém časopise *Česká flora* v roce 1898.

¹⁸⁹ *Uznání věrné služby*, in: Národní listy, 1903, č. 310, s. 2.

¹⁹⁰ Čestný večer J. F. Liebla, 1847–1907 (program), Archiv Národního muzea, fond Hn 20, LIEBL Jan Ferdinand.

¹⁹¹ Archiv hlavního města Prahy, sbírka matrik, Kostel sv. Tomáše, sig. TO Z6, zemřelí 1896–11936, fol. 118.

¹⁹² Der Hochwohlgeborn!, 1854, SOA, fond Ústřední správa aeherenthalských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

¹⁹³ Není-li uvedeno jinak, jsou životopisná data J. Pethse citována z: Josef Peths, in: *Česká flora*, 1896, č. 3, s. 51, 52.

¹⁹⁴ Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, číslo fondu 1014, Trhanov (Římskokatolická církev), sing. 13, narození 1800–1874, fol. 73.

¹⁹⁵ Roku 1849 nastoupil na místo zámeckého zahradníka v Trhanově Josef Thomayer (1824–1894), otec významného zahradníka a zahradního architekta Františka Thomayera (1856–1938).

ve velkém například okurky a ananasy. Po několikaměsíčním pobytu ve Vídni se vrátil do Čech. Na přímluvu získal místo v zámecké zahradě v Chudenicích. Po čtyřech letech přešel do Královské obory (Stromovka) v Praze. Ve Vídni, Chudenicích i Praze byl zaměstnán jako zahradnický pomocník. Až v roce 1859 povýšil, když byl přijat na místo vrchního zahradníka do jedné ze šlechtických zahrad v Penzingu nedaleko Vídně.¹⁹⁶ Majitel rozsáhlé zahrady baron Puton však rok po Pethsově nástupu začal rozprodávat rostliny, což Josefa Pethse vedlo k rozhodnutí Penzing opustit. Přijal proto v roce 1859 nabídku Jana Křítitele Bedřicha svobodného pána Lexy z Aehrenthalu (1817–1898) na místo zámeckého zahradníka v Doksanech, kde působil až do své smrti 17. ledna 1896.

J. Peths navázal na předchozí zahradníky a věnoval se pěstování ovocných stromů. Dokládá to například stříbrná státní medaile, jíž byl oceněn na výstavě ovoce na Střeleckém ostrově v Praze v říjnu roku 1881.¹⁹⁷ Byl také úspěšným pěstitelem exotických rostlin. Toho si v roce 1884 povšimli i *Pražský deník*, když na svých stránkách otiskl text popisující pěstitelský úspěch J. Pethse: vykvetení liliovité rostliny *Yucca gloriosa* L.¹⁹⁸

V Doksanech se Josefu Pethsovi a jeho ženě Josefě narodili tři potomci: synové Arnošt (1863) a Karel (1868) a dcera Anna (1864). Oba synové se u otce vyučili zahradnickému řemeslu a pokračovali v otcových šlépějích. Mladší z bratrů zůstal v rodných Doksanech a po otcově smrti zde působil jako panský zahradník.¹⁹⁹

Arnošt Peths (1863–1899)

Starší syn Josefa Pethse, Arnošt, se narodil v Doksanech 15. května 1863.²⁰⁰ Studoval v litoměřickém gymnáziu a zároveň se vyučil u otce zahradníkem.²⁰¹ Následně absolvoval Zemský ústav pomologický v Troji u Prahy. V několika následujících letech cestoval Evropou a vždy po nějakou dobu pracoval ve významných zahradách a zahradnictvích. Nejprve v Salzburgu, poté v univerzitní botanické zahradě v Praze–Smíchově. Z Prahy odešel do zahradnictví Korselt a spol. v Turnově a odtud do Erfurtu.

Obr. č. 3: Pečeť Josefa Pethse, 1. květen 1868. Vyučební list zahradníka Jana Chmelaře (1849–1933). Zobrazené rostliny symbolizují tři části zahrady 19. století (zleva): květinová zahrada (květina v květináči), ovocná zahrada (stromek s plody), skleníkové kultury (rostlina ananasu). V horní části Pethsův monogram. Rodinná pozůstalost.

¹⁹⁶ Roku 1892 se Penzing stal součástí Vídně.

¹⁹⁷ *Výlet pomologů do Troje*, in: Národní listy, 1881, č. 241, s. 3.

¹⁹⁸ *Z Doksán*, in: *Pražský deník*, 1884, č. 286, s. 3.

¹⁹⁹ SOA, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/20, matrika narozených Doksany 1891–1891, fol. 61.

²⁰⁰ SOA, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/3, matrika narozených Doksany, Skála 1845–1864, fol. 87.

²⁰¹ Není-li uvedeno jinak, jsou životopisná data A. Pethse citována z: *Úmrtí*, in: Národní listy, 1899, č. 119 (ranní vydání), s. 4.

Druhá polovina 19. století byla spojena s mnoha botanickými objevy. Krátce po objevení nových druhů rostlin přišla snaha mnoha evropských zahradníků a zahrad o jejich získání. Zahradnictví proto vysílala své zahradníky do exotických krajů, jimi zasláné rostliny následně množili a prodávali.

Jeden z velkých zahradnických závodů, posílající téměř dvacet zahradníků na americký kontinent, vlastnil Henry Frederick Conrad Sander (1847–1920). Pod názvem Sander & Co. sídlil v jihoanglickém St. Albans. „Sanderovi lovci rostlin“ pocházeli z několika zemí. Samotné Anglie, z Německa a Polska. Nejčastěji však byli zastoupeni Češi. Dáno je to mimo jiné tím, že jedním z prvních, kdo Fredericku Sanderovi z amerického kontinentu zasílal rostliny, byl český zahradník Benedikt Roezl (1824–1885). Dalším z nepřehlédnutelných „Sanderových lovců“ byl Roezlův synovec Eduard Klaboch (1852–1915). S ním byl Arnošt Peths v roce 1886 v kontaktu²⁰² a lze se domnívat, že byl i tím, kdo Arnošta Pethse Fredericku Sanderovi doporučil.

Krátce poté, co byl Arnošt Peths přijat firmou Sander & Co., odplul z Anglie do Severní Ameriky, aby si zde v pobočce Sanderova závodu procvičil angličtinu a doplnil botanické znalosti.

První cesta za sběrem rostlin zavedla Arnošta Pethse do Brazílie, Argentiny a Paraguaje. Po krátkém pobytu v Čechách znovu odcestoval sbírat rostliny na ostrovy Barbados a Jamajka. Na třetí výpravě za sběrem rostlin navštívil Ekvádor, Panamskou šíji a Gran Chaco. Poslední, čtvrtá cesta jej zavedla opět do Ekvádoru a následně do Peru.

Cestoval až do roku 1890, kdy se natrvalo vrátil do Čech. Rok nato přijal místo zahradníka a učitele zahradnictví na Zemské vinařsko-ovocnické škole v Mělníku (Wein- und Obstbauschule in Melnik). Vedle činnosti v zahradnické škole se stal mezi lety 1893–1895 autorem projektu mělnického městského parku na Polabí a následně dohlížel na jeho realizaci.²⁰³

K zážitkům a zkušenostem z cest do exotických krajů se vracel ve svých přednáškách pro veřejnost. Část jedné z nich, přednesené v mělnické Besedě 12. listopadu 1892, byla otištěna v týdeníku *Mělničan*. A. Peths vzpomínal na cestu do Argentiny, Paraguaye a Ekvádoru.²⁰⁴

Arnošt Peths zemřel v Mělníce ve věku třiceti pěti let 29. dubna 1899.²⁰⁵

V Čechách lze najít mnoho jiných lokalit s významnějšími zámeckými zahradami, jejichž minulost i současnost je oproti Doksanům připomínána. S Doksany však mají jedno společné. Tam pracující či narození zahradníci, jejich život a úspěchy jsou, podobně jako v Doksanech, zapomenuty. Předchozí řádky měly připomenout několik jmen významných zahradníků a na jejich osudech ukázat zahradníka předminulého století jako zcestovalého, vzdělaného odborníka.

²⁰² Dopis Arnošta Pethse, Doksany 15. 4. 1886, Archiv Náprstkova muzea – Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, fond Klaboch Eduard.

²⁰³ Vladimír KUTÍLEK, *Sady a parky na Mělníce*, Mělník 1998, s. 8–14.

²⁰⁴ Feuilleton – *Z cesty do Paraguaye*, in: *Mělničan*, 1892, č. 23, s. 1, 2.

²⁰⁵ *Úmrtí*, in: *Mělnické listy*, 1899, č. 18, s. 3

Použité zdroje:

Prameny:

Archiv hlavního města Prahy, sbírka matrik, Kostel sv. Tomáše, sig. TO Z5, zeměelí 1851–1896. Čestný večer J. F. Liebla, 1847–1907 (program), Archiv Národního muzea, fond Hn 20, LIEBL Jan Ferdinand.

Der Hochwohlgeborn!, 1854, SOA, fond Ústřední správa aehrenthálských statků Doksany, inv. č. 113, karton 45.

Dopis Arnošta Pethse, Doksany 15. 4. 1886, Archiv Náprstkova muzea – Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, fond Klaboch Eduard.

Není-li uvedeno jinak, jsou životopisná data A. Pethse citována z: *Úmrtí*, in: Národní listy, 1899, č. 119 (ranní vydání), s. 4.

Není-li uvedeno jinak, jsou životopisná data J. Pethse citována z: *Josef Peths*, in: Česká flora, 1896, č. 3, s. 51, 52.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Ústřední správa aehrenthálských statků Doksany.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Rodinný archiv Aehrenthálů, Doksany.

Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, číslo fondu 1014, Trhanov (Římskokatolická církev), sing. 13, narození 1800–1874, fol. 73.

Státní oblastní archiv v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Římskokatolická fara Újezd Svatého Kříže (Heiligenkreuz), sing. 4, narození 1760–1805.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Velkostatek Doksany.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, sbírka matrik, farní úřad Doksany, sing. L26/2, matrika narozených Doksany, Skála 1825–1844.

Strahovská knihovna, *Liber memorabilium ecclesiae et status monasterii Doxanensis* (Pamětní kniha kostela a kláštera v Doksanech), sign. DVI 10.

Literatura:

Anleitung, unter den in Deutschland bekanntesten Kernobstsorten ohne Beihilfe wissenschaftlicher Systeme eine den verschiedenen Zwecken entsprechende Wahl selbst treffen zu können ... / verfaßt und hrsg. ... von Johann Freiherrn von Aehrentha, Prag 1845.

Bohumil MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, Praha 1898.

Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Pražské zahrady a parky*, Praha 2000.

Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004.

Deutschlands Kernobstsorten: dargestellt in Abbildungen nach der Natur. Dritter Band / mit erläuternden Auszügen aus Dr. Friedr. Andr. DIEL's Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland vorhandenen Kernobstsorten; Von einem wirklichen Mitglied der k.k. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft des Ausschlusses des pomologischen Vereins im Königreiche Böhmen, korrespondirenden Mitgliede der k.k. Landwirtschaftsgesellschaft in der Steyermark und ordentlichen Mitgliede des landwirtschaftlichen Vereins des Grossherzogthums Baden, Prag 1842.

František BENEŠ, *Doksany, bývalý královský, pannenský klášter Praemonstrátek nad Ohří*, in: Památky, 1862, díl V, sešit 4, s. 179.

Feuilleton – Z cesty do Paraguaye, in: Mělničan, 1892, č. 23, s. 1, 2.

Jarní výstava květin, in: Národní politika, 1889, č. 110 (příloha), s. 1.
Jubileum, in: Národní politika, 1898, č. 269, s. 4;
Jubileum, in: Pražská zahradní bursa, 1898, č. 10, s. 3; F. [Martin FULÍN] *F. J. F. Liebl*, in: Česká flora, 1898, č. 11, s. 222.
Georg, LIEBL. *Gemeinfaßliche Anleitung zum Obstbaue für den Landmann*, Praha 1854.
Georg, LIEBL. *Gemeinfaßliche Anleitung zum Obstbaue für den Landmann* / von Georg Liebl. – 2., verm. u. verb. Aufl. Prag 1860.
Hedvika KUCHAROVÁ, *Kláster v Doksanech – historie, spiritualita, homiletika*, in: Klášter premonstrátek v Doksanech a Slánsko. Slánské rozhovory 2012: historie, homiletika, památky, premonstrátky, Slaný 2013, s. 13.
Ivo TÁBORSKÝ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Významný historický doklad o introdukci dřevin v Červeném Hrádku a Nových Hradech*, in: Acta Pruhoniana, Půhonice 2014, s. 58.
Jiří, LIEBL. *Krátké navedení k hledění štěpného stromoví pro rolníky: s mnohými vysvětlujícími dřevotisky a s úplným rejstříkem*, Praha 1855.
Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004. Severní Čechy 2003, Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 24.–26. 9. 2003 v České Lípě, Česká Lípa 2003.
Tereza HRUBÁ, *Doksany a kněžna Teresie Poniatovská-Kinská*, in: Historické zahrady, parky a kulturní krajina Severní Čechy 2003, Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 24.–26. 9. 2003 v České Lípě, Česká Lípa 2003
Tereza HRUBÁ, *Park a zahrady kláštera v Doksanech*, in: Zahrada – park – krajina, 2013, č. 4, s. 14–19.
Umělecké památky Čech, Praha, 1977.
Umělecké památky Prahy: Malá Strana, Praha 1999.
Úmrtí, in: Mělnické listy, 1899, č. 18, s. 3
Uznání věrné služby, in: Národní listy, 1903, č. 310, s. 2.
Verzeichniss derjenigen Obstsorten : welche in den freiherrlich von Aehrenthal'schen Gärten, Anlagen und Baumschulen auf der Herrschaft Doxan und dem Gute Kleinpriesen, Leitmeritzer Kreise in Böhmen vorhanden sind / [Johann Baptist Lexa von Aehrenthal]. Leitmeritz 1840.
Vladimír KUTÍLEK, *Sady a parky na Mělníce*, Mělník 1998.
Výlet pomologů do Troje, in. Národní listy, 1881, č. 241, s. 3.
Výstava květinová, in: Národní listy, 1877, č. 99, s. 2.
Z Doksán, In: Pražský deník, 1884, č. 286, s. 3.

Internetové zdroje:

Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska. Dostupný z WWW: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 12. ledna 2017].
Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (ÚAZK) – Aplikace Archivní mapy. Dostupný z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy>, [cit. 12. ledna 2017].
Jiřinky u nás. Dostupný z WWW: <http://jiriny.cz/prehled-jirinek/> [cit. 13. ledna 2017].
Víkend otevřených zahrad. Dostupný z WWW: <http://www.vikendotevrenychzahrad.cz/index.php?idvyrb=74&akc=detail> [cit. 12. ledna 2017]
Canna indica – dosna indická. Dostupný z WWW: <http://zahradaweb.cz/canna-indica-dosna-indicka/> [cit. 13. ledna 2017].

Akce obnovy

Zpráva k vybraným akcím restaurování za rok 2017

Veronika CINKOVÁ

Běstvína, oltář sv. Vojtěcha ze zámecké kaple, instalace v Muzeu barokních soch v Chrudimi po dokončení restaurátorských prací, foto V. Cínková.

Běstvina, socha sv. Floriána z oltáře sv. Vojtěcha ze zámecké kaple, stav po restaurování, foto V. Cinková.

poškozeno činností aktivního červotoče a dřevo bylo velice degradované. Jeho restaurování iniciovalo Město Chrudim, které také poskytlo finanční prostředky. Oltář byl nejprve kompletně ozářen za účelem vyhubení dřevokazných škůdců. Jednotlivé části oltáře byly očištěny od silných nečistot a druhotných laků a bylo provedeno důkladné zpevnění poškozené dřevní hmoty napuštěním v roztoku modifikované kalafuny. Byly doplněny chybějící části a proběhla revize spojů. Obrazy byly zbaveny nečistot a odstranila se druhotná plátna nažehlená na silnou vrstvu kleistru, který byl zdrojem plísní. Byly pořízeny nové napínací rámy a obraz sv. Vojtěcha byl nažehlen na nové zpevňující plátno. Sejmuly se nevhodné retuše z poslední opravy, poškozená místa byla vytmelena a retušována. Oltář byl po padesáti dvou letech znovu sestaven podle jediné historické fotografie, která byla k dispozici v archivu NPÚ v Pardubicích, a slavnostně vystaven v Muzeu barokních soch v Chrudimi.

V letošním roce opět uvádíme výběr kulturních památek Pardubického kraje, movitých památek i součástí nemovitostí, které byly z větší části restaurovány z dotačních titulů Ministerstva kultury ČR a Pardubického kraje.

Běstvina, oltář sv. Vojtěcha ze zámecké kaple

Oltář ze zámecké kaple v Běstvině byl od roku 1965 uložen v bestvinském kostele sv. Jana Křtitele. V souvislosti s tehdejším přemístěním bylo dílo rozloženo na tři části a po konzervaci bylo vystaveno na různých místech v kostele (obnovu a přemístění provedli pozlacovač T. Sapák z Kutné Hory a J. Dvořáček z Golčova Jeníkova, jak o tom zpravuje nápis na zadní straně oltáře). Dřevěný oltář vytvořil roku 1723 ante quem významný východočeský sochař Ignác Rohrbach pro majitele zámku v Běstvině, rodinu Birkensteinů. Zvláštností oltáře je, že je pojednán bez polychromie (s výjimkou paprsků svatozáří a obrazových lišt zlacených technikou waschgold, červených Kristových ran a černého nápisu INRI). Dílo se nacházelo ve vysoce havarijním stavu, neboť bylo

Kočí, dveře, schodiště a kazatelna z kostela sv. Bartoloměje

Vstupní dveře do lodi kostela sv. Bartoloměje v Kočí, stav před a po restaurování, foto V. Cinková.

V loňském roce byl náhodně zjištěn havarijný stav kostelních lavic a schodiště na kůr, způsobený napadením dřevokaznou houbou a hmyzem. Neuspokojivý stav byl shledán i u dalších částí mobiliáře gotického kostela sv. Bartoloměje v Kočí, který je národní kulturní památkou. V roce 2017 byly k restaurování vyčleněny vstupní dveře do lodi kostela, dveře z presbytáře do sakristie, schodiště na kůr a kazatelna. Stáří dveří ani schodiště na kůr není známo, ale jejich pořízení či obnova by mohly souviset s rozsáhlou rekonstrukcí kostela ve 2. polovině 17. století po třicetileté válce, kdy byl mj. postaven i nový most. Nad portálem vstupních dveří se dochoval letopočet 1397. Dveře jsou jednoplášťové a tvořené z masivních prken o silné tloušťce. Kazatelna byla vytvořena roku 1681, jak uvádí nápis na ambonu. Malby apoštolů z ambonu by mohly být dílem chrudimského malíře Samuela Gindtera, který vytvořil i obrazy na oltářích. Dveře byly v minulosti upravovány – na vstupních dveřích do kostela bylo vyřezáno okénko, na dveřích do sakristie byl vyjmut zámek, otvor zakryt plechem a dveře otočeny. Dveře byly poškozeny červotočem, ve spodní části se nacházela degradovaná dřevní hmota, povrchová úprava byla dožilá, kování zkorodováno a nedochovalo se v úplném stavu. Materiálový ani sondážní průzkum nepotvrdily existenci původních povrchových úprav. Dokonce nebyla nalezena ani malba andělích hlaviček, které se na vstupních dveřích měly ještě roku 1912 nacházet, i když

Kazatelna z kostela sv. Bartoloměje v Kočí, stav po restaurování, foto V. Cinková.

Kování dveří bylo částečně demontováno, odrezáno, tanátováno a natřeno ochrannou základovou barvou a vrchní barvou imitující patinu železa. Kazatelna, pokrytá vrstvou nečistot, byla rovněž napadena červotočem, který byl vyhuben ozářením, malby byly zkrakelované a laky ztmavlé a degradované. Na kazatelně lze předpokládat nálezy starší povrchové úpravy, ovšem podle několika provedených sond bude nejspíše poškozena. Při restaurování došlo k obnově stávající povrchové úpravy kazatelny, která patrně pochází z doby Schmoranzovy obnovy kostela v 19. století a opakuje mramorování použité na starší barokní výzdobě kostela. Restaurátorský zásah pomohl k dlouhodobé stabilizaci díla.

²⁰⁶ Josef PETRÝL, Lidové umění na Chrudimsku, Chrudimsko a Nasavrcko, III. díl, Chrudim 1912, s. 68.

již tehdy byly vybledlé a patrně byly odstraněny při pozdější obnově.²⁰⁶ Trámky a některé další partie schodiště na kůr zcela zničil dřevokazný hmyz a houba a musely být vyměněny za nové části vyrobené ze stejného materiálu jako původní prvky. Destruované dřevo, které bylo možné zachovat, bylo zpevněno napuštěním modifikovanou kalafunou. Uvolněné části konstrukce byly znovu slepeny a drobná poškození vytmelená a retušována. Obdobný postup byl aplikován i u dveří. Na zábradlí schodiště bylo objeveno prkno s malovaným akantovým dekorem, které bylo druhotně použito patrně z trémového stropu. Malba byla vyčištěna a konzervována. Ze dveří i kování byla odstraněna degradovaná novodobá povrchová úprava. Pod kování se nenalezly pozůstatky starších nátěrů a je pravděpodobné, že dveře ani kování původně žádný nátěr neměly. Oboje dveře se nacházejí v interiéru a nejsou vystaveny vlivům počasí. Byla zvolena nová povrchová úprava vrstvy laku se včelím voskem dávající vyniknout přirozenému stáří dřeva. Vstupní dveře byly z provozních důvodů opatřeny okopovou lištou.

Kunětická hora, čtyři obrazy z hradní kaple sv. Kateřiny Alexandrijské

Čtyři obrazy z hradní kaple, malované na dřevě, byly znejasněny zažloutlými laky s integrovanými nečistotami a barevná vrstva se na mnoha místech uvolnila od podkladu a někde již zcela opadala. Tato celkem nenápadná díla jsou nositeli zajímavé regionální historie Pardubicka, což prozrazují dochované historické nápisy. Obrazy vznikly roku 1857 a znázorňují novozákonní témata. Pozoruhodné je, že je vytvořili a do hradní kaple věnovali čtyři různí umělci činní na Pardubicku a Chrudimsku spojovaní s obnovou historických památek v regionu – František Müller (1833–1917), František Václav Potěšil (1831–1858), Jan Kokeš (1812–1867) a Josef Papáček (1821–1882). Všichni čtyři malíři absolvovali akademická studia. Müller vystudoval akademii v Mnichově a poté se trvale usadil v Chrudimi. Byl zejména portrétistou místních obyvatel, malířem historických a náboženských témat, pracoval i jako redaktor a byl účastníkem spolkového života ve městě. S Papáčkem a Kokešem úzce spolupracovali s uznávaným architektem

<http://foto.biblhertz.it/exist/foto/obj08114604,T,200> [2018 - 4 - 6] - Bibliotheca Hertziana, Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte, Rom.

F. Müller, Podobenství o farizeji a celníkovi, foto V. Cinková.

<http://foto.biblhertz.it/exist/foto/obj08114604,T,180> [2018 - 4 - 6] - Bibliotheca Hertziana, Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte, Rom.

F. V. Potěšil, Kristus vyhání penězokazce z chrámu, foto V. Cinková.

a c. k. konzervátorem Františkem Schmoranzem starším na renovaci sakrálních staveb na Chrudimsku a Pardubicku. Potéšil studoval vídeňskou a pražskou akademii a byl malířem krajin a sakrálních obrazů do pardubických kostelů. Kokeš studoval rovněž ve Vídni a živil se mnoha uměleckými profesemi – byl malířem, rytcem, sochařem, uměleckým tkalcem, měl kamenickou dílnu. Podílel se i na obnově hlavního chrudimského kostela a namaloval např. opony pro divadla v Chrudimi a v Chrastí. Papáček vystudoval pražskou akademii, pracoval jako středoškolský pedagog a maloval především obrazy s náboženskou tematikou a portréty. Byl činný také jako restaurátor, podílel se např. na obnově gotického kostela v Koči. Spolu s Müllerem patří mezi zásadní chrudimské umělce 19. století. Předlohou pro náměty obrazů se staly populární grafické listy Julia Schnorra z Carolsfeldu, významného německého malíře a grafika období romantismu, publikované v cyklu Bible v obrazech, které vycházely mezi lety

<http://foto.biblhertz.it/exist/foto/obj08114604,T,199>
[2018 - 4 - 6] - Bibliotheca Hertziana, Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte, Bert.

J. F. Papáček, Podobenství o Lazarovi a boháči, foto V. Cinková

<http://foto.biblhertz.it/exist/foto/obj08114604,T,174>
[2018 - 4 - 6] - Bibliotheca Hertziana, Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte, Bert.

J. Kokeš, Kázání sv. Jana Křtitele v poušti, foto V. Cinková.

1851–1860 v Lipsku. Každý z obrazů je malovaný jiným stylem a liší se i v provedení novogotických bordur, ačkoli všechny vycházejí ze shodného zdroje. Zajímavostí jsou vysvětlující nápisy citující kapitoly z Nového zákona i podpisy samotných umělců s uvedením místa, kde obrazy vznikly, nebo pozdější připojené poznámky např. o úmrtí sedmadvacetiletého Františka Václava Potěšila pouze jeden rok po vytvoření díla. Také zadní strany obrazů skrývají tužkou psané záznamy, kde se zachovalo i jméno člena pardubického Musejního spolku Františka Karla Potěšila, který se významně zasloužil o obnovu hradu. Při restaurátorském zásahu byla uvolněná barevná vrstva na obrazech zažehlena zpět k podložce přes pauzovací papír na voskopryskyřičnou směs. Malba byla zbavena nečistot a zažloutlých laků, větší plochy poškozených míst byly vytmeleny a obrazy retušovány a lakovány závěrečným damarovým lakem s příměsí Iněného polymerového oleje.

Litomyšl, interiérové vybavení zámku

V roce 2017 se uskutečnilo restaurování většího množství mobiliárního vybavení ze zámku v Litomyšli, památky UNESCO. Byly restaurovány dva noční stolky, černý kruhový skládací stůl, dvě postele, tři skládací hnízdové stolky nebo intarzovaný jídelní stůl. Část tohoto mobiliáře byla poškozena vodní havárií, která se na zámku stala před několika lety. Destruovány byly zejména lakové povrchové úpravy a dýhování. Dále byl restaurován i soubor deseti obrazů koní, evidovaný na zámku ve Slatiňanech, ovšem původem se vztahující k litomyšlskému zámku. Kromě toho došlo i k restaurování dvou stolů ve stylu „de Boule“, velice vzácného nábytkového vybavení dochovaného na území Pardubického kraje. Stoly původem ze zámku v Bílých Poličanech byly vytvořeny ve stylu André-Charlese Boullea, který byl vyvinut ve francouzských královských dílnách za Ludvíka XIV., využíval inovativní kombinace materiálů a postupně ovlivnil podobu nábytkářství v celé Evropě. Stoly jsou vyrobeny

Stůl ve stylu "de Boule" ze zámku v Litomyšli, v ateliéru po restaurování, foto V. Cinková.

Stůl ve stylu „de Boulle“ ze zámku v Litomyšli, zahájení restaurátorských prací, foto V. Cinková.

Stůl ve stylu „de Boulle“ ze zámku v Litomyšli, detail výzdoby stolní desky po restaurování, foto: V. Cinková.

z dřevěné konstrukce a na dýhovaném povrchu zdobeny figurálními, vegetabilními a zoomorfními motivy provedenými v technice imitující želvovinu v kombinaci s vykládanými mosaznými pásky a rytými dekoracemi. Nábytek je po obvodu opatřen litými mosaznými aplikami zlacenými v ohni. Jeho stáří není známo, pravděpodobně pochází z období baroka, ale v pozdějších dobách byl upravován. Jeden ze stolů byl v havarijním stavu. Mosazné a želvovinové intarzie byly na mnoha místech deformované, vylámané a uvolněné od podkladu, zčásti chyběly a také některé zlacené mosazné aplikace se nedochovaly. Povrchová úprava stolu i kovových aplik a dekorativních lišt byla zašlá a degradovaná. Stoly byly v minulosti neodborně čištěny a opravovány, mosazné pásky byly k podkladu přibity hřebíčky a chyběly zámky zásuvek. Stoly byly při restaurátorském zákroku vyčištěny, fungicidně a insekticidně ošetřeny, dřevo petrifikováno. Byly vyspraveny všechny poškozené části konstrukce a sejmuty poškozené ozdobné prvky. Došlo k doplnění chybějící markerie a uvolněné části byly znovu podlepeny. Během tmelení se v podkladových vrstvách stolů našly francouzsky psané novinové útržky. Stoly byly namořeny a retušovány do odpovídající barevnosti a byla rekonstruována klasická povrchová úprava šelakové politury. Na závěr byly doplněny mosazné lité ozdoby a osazeny repliky historických zámků.

Litomyšl, skříně z kostela Povýšení sv. Kříže

Během tří let probíhalo restaurování souboru tří malovaných skříní ze sakristie kostela Povýšení sv. Kříže v Litomyšli, které bylo dokončeno v letošním roce. Nábytek představuje mimořádný příklad sakrálního malovaného nábytkového vybavení z období baroka v Pardubickém kraji. Jedná se o dvě dvoudílné čtyřdveřové skříně a jednu jednodveřovou. Skříně jsou štafírovány povrchovou úpravou imitující mramorování a v kazetových výplních dveří jsou dekorovány malovanými chiaroscurovými postavami světců.

Pohled na dvě skříně z Litomyšle po restaurování, foto: V. Cinková.

Na jedné skříni je zobrazeno nejbližší Kristovo příbuzenstvo doprovázené postavou jednoho z autorů Písma, sv. Jana Evangelisty. Na druhé skříni je namalováno sedm českých zemských patronů a figura sv. Norberta, zakladatele premonstrátského řádu působícího od 12. století v Litomyšli. Na nejmenší skříni jsou znázorněny výjevy ze života sv. Václava odkazující na hlavní liturgické úkony přijímání svátosti eucharistie – sv. Václav pečící hostie a lisující víno. Skříně tedy nebyly pouze užitkovým nábytkem, ale v sakristii plnily také účel vzdělávací, především pro mladé ministranty. Nábytkový soubor má dochované i původní kování zdobené technikou gravírování. Dvě skříně pocházejí z roku 1766, skříň s postavami Kristova příbuzenstva vznikla roku 1775, jak uvádějí dochované datace na malovaných výjevech. Během restaurování byl na zadní straně jedné skříně nalezen vzácný nápis přinášející informace o výrobě nábytku truhlářem Viktorinem Fialou ze Záhradi (čtvrť v Litomyšli) roku 1775. Skříně byly v havarijním stavu, dřevo destruováno aktivním červotočem a některé části konstrukce i řezbářské výzdoby musely být nahrazeny. Zkřehlé dřevo bylo napuštěno zpevňující syntetickou pryskyřicí a chemicky ošetřeno proti dřevokaznému hmyzu. Skříně byly také rozklíženy a muselo být provedeno kompletní konstrukční zpevnění. Stěny byly nově vyztuženy mašlovými spoji. Zažloutlé laky povrchové úpravy byly ztenčeny a drobné defekty vytmeleny a retušovány. Během restaurování byly objeveny i drobné autorské přemalby. Kování bylo restaurováno šetrným způsobem a pouze jeho nejvíce poškozené části byly demontovány, aby mohly být doplněny jejich chybějící partie. Kování bylo odrezeno a z důvodu sjednocení s kusy, které byly restaurovány na místě, bylo konzervováno ochranným černým nátěrem.

Zakladatel premonstrátů a český zemský patron sv. Norbert na dveřích skříň v Litomyšli, foto: V. Cinková.

Postava P. Marie Immaculaty na dveřích skříň v Litomyšli, foto: V. Cinková.

Seč, křtitelnice z kostela sv. Vavřince

Křtitelnice z kostela v Seči pochází z roku 1669 a je nejstarším dochovaným vybavením objektu. Podle názoru Dagmar Staré nelze vyloučit, že křtitelnice byla vytvořena vandrovním italským mistrem, který pracoval s vlastními liteckými formami. Tělo i víko křtitelnice je sestaveno a spájeno z litého cínoolověného plechu s přídavkem mědi a ozdobeno samostatně litými aplikami, takže nebylo zapotřebí mít specializovanou dílnu. Také složení materiálu neodpovídá předepsaným normám. Na křtitelnici se rovněž nedochovaly žádné výrobní značky, které byly v 17. století povinné. Na víku křtitelnice je osazen oboustranný krucifix. Na boční straně nádoby se zachoval dedikační nápis a erbovní znaky majitelů panství Schönfeldů a Valdštejnů, kteří vznik křtitelnice financovali. Tělo křtitelnice bylo poškozeno zejména z vnitřní strany, kde bylo ve spodní části zkorodované a byla zde lokálně proděravěna odlupující se část cínové vrstvy. Z vnitřní strany byla koroze v minimálním rozsahu. Nedochovaly se části ozdobné pásky a nádoba na vodu. Víko bylo lokálně deformované. Místy se nacházely praskliny a korozní ložiska, povrch díla byl zoxidován. Při restaurování byly z předmětu v 5% hydroxidové lázni odstraněny korozní produkty a povrch předmětu byl pasivován ve vodní lázni 5% kyseliny sírové a následně omyt vodou. Deformace byly vyrovnány, praskliny a otvory v předmětu zaletovány. Nedochované části byly znovu odlity do lukoprenové formy ze stejného materiálu jako originální dílo. Chybějící nádoba na vodu byla vyrobena z měděného plechu vytepáním a umístěna na nový ocelový stojan. Povrch předmětu byl fixován mikrokrytalickým voskem. Křtitelnice byla po obnově navráćena zpět do kostela k liturgickému užívání.

Křtitelnice ze Seče v dílně Ivana Housky během restaurátorských prací při poradě s p. farářem Jägrem a p. Kudláčkem, na vedlejší fotografii detail maskaronu, foto: V. Cinková.

Svitavy, socha sv. Anny Samotřetí

V letošním roce byla restaurována socha sv. Anny Samotřetí ze Svitav, významná práce z období 1. čtvrtiny 16. století na území České republiky. Socha sv. Anny, zobrazené v roli matky a babičky držící na klíně Pannu Marii a Ježíška, je ojedinělým projevem vlivu italské renesance na dřevěné řezbě z tohoto období dochované v Pardubickém kraji. Vliv je spatřován zvláště v ustrojení podle vzoru italské aristokratické módy (především čepce sv. Anny) i v inovativním individualistickém pojetí usmívajících se tváří. Před restaurováním bylo dílo od roku 1999 uloženo v depozitáři. Předmět byl poškozen četnými výletovými otvory po červotoči, který byl sanován ozářením asi před patnácti lety. Povrchová úprava byla znečištěná, popraskala, lokálně byla uvolněná a na několika místech opadaná. Stratigrafický materiálový průzkum potvrdil existenci pěti a více vrstev povrchové úpravy. Díky nalezení pigmentů fluoritu na rubu pláště sv. Anny a azuritu na šatech Panny Marie bylo potvrzeno vzácné dochování původní pozdně gotické polychromie. S ohledem na stav poznání díla bylo při restaurování přistoupeno k odkryvu na souvisle dochovanou vrstvu druhé nejstarší polychromie, pocházející pravděpodobně z období 16. či 17. století. V této vrstvě se uplatňují ušlechtilé lazury a plátkové kovy, díky nimž získává polychromie noblesní kovové odlesky – na šatech sv. Anny zelená lazura na slitině zlata a stříbra, na plášti zlato, na šatech Panny Marie červená lazura na stříbře. Tato polychromie je však pojatá v odlišné barevnosti od původního gotického řešení vycházející z tradiční dobové ikonografie, podle níž byly šaty Panny Marie původně modré s jemnou

Socha sv. Anny ze Svitav, srovnání stavu před restaurátorským zásahem a po něm, foto V. Cinková.

zlatou linkou na lemech a střevice a vlasy postav zlaté. Při restaurování bylo provedeno lokální napuštění zkřehlého lipového dřeva zpevňující pryskyřicí. Defekty, které působily rušivě, byly vymleteny a vyretušovány. Byl doplněn odřezaný záhyb drapérie na šatech sv. Anny a upravena Ježíškova v minulosti opravovaná ručka. Po sejmutí mladších vrstev polychromie se ukázaly dosud skryté řezbářské detaily i starší řešení polychromie, ale také se obnažila některá starší poškození sochy. Např. se objevila odvážně poodhalená nožka se stěvicem Panny Marie nebo kolíčky v uších sv. Anny, které mohly sloužit k připevnění náušnic či devočních předmětů. Bylo také zjištěno, že socha je na velké části modelace zuhelnatělá a ve své nejstarší barevné podobě byla zřejmě vystavena požáru. Po poškození vzniklém z ohoření byla část dlouhých vlasů Panny Marie odřezána, stejně jako část podstavce s trůnem a část zad sv. Anny. Po požáru byla pravá spodní část šatu Panny Marie opravena a doplněna novým dřevem. Stopy po požáru zůstaly na sošce po restaurování zachovány jako doklad její historie.

Vysoké Mýto, socha Madony

V roce 2017 byla restaurována socha vysokomýtské Madony pocházející z období mezi lety 1500–1510. Skulptura představuje významnou památku pozdně gotického sochařství v Pardubickém kraji. Hlavy Marie i Ježíška byly v minulosti v horní části seřezány kvůli instalaci barokních kovových korunek; tyto korunky však nebyly předmětem restaurování. Socha byla podrobena sondážnímu, laboratornímu materiálovému i tomografic-

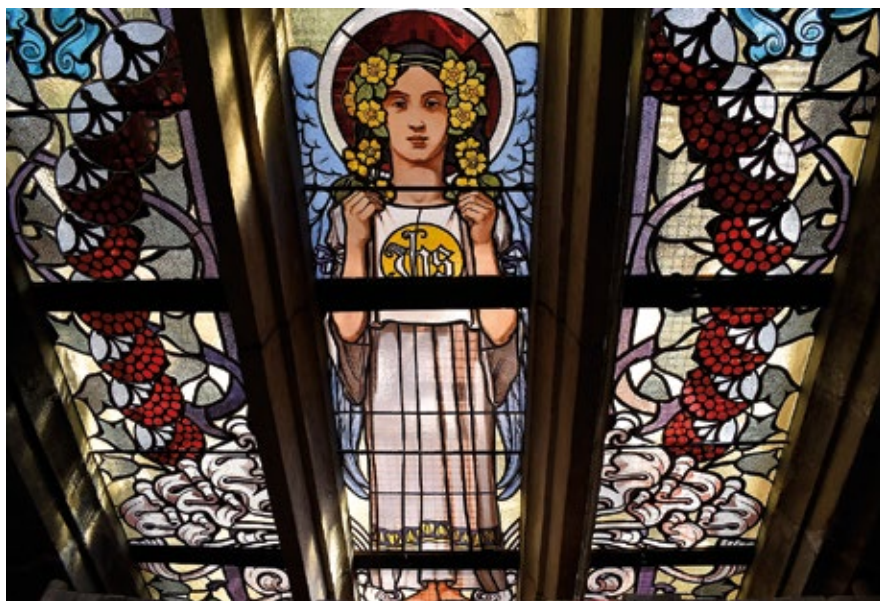

Socha Madony z Vysokého Mýta, před a po restaurování, foto J. Švadlenka, V. Cinková.

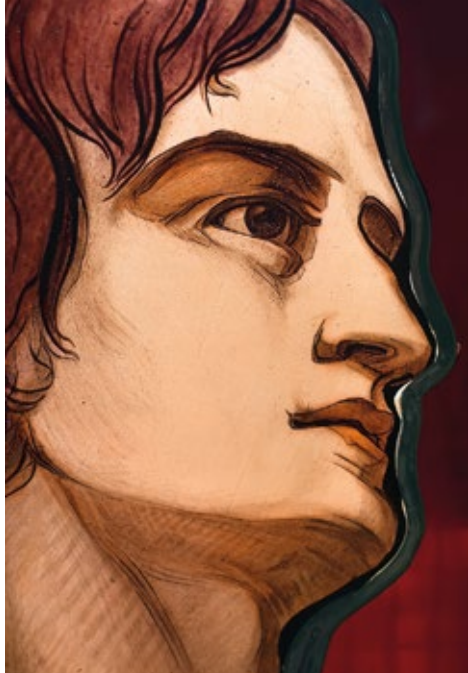
kému průzkumu podobně jako socha sv. Anny ze Svitav. CT průzkum ukázal rozsah dochování staršího inkarnátu i stav lipového dřeva poškozeného červotočem. Pod stávající vrstvou tělových partií byla nalezena starší velmi dobře dochovaná barevná vrstva, která patrně pochází z barokního období a byla znečištěna silnými sazemi. Pod ní se v sondě objevila ještě starší podkladová vrstva inkarnátu. Nejstarší polychromie však byly zjištěny z větší části ve fragmentech a je obtížné určit, zda se jedná o fragmenty pozdně gotické. Na plášti i na šatech bylo např. ve starší vrstvě nalezeno stříbření. Po vyhodnocení výsledků průzkumu bylo přistoupeno k sejmutí nejmladší nehodnotné povrchové úpravy kromě Mariina dobře dochovaného zlaceného pláště. Na šatech bylo odhaleno stříbro s výborně zachovanou karmínovou lazurou a na vlasech pod několika přemalbami nejstarší světle okrová barevnost. Zlatě se lesknoucí či světlé až okrové vlasy jsou typické pro ikonografii gotických madon a jsou také popisovány v textech tehdejších křesťanských mystiků. Odhalená barevnost vlasů se tedy jeví jako původní pozdně gotická. V rámci restaurování bylo provedeno ozáření, chemické ošetření proti dřevokazným škůdcům a lokální zpevnění dřeva pryskyřicí. Následné práce zahrnovaly tmelení a retuše a závěrečnou povrchovou izolaci.

Vysoké Mýto, vitráže z kostela sv. Vavřince

V letošním roce opět pokračovalo restaurování vitrajových oken z kostela sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě, které probíhá po etapách již několik let. Vysokomýtské vitraje patří k nejkvalitnějším pracím svého druhu dochovaným na území Pardubického kraje. Autorem návrhu je profesor Karel Vítězslav Mašek, významný český malíř období secese

Vysoké Mýto, kostel sv. Vavřince, vitrajové okno sv. Anežky a Prokopa, detail motivu anděla, foto V. Cinková.

Vysoké Mýto, kostel sv. Vavřince, anděl z okna sv. Anežky a Prokopa a detail tváře sv. Štěpána z okna sv. Štěpána a Alžběty, foto V. Cinková.

a symbolismu, absolvent mnichovské akademie. Při realizaci zakázky spolupracoval se svými studenty z uměleckoprůmyslové akademie v Praze a se svými žáky vytvořil také secesní nástěnné malby v interiéru kostela.²⁰⁷ Zasklení je dílem pražské firmy Pazdera. V roce 2017 byla restaurována tři sousedící okna z jižní stěny presbytáře – okno s postavou sv. Štěpána a sv. Alžběty, okno s výjevem křtu Krista v Jordánu a okno se sv. Anežkou a sv. Prokopem. Podle zachovaných nápisů tato okna pocházejí z roku 1903 a dvě z nich kostelu věnovala rodina Josefa Brožka z Vysokého Mýta a rodina Jiříčkova. Restaurátorské práce se týkaly vitrají, kamenného ostění, osazení nových nerezových ochranných sítí a měděných okapniček. Na vitrajích byla na mnoha místech odskelněná malba a všude musely být při restaurování obtaženy kontury. Některé obličeje byly v dobrém stavu, někde bylo nutné retušovat i stínování. Více prasklá skla se vyměňovala, u těch méně poškozených se použily olověné spoje a mohla tak být zachována skla originální. Druhotné zásahy nebyly na oknech nalezeny, vitraje ještě nebyly opravovány. V horních částech oken byly z exteriérové strany objeveny původní malířské pracovní značky, které sloužily jako vodítko ke skládání jednotlivých skel do olověné sítě.

Zdroje:

Josef PETRÝL, *Lidové umění na Chrudimsku, Chrudimsko a Nasavrcko, III. díl*, Chrudim 1912 *Pamětní kniha děkanství královského věnného města Vysokého Mýta* (uložena na děkanství ve Vysokém Mýtě), rok neuveden.

²⁰⁷ *Pamětní kniha děkanství královského věnného města Vysokého Mýta* (uložena na děkanství ve Vysokém Mýtě), rok neuveden, s. 329.

Vybrané akce restaurování v roce 2017

Václav PAUKRT

Polička, morový sloup, osazená kopie sochy sv. Karla Boromejského, 2017, foto V. Paukrt.

Polička – mariánský (morový) sloup na Palackého náměstí

Na mariánském sloupu v Poličce, který se svojí dílnou vytvořil v letech 1727–1731 Jiří František Pacák, proběhla v roce 2017 již pátá etapa náročného restaurování. Ve II. etáži sloupu, kde jsou mariánské figurální reliéfy, byly dokončeny barevné retuše a nejvíce exponovaná místa byla opatřena hydrofobizací. Ve spodní I. etáži, kde jsou v nikách umístění sv. Václav, sv. Vít a sv. Florián, bylo dokončeno čištění, zpevnění pískovce a tmelení s lokální barevnou retuší doplňků. Sekané nápisy pod nikami byly vyzlacené, schodiště bylo očištěno, uvolněné a dožilé vysprávký byly odstraněny a proběhlo zpevnění kamene a jeho tmelení. Sloupky a řetězy kolem sloupu byly očištěny, pískovec byl předzpevněn a kov natřen první ochrannou vrstvou. Sekaná kopie sochy sv. Karla Boromejského byla osazena na sloup a pokračovaly práce na kopiích soch sv. Víta a sv. Václava v Nedaříži.²⁰⁸

Polička, morový sloup, reliéf Zvěstování Panny Marie, 2017, foto V. Paukr.

Polička, morový sloup, restaurovaný andlěk ze sloupu, 2017, foto V. Paukr.

Skuteč – mariánský sloup na Palackého náměstí

V roce 1820 byl ve Skutči v dolní části náměstí postaven na náklad místních měšťanů mariánský sloup. Na velkém a mohutném soklu jsou na rozích osazeny sochy sv. Václava, sv. Josefa, sv. Floriána a sv. Ludmily, ve vrcholu pylonu s hlavami andlíků je socha Panny Marie (Immaculata). Osazení sloupu bylo složitější. Sloup a všechny sochy vznikly asi o půl století dříve, ale vzhledem k nedostatku financí nebyly dokončeny a ležely nejdříve na místě, kde měl sloup stát a poté byly uskladněny v jednom sklepě domu ve Skutči. Kolem roku 1815 byla uzavřena smlouva mezi Vítem Čermákem z Chrastí, kamenickým mistrem ze Škrovádu a Johanem Aptom ze Skutče o postavení sloupu na náměstí. Tito tři kameníci jsou patrně autoři mohutného soklu, na který byly osazeny starší sochy a sloup, jež jsou patrně dílem neznámého pražského sochaře. Počátkem roku 2016 proběhl restaurátorský průzkum s následným restaurováním celé památky, které bylo ukončeno v roce 2017. Restaurátorský průzkum zjistil velmi vážné poškození spodních soklů soch,

²⁰⁸ Restaurování provádí restaurátoři Petr Gläser a Renata Poláková, kopie sekají Dalibor Machek a Petr Novotný a jeho firma Kamenictví KYNO, s. r. o.

Skuteč, mariánský sloup před restaurováním, 2015, foto V. Paukrt.

Skuteč, mariánský sloup, socha sv. Floriána a sv. Josefa po restaurování, 2017, foto V. Paukrt.

a proto byla tato výzdoba transferována do ateliéru restaurátora. U všech pěti soch proběhlo předzpevnění kamene, jeho očištění, sejmutí krust a následná injektáž trhlin, sejmutí nevyhovujících a uvolněných tmelů a nové tmelení, zpevnění písčovky a jeho nejnutnější hydrofobizace. Na mohutném soklu proběhlo několikanásobné odsolování z důvodu vyšší koncentrace soli v pískovci, byl zde proveden stejný postup restaurování jako na sochách, jež byly na svá místa osazeny na nerezové čepy.²⁰⁹

Skuteč, mariánský sloup po restaurování, 2017, foto V. Paukrt.

²⁰⁹ Restaurátorský průzkum a restaurování provedl restaurátor Aleš Košvanec z Luže.

Svitavy – mariánský (morový) sloup na Mírovém náměstí

Svitavští měšťané se v roce 1702 rozhodli postavit na hlavním náměstí ve Svitavách sloup zasvěcený Panně Marii jako dík za její ochranu před morem, ohněm a jiným nebezpečím.

Svitavy, morový sloup, sochy sv. Šebestiána a sv. Rocha, 2017, foto V. Paukrt.

Tento slib splnili následující rok, kdy zatím neznámý sochař na svitavském náměstí osadil na hranolový sokl, kde je v jeskyňce ležící socha sv. Rozálie, další protimorové světce sv. Šebestiána a sv. Rocha, sv. Jana Nepomuckého a ochránce před ohněm sv. Floriána. Na středu vztýčil vysoký dřík sloupu s hranolovým soklem se sekánskými nápisy o postavení a pozdější opravě sloupu, na kompozitní hlavici byla posazena socha Panny Marie na zemičkouli (Immaculata). Letošní první etapě restaurování předcházela restaurátorský průzkum, který zjistil značné zasolení spodních partií hranolového soklu, statické poruchy dřívku sloupu a značné zvětvávání pískovce na sochách i na výzdobě soklu. Po demontáži spodních stupňů byla prováděna infuzní hydroizolace podloží a odsolování kamene. Celý sloup i se sochami byl očištěn, vrcholová socha Panny Marie, vlastní sloup se soklem a sochy všech čtyř světců až

Svitavy, morový sloup, sochy sv. Šebestiána a sv. Rocha, 2017, foto V. Paukrt.

Svitavy, morový sloup, hlava Panny Marie, 2017, foto V. Paukrt.

po vrchní římsu hranolového soklu byly zpevněny, na poškozených místech vytmeleny, barevně lazurně retušovány a hydrofobizovány jen na exponovaných místech. Při čištění restaurátor zjistil závažnou statickou poruchu – sloup u patky byl zajištěn jen středním čepem, ostatní plocha byla vyplněna pouze několika zrezivělými podložkami. Po konzultaci se statickem byla spára zajištěna vložením nerezových plátů po celém obvodu sloupu a dokončení restaurátorských prací proběhne v roce 2018.²¹⁰

Choceň – mariánský sloup na Tyršově náměstí

Město Choceň bylo sužováno častými požáry, proto původně na hlavním náměstí postavili choceňští měšťané dřevěnou sochu sv. Floriána. Ta ale časem zanikla, a tak se magistrát města v roce 1760 rozhodl postavit na stejném místě kamennou sochu Panny Marie na sloupu se sochami sv. Václava, sv.

Choceň, mariánský sloup po restaurování, 2017, foto V. Paukr.

Agáty a sv. Floriána. Vysekání a postavení celého sloupu z pískovce z lomu Záměl u Potštejna provedl zatím nám neznámý sochař, na některých archivních dokumentech je uváděn jako litomyšlský sochař. Již při opravách sloupu na počátku 19. století bylo nutné řadu prvků vyměnit. Kolem roku 1903 byla ustanovena komise pro opravu mariánského sloupu, protože stav celého sloupu i soch byl opět velmi špatný. V této době je socha sv. Agáty při popisování výzdoby zaměněna za sv. Ludmilu – obě mají jako atribut šál. Po různých jednáních bylo rozhodnuto, že všechny sochy budou nahrazeny novými, a v roce 1905 choceňský sochař Josef Reil se svojí dílnou vysekal současné sochy včetně reliéfu Svaté rodiny na čelní straně soklu. V letošním roce proběhlo velmi náročné restaurování celého sloupu, kterému předcházela restaurátorský průzkum. Ten konstatoval havarijní stav nejen všech čtyř soch, ale hlavně středního trojbokého sloupu – pylonu s výzdobou. Vrcholová socha Panny Marie a zbývající světecké sochy byly sneseny a transferovány do ateliéru restaurátorů. Pylon byl rovněž rozebrán a oproti původnímu plánu muse-

²¹⁰ Restaurování provádí restaurátor MgA. Josef Petr s agenturou Jan Zrzavý, Praha.

Choceň, mariánský sloup, socha sv. Floriána, sv. Václava a sv. Ludmily před restaurováním, 2016, foto V. Paukert.

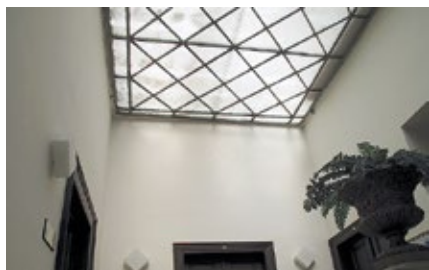

Choceň, mariánský sloup, socha sv. Ludmily a sv. Floriána po restaurování, 2017, foto V. Paukert.

deny z pískovce z lomu Božanov. Na sochách restaurátoři sejmuli značnou část minulých doplňků, které tvarově i materiálově nevyhovovaly, kámen očistili, zpevnili, vytmelili, provedli lazurní barevnou retuš a hydrofobizaci. V dolních partiích soklu proběhlo odsolování pískovce a na původních částech pylonu byl realizován stejný restaurátorský zásah jako u soch. Po dokončení kopií pylonu byly tyto nové prvky včetně dochovaných částí a vrcholové sochy Panny Marie se zeměkoulí osazeny na nerezové čepy.²¹¹

Brandýs nad Orlicí – radnice, Komenského náměstí, výmalba chodby

Brandýská novorenesanční budova radnice byla postavena v letech 1901–1902 podle návrhu vysokomýtského stavitele Josefa Drahoše, dekorativní výmalbu chodby a některých

Brandýs nad Orlicí, radnice, malby pod přebílením, 2015, foto V. Paukrt.

místností v patře budovy provedl akademický malíř Josef Hlaváček. Na chodbě pod světlíkem byla ve dvou pásech citována slova Karla Staršího ze Žerotína o řádném vykonávání radničních povinností s vegetabilní a ornamentální výzdobou a šablonovou malbou při zemi. Zatékáním do světlíku byla malba provedená převážně hlinkou značně poškozena, takže časem došlo k jejímu zabílení. Naštěstí před tímto zásahem byla výzdoba zdokumentována

Brandýs nad Orlicí, malby po restaurování, 2017, foto V. Paukrt.

²¹¹ Restaurování prováděli restaurátoři z firmy Sochaři v. o. s., Olomouc – Pavel Hradilík a Mgr. A. Jiří Finger.

na černobílých fotografiích a pod přebílením se zachovalo částečné rozvržení malby i se zbytky barevného pojednání. V letošním roce tak mohlo dojít k restaurování této výzdoby. Monochromní přemalby byly sejmuty, fragmenty původní výzdoby byly fixovány, výmalbu restaurátorky dočistili a injektovaly trhliny včetně zatmelení těchto poškození. Podle historických fotografií byly zhotoveny šablony – fragmenty výzdoby byly překresleny na fólii, po té byl dekor rozkreslen na pauzovací papír a tečkovací technikou přenesen na stěny. V místech, kde se výmalba dochovala ve větším rozsahu, byla provedena její barevná retuš, kde chyběla, proběhla celková rekonstrukce pomocí šablon a podle dochovaných fotografií.²¹²

Brandýs nad Orlicí, radnice, malby po restaurování, 2017, foto V. Paukr.

Luže – kostel Panny Marie Pomocné na Chlumku, portály, fasáda

Poutní kostel Panny Marie Pomocné na Chlumku v Luži byl vystavěn v letech 1690–1696 z iniciativy majitelky panství Marie Maxmiliány Hieserlové, hraběnky ze Žďáru. V letech 2009–2010 proběhla první etapa restaurování velmi hodnotného a kompletně docho-

Luže, kostel Panny Marie Pomocnice na Chlumku, boční portál, 2017, foto V. Paukr.

Luže, kostel Panny Marie na Chlumku, boční portál, 2017, foto V. Paukr.

²¹² Restaurovátké práce prováděly restaurátorky BcA. Martina Bednářová, BcA. Eva Vymětalová a Magdalena Slavíková.

Luže, kostel Panny Marie na Chlumku, 2017, foto V. Paukrt.

vaného mobiliáře včetně obnovy štukové výzdoby a barevného pojednání interiéru kostela. V roce 2015 bylo restaurování mobiliáře dokončeno včetně obnovy opukové dlažby, náhrobní desky zakladatelky a fundátorky kostela a stupňů a menšího portálu ke kazatelně. Současně byla zahájena oprava fasády kostela, a to průčelí obou věží včetně restaurování vstupního sloupového portálu s anděly a soch sv. Josefa a sv. Jáchyma v nikách po stranách portálu. V letošním roce byla dokončena oprava zbývajících fasád kostela a při tom proběhlo i restaurování tří bočních portálů a ozdobných koulí na vnějších stranách lodi kostela. Restaurátorským pracím předcházela restaurátorský průzkum, který našel na bočním portálu na evangelijní straně kostela s monogramem sv. Anny zbytky barevností. Pískovec všech portálů byl předzpevněn, některé spodní partie byly odsoleny, kámen byl očištěn, opět zpevněn, proběhla injektáž trhlin, vytmelení poškozených míst, barevná retuš a jen nejnútnejší hydrofobizace. Dochovaná barevnost byla na pískovci portálu s monogramem sv. Anny zafixována a monogramy ve vrcholech portálů byly vyzlacený. Na ozdobných koulích proběhl obdobný postup restaurování, některé koule ale vzhledem k havarijnímu stavu byly sneseny a nahrazeny sekanými kopyci osazenými na nerezové čepy.²¹³

²¹³ Restaurování prováděl restaurátor ak. soch. Martin Pokorný s technologem restaurování Ing. Ladislavem Krylem, obnovu fasád provedla stavební firma STAVER Luže s. r. o. podle projektu Ing. Petra Rohlička, INRECO s. r. o., Škroupova 441/9, Hradec Králové.

Obnova památek v okrese Ústí nad Orlicí za rok 2017

Zuzana STRÁNSKÁ

Lanškroun, dům č. p. 142 po obnově, foto Z. Stránská.

V roce 2017 bylo realizováno velké množství stavebních a restaurátorských prací na chráněných stavbách, sochách a na movitém vybavení za finančního přispění z programů na podporu obnovy kulturních památek Ministerstva kultury České republiky a za finančního přispění Pardubického kraje. Provedení kvalitní opravy památky je vždy výsledkem spolupráce památkové péče, pověřených úřadů, místních samospráv a vlastníka či občanských sdružení. Níže uvedený výběr stavebních a restaurátorských prací si klade za cíl poukázat na památky, jejichž obnova byla dokončena v roce 2016. S ohledem na složitost prací, klimatické podmínky, finanční nároky na obnovy, specifčnost restaurátorských a řemeslnických prací bývá zpravidla oprava památek rozdělena do více etap, obvykle v rozmezí několika let. V této souvislosti je třeba vzpomenout dlouhodobé a pokračující opravy zříceniny hradu Brandýs nad Orlicí, kde první záchranné práce započaly v roce 2012 a budou pokračovat několik následujících let, nebo v současné době z probíhajících akcí v okrese Ústí nad Orlicí můžeme připomenout celkovou obnovu kaple sv. Jana Nepomuckého v Letohradě (oprava od roku 2008), opravu cenné soustavy historických krovů v kostele Nejsvětější Trojice v Klášterci nad Orlicí (práce započaty v roce 2015), opravu fasády poutního kostela sv. Vavřince ve Vraclavi. Památková péče ovšem nesleduje pouze velké akce obnov, ale jakékoliv stavební a restaurátorské práce na památkách. Například můžeme zmínit probíhající postupnou opravu a repasi původních okenních výplní na objektu Základní umělecké školy č. p. 65 ve Vysokém Mýtě, opravu vnějšího pláště malé věže Pražské brány, postupné restaurování výmalby v kostele sv. Václava v Žamberku nebo restaurování sochařských děl a křížů v exteriéru.

Lanškroun, dům č. p. 142, obnova střechy a fasády

Jednopatrový zděný dům okapové orientace se sedlovou střechou je situovaný v městské památkové zóně Lanškroun na náměstí Aloise Jiráka. Dům byl vystavěn zřejmě po polovině 19. století v místě starší zástavby. V průběhu 20. století proběhly větší stavební úpravy domu, které poškodily

Lanškroun, dům č. p. 142, stav před obnovou, foto Z. Stránská.

Stav po obnově, foto Z. Stránská.

vzhled a památkové hodnoty stavby (došlo k odstranění původní štukové výzdoby fasády, z níž zůstala zachovaná pouze korunní a patrová římsa, dále ke změně tvaru okenních otvorů, výrazným interiérovým zásahům a při poslední obnově byl proveden nevhodný nátěr fasády v kombinaci ahistorických zelených a žlutých odstínů). Z hlediska památkové péče dům představuje doklad stavebního vývoje města, technické vyspělosti řemesla, estetické a uměleckořemeslné úrovně produkce své doby. Dům ukazuje také proměnu zástavby v historickém jádru města Lanškrouna započatou výstavbou někdejšího děkanství na počátku 18. století a postupně pokračující přes č. p. 142 až do závěru 19. století, které symbolizuje budova školy v severní frontě náměstí.

V roce 2017 bylo přistoupeno k celkové obnově vnějšího pláště, která spočívala ve výměně střešní krytiny, opravě krovu a rehabilitaci historické fasády. Na stavební práce byl poskytnut finanční příspěvek z Programu re-

generace městských památkových zón a rezervací Ministerstva kultury České republiky. Samotným pracím předcházela pečlivá projektová příprava²¹⁴ včetně provedení restaurátorských průzkumů. Průzkum fasády zajistil informace o rozsahu historické fasády a její původní barevnosti, která byla provedena v bílo-šedé kombinaci.²¹⁵

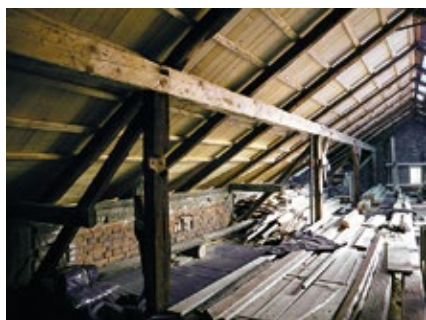
Stavební práce na obnově budovy, která slouží jako městská knihovna, byly vzhledem k celkovému špatnému stavu objektu velice složité. Již v roce 2016 se provedla rozsáhlá sanace stropu napadeného dřevomorkou a i v rámci obnovy v roce 2017 se objevily statické poruchy zdiva a korunní římsy, které byly způsobené neodbornými zásahy z druh

²¹⁴ Projekty: J. Pojman.

²¹⁵ Zpracovala MgA. Martina Bednářová, 2016.

Fasáda v průběhu prací, foto Z. Stránská.

Pohled do krovu v průběhu prací, foto Z. Stránská.

Detail římsy, foto Z. Stránská.

poloviny 20. století (vybourání okna, zasekání okapního svodu do fasády aj.). Tyto skutečnosti byl vlastník nucen bezodkladně řešit bez dotačního příspěvku.

Samotná obnova historické fasády spočívala v odstranění novodobých cementových omítek z 20. století, následovala konzervátorsko-restaurátorská oprava dochovaných historických říms (korunní a patrová římsa) a rehabilitace původního členění fasády. Obnovená štuková výzdoba byla rekonstruována dle dochovaného historického zaměření z padesátých let 20. století (výkres uložen v archivu Stavebního úřadu města Lanškroun) a dle fragmentů výzdoby či otisku negativů nalezených na fasádě. Snaha o kvalitní rehabilitaci fasády

se neodehrávala pouze v estetické a tvarové rovině, ale také v materiálovém složení. Pro obnovu fasády byla použita tradiční staveništní vápenná malta a omítky byly následně upravovány ocelovým hladítkem pro zajištění shodně hladkého povrchu, který je srovnatelný s původním povrchem dochované štukové výzdoby. Fasáda byla na závěr přetřena vápenným nátěrem pro zajištění kvalitního a historického vzhledu stavby.

Obnova střešního pláště také probíhala v duchu rehabilitace historického vzhledu stavby. Na střechu byla opět položena historicky doložená krytina z břidlicových šablon a velký důraz byl kladen na kvalitní tesařskou opravu historického krovu. Konstrukce krovu představuje již systém vaznicové soustavy z druhé poloviny 19. století, ale v duchu tesařské tradice je zde stále užito hraněných trámů spojovaných dřevěnými kolíky. V rámci statické únosnosti střešního pláště bylo nutné vyměnit poškozenou a výrazně oslabenou dvojici vaznic, opravit poškozené prvky a části krovu napadené dřevomorkou. Provedenou obnovu stavby lze z památkového hlediska hodnotit více než pozitivně. V tomto kontextu je nutné vyzdvihnout chvályhodný přístup vlastníka stavby Město Lanškroun, které zajistilo kvalitní přípravu obnovy v rovině projektového zpracování, konzultací, ale také v rovině prováděných prací.²¹⁶

²¹⁶ Obnova střešního pláště TESLICE s. r. o., oprava fasády RE s. r. o., E. Seják.

Kunčice u Letohradu, areál kostela sv. Kateřiny, statické zajištění a oprava márnice

Márnice tvoří integrální součást areálu kostela sv. Kateřiny a je vestavěna východně od kostela do ohradní zdi. Márnice představuje pozdně barokní stavbu z druhé poloviny 18. století, přesněji z roku 1766. Márnice je řešena jako přízemní stavba obdélného půdorysu, s odsazeným polokruhovým závěrem, postavena ze smíšeného zdiva a zastřešena sedlovou střechou, nasazena na profilovanou korunní římsu. Západní průčelí ukončuje hladký trojúhelníkový štít. Interiér stavby je plochostropý a vybavený kvalitním barokním štukovým oltářem. Fasáda byla tvořena vápennými hladkými omítkami v jednotném odstínu tmavě žluté barvy. Díky provedenému restaurátorskému průzkumu byla ovšem zajištěna původní barevnost fasády, která představovala kombinaci odstínů v provedení bílá římsa a světle šedé plochy.²¹⁷

Stav před statickým zajištěním, foto Z. Stránská.

Stav po statickém zajištění, foto Z. Stránská.

Statické zajištění zdiva, foto Z. Stránská.

Pohled do krovu v průběhu prací, foto Z. Stránská.

²¹⁷ Zpracoval Bohdan Hlavatý, dis., 2016.

Stav o obnově, foto Z. Stránská.

V roce 2015 došlo vlivem výrazného sucha k pohybu v jílovém podloží márnice, který způsobil statické narušení zdiva. Poruchy se projevíly vznikem výrazných trhlin v obvodovém zdivu a odpadnutím části zdiva. Objekt márnice byl dlouhodobě ve špatném stavebnětechnickém stavu a tato porucha výrazně uspořádala přípravu obnovy stavby. Na základě jednání orgánu SPP, NPÚ a zástupce vlastníka byla zpracována projektová dokumentace statického zajištění stavby a následně dokumentace k celkové obnově stavby.²¹⁸ S ohledem na špatný stavebnětechnický stav byla márnice zařazena do Havarijního programu Ministerstva kultury ČR a v letech 2016 a 2017 se podařilo zajistit její celkovou obnovu.

Statické zajištění, které bylo provedeno v roce 2016, spočívalo v sepnutí obvodového zdiva pod korunní římsou předpjatými lany a ve zpevnění základů. V následujícím roce obnova pokračovala opravou a doplněním omítek, opravou historického krovu včetně položení nové falcované krytiny, repasí historické okenní výplně, výrobou nové okenní výplně jako historické kopie a nátěrem fasády dle barevnosti nalezené restaurátorským průzkumem. S ohledem na výchozí stav lze bez nadsázky konstatovat, že provedené práce zajistily záchranu stavby márnice před jejím zánikem.²¹⁹

Stav po obnově, foto Z. Stránská.

Okno po obnově, foto Z. Stránská.

²¹⁸ Ing. K. Škeřík, 2015; Ing. L. Šponar, 2016.

²¹⁹ Obnova zajištěna stavební firmou JIRMAL s. r. o.

Litice nad Orlicí, zřícenina hradu, oprava zdiva severního paláce

Hrad Litice v Litici nad Orlicí byl založen koncem 13. století rodem Drslaviců, kteří kolonizovali řídké osídlené území východních Čech. Kolonizátoři si přenesli na nově vzniklou državu jméno po svém původním hradu, Litice u Plzně, ale původní podoba hradu je doposud neznámá. Dnešní dochovaná dvoupalcová dispozice vznikla ve 14. století, avšak za Jiříka z Poděbrad byl hrad významně přestavěn. Po roce 1495 se držitelem stává Vilém z Pernštejna, hrad byl zastíněn sousedním Potštejnem a jeho význam začal upadat. Roku 1657 byl uváděn jako pustý. V letech 1933–1935 byla provedena Karlem Parishem částečná rekonstrukce zříceniny a zpřístupnění areálu veřejnosti. V roce 1948 byl hrad znárodněn a stal se majetkem státu. V průběhu devadesátých let 20. století byla prováděna celková stabilizace a oprava hradu.

Zdivo paláce před obnovou, foto Z. Stránská.

Zdivo paláce před obnovou, foto Z. Stránská.

Průběh prací, foto Z. Stránská.

Průběh prací, foto Z. Stránská..

Stav po konzervaci, foto Z. Stránská.

V roce 2015 došlo ke zcela nečekanému odpadnutí části líce zdiva severního paláce a následně k dalším projevům statického narušení zdiva. Po odborném zhodnocení situace byl hrad pro veřejnost z důvodu ohrožení bezpečnosti návštěvníků v sezóně 2015 zcela uzavřen a byly započaty přípravné práce k zajištění zdiva a projektová příprava obnovy.²²⁰ S ohledem na pevnost zdiva a malty bylo nutné akceptovat provedení železné výztuže, která zajistí tuhost zdiva a předejde jeho

Stav po konzervaci, foto Z. Stránská.

rozpadu. Snahou stabilizačních prací bylo statické zajištění zdiva paláce, dále korekce nevhodně provedených prací ze starší obnovy a provedení nové koruny zdiva, jejíž tvar vychází z historické fotodokumentace hradu ještě před zahájením obnovy v devadesátých letech 20. století. Celkové pojetí koruny zdiva bylo novodobé, pocházející z opravy v roce 1996, a její působení v rámci celkového vizuálního dojmu torzální architektury vyznívalo neautenticky. Výsledný tvar koruny zdiva byl modelován dle dochované historické fotodokumentace a došlo k obnovení okenních špalet v posledním patře paláce.

V roce 2016 bylo přistoupeno ke stavebně-konzervačním pracím, které akcentovaly zásadu šetrnosti v přístupu k hmotné substanci a s ohledem na stav konstrukce maximálně uchovávaly její historickou materii, včetně stop stáří či fragmentárnosti dílčích struktur. V rámci stavebních prací byl proveden i archeologický průzkum.²²¹ Stavební práce byly odvedeny v dobré kvalitě a proměna vzhledu koruny zdiva se pozitivně projevila ve vnímání areálu hradu.²²²

²²⁰ Zpracoval Ing. M. Kudrnovský.

²²¹ Východočeské muzeum v Pardubicích, Mgr. M. Cejpová.

²²² Firma Loučka Pardubice s. r. o., firma REHIS p. Jan Švadlenka a p. Zdeněk Špicl.

Zprávy a zajímavosti

Obnova štěpnice v zahradě zámku v Chrasti

Věra VESELOVSKÁ

Areál zámku v Chrasti (nemovitá kulturní památka od roku 1958), tak jako řada jiných objektů tohoto typu, prošel postupnými stavebními úpravami, které odrážely architektonicko-umělecký styl dané epochy. Nedílnou součástí je bývalá biskupská zahrada. Zachování poměrně vysoké míry její autenticity vyžaduje trvalou odbornou péči o vegetační prvky, cestní síť a stavební doplňky.

V průběhu několika staletí měnila zahrada vzhled a funkce v závislosti na dobových estetických názorech a společenském významu. První vývojovou etapu představovala barokní formální zahrada,

Obr. č. 1.

jejíž základní členění plochy je doloženo ještě na mapách z roku 1839 (indikační skica, císařský povinný otisk map stabilního katastru). Zahrada byla rozdělena sítí formálních cest (v přímkách, křížení v pravém úhlu) do dílčích kompozičních částí (obr. č. 1). Typickým prvkem bylo použití tvarovaných dřevin, v daném případě pravidelných, vysokých živých stěn a plotů, které lemovaly zahradní cesty a vymezovaly menší vegetační plochy. V 19. století

byla část zahrady upravena v duchu módního anglického krajinářského stylu s respektováním dochované dispozice cest a funkčního dělení na část okrasnou a hospodářskou (štěpnice, zásobní zahradnictví). Poslední vývojovou etapou je počátek 20. století. Tehdy byla okrasná část zahrady upravena dle návrhu nejvýznamnějšího zahradního tvůrce doby, Františka Thomayera (plán z roku 1903).

Na základě dochovaných stop historického vývoje lze areál zámecké zahrady rozdělit do tří kompozičně odlišných částí, kterým by měl odpovídat i odlišný způsob obnovy a údržby. Jednou z částí, jak bylo již naznačeno výše, bývala **štěpnice** (sad ovocných dřevin). Ještě na leteckých snímcích z padesátých let minulého století lze doložit existenci sadu v jihovýchodním sektoru zahrady. Od té doby byly dožívající dřeviny z plochy odstraňovány, nové stromy se nevysazovaly a štěpnice zanikla.

Obr. č. 2.

Počátkem roku 2017 vlastník (Město Chrast) souhlasil s návratem ovocných stromů do míst, kde jsou historicky doloženy (obr. č. 2). Pro obnovu štěpnice se vybraly staré (historické) odrůdy, které byly zaznamenány v širším okolí Chrasti během mapování výskytu starých a krajových odrůd ovocných dřevin Železných hor na konci 20. století.²²³ Z praktických důvodů (jednodušší následná péče, údržba travnaté plochy sadu) jsme upřednostnili vysokokmeny, tradiční formu v extenzivních sadech, ačkoli máme archivními materiály doloženo použití zákrsků v bývalé biskupské zahradě.

Použité zdroje:

Zdena KOBEROVÁ – Karel VEJRAŽKA, *Ovocné stromy Železných hor a Chrudimska*, Železné hory, sborník prací č. 12, Nasavrky 2002.

²²³ Zdena KOBEROVÁ – Karel VEJRAŽKA, *Ovocné stromy Železných hor a Chrudimska*, Železné hory, sborník prací č. 12, Nasavrky 2002.

Sázení v chrastecké štěpnici

Petra VAŠIČKOVÁ

Obr. č. 3.

V části biskupské zahrady v Chrasti u Chrudimi se v sobotu 4. 11. 2017 uskutečnila výsadba 40 sazenic vysokokmenů starých a krajových odrůd jablek, hrušní, třešní a slivoní. Sešlo se okolo 150 dobrovolníků (především rodin z Chrasti a okolí, ale také z Pardubic, Vraclavi, Vysokého Mýta, Prahy i z Chomutova), kteří svůj volný čas věnovali sázení stromů a tím přispěli k obnově historické štěpnice. Biskupská zahrada se tak opět o něco přiblížila ke své historické podobě z počátku 20. století, a zároveň vznikl další genofundový sad (první takový sad na Chrudimsku jsme letos na jaře vysázeli v Bítovanech).

Ruku k dílu přiložily celé rodiny a pomoc se sázením stromů nabídli také místní skauti. Lidé si kromě dobrého pocitu odnesli určitě i nové zkušenosti. Na začátku celé akce byli zaučeni ohledně správné techniky sázení stromů, byli seznámeni s rozmístěním jednotlivých odrůd stromů a pak se každý pustil do díla.

Tuto výsadbu finančně podpořily z 2. ročníku kampaně Vraťte stromům korunu společnosti Henkel ČR – divize Beauty Care a ROSSMANN drogerie, parfumerie,

kterým touto cestou stejně jako všem dobrovolníkům ještě jednou děkujeme za pomoc.

Velké poděkování za spolupráci při organizaci této akce patří panu Michalu Voráčovi z hospodářského odboru MÚ Chrast.

Fotografická dokumentace z průběhu obnovy štěpnice obr. č. 3, 4, 5.

Obr. č. 4.

Obr. č. 5.

Obr. č. 6.

Jablonné nad Orlicí vítězem krajského kola Ceny Programu regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón

Zuzana STRÁNSKÁ, Zuzana VLASÁKOVÁ

Dne 16. ledna 2016 proběhlo v sídle Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích krajské kolo soutěže o cenu Programu regenerace MPR a MPZ za rok 2016. Komise složená ze zástupců Ministerstva pro místní rozvoj ČR, Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska, Krajského úřadu Pardubického kraje a Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích po podrobném projednání určila vítězem město Jablonné nad Orlicí, které zvítězilo nad druhým kandidátem městem Jevíčkem o patnáct bodů. Městská památková zóna Jablonné nad Orlicí tak postoupila do celostátního klání o titul Historické město roku 2016.

Připomeňme si, že městskou památkovou zónu v Jablonném tvoří pouze historicky i architektonicky nejcennější část dnešního města. Ústředním prostorem městské památkové zóny je náměstí, lemované kvalitní historickou zástavbou, mezi níž se dodnes dochoval nejhodnotnější a nejpočetnější soubor patrových štítových poloroubených maloměstských domů s bedněnými štíty v Čechách. Domy v Jablonném představují ukázkou zástavby, která byla typická pro všechna města a městečka na česko-moravsko-kladském pomezí, ale většinou již zanikla. Starší domy tohoto typu doplňují na náměstí i domy mladší a jako celek tvoří neobyčejně malebný soubor. Zděné stavby pocházejí

Jablonné nad Orlicí – panorama, foto Město Jablonné nad Orlicí.

výjimečně až z konce 18. století, početnější jsou domy klasicistní a historizující. Cenná a malebná jsou mnohá stavení a domy na periferii historického jádra. Celkový obraz sídla doplňuje dominanta barokního areálu kostela situovaného na kopečku nad městem.

Základní urbanistická struktura druhé nominované zóny Jevíčko vyhlášené roku 1990 má svůj základ v období vrcholného středověku a její půdorysný rozvrh je velmi intaktně dochován do současnosti. Přestavba města v 19. a na počátku 20. století měla za následek značnou úpravu objektů, proto můžeme na centrálním náměstí spatřit velmi málo autenticky dochovaných domů. Nejstarší a architektonicky nejpozoruhodnější je areál staveb bývalého augustiniánského kláštera s pozdně barokním kostelem Nanebevzetí Panny Marie. V jeho těsné blízkosti, taktéž na Komenského náměstí se dochovalo torzo hradeb s městskou věží. Nedaleko na ulici U záměčku č. p. 451 se nachází barokně přestavěný zámek, k jehož zázemí přináležela i sýpka umístěná západně a přístupná z ulice K. H. Borovského. Mezi zajímavé objekty města patří například dům č. p. 15 na Palackého náměstí, objekt synagogy na ulici Soudní, naproti ležící židovský chudobinec č. p. 269 či bývalá koželužna č. p. 224 na ulici Olomoucká.

Program regenerace MPR a MPZ lze chápat jako nástroj napomáhající obnově kulturních památek nacházejících se v nejcennějších částech našich historických měst prohlášených za památkové rezervace a památkové zóny. Finanční příspěvky mohou být z něho poskytovány pouze tehdy, pokud má příslušné město zpracovaný vlastní program regenerace a pokud se zároveň finančně podílí společně s vlastníkem na obnově kulturní památky. Každoročně je udělena Cena za nejlepší přípravu a realizaci Programu regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón České republiky, jejíž statut byl stanoven dne 2. listopadu 1994 ministrem kultury, ministrem hospodářství a předsedou Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska. Cena je udělována každým rokem jedné obci, městu nebo městské části, na jejímž území je prohlášena městská památková rezervace (MPR) či městská památková zóna (MPZ). Krajská kola předchází celostátnímu klání, jehož výherce se stává nositelem titulu Historické město roku.

Edukační programy v roce 2017

Zdeňka KRATOCHVILOVÁ, Zuzana VLASÁKOVÁ

Pernštejnové vyprávějí... životní cyklus renesančního šlechtice

V průběhu tohoto edukačního programu, který byl hojně navštěvován především v měsíci březnu a dubnu, se mohli děti a studenti z řad základních a středních škol (stejně jako členové Kontaktního klubu, kteří nás navštívili jako první) vydat na cestu v čase a setkat se s pány z Pernštejna. Tento šlechtický rod se svými (nejen) stavebními činnostmi nesmazatelně vryl do paměti našeho kraje a celých východních Čech. Nezaměřili jsme se proto při našich setkáních pouze na stavby, památky či na politické dějiny, naopak – nechávali jsme Pernštejny promlouvat o jejich každodenním životě, o dětství, o tom, jaké okolnosti doprovázely jejich dospívání, jaké radosti i strasti je potkávaly po dobu jejich dospělosti nebo jak vnímali stáří. Na konci programu si účastníci mohli vyrobit koláž, která dle jejich názoru nejlépe odrážela životní cyklus renesančního šlechtice.

Zvolená tematika přitom odrážela nejen symboliku letošního Evropského dne umělecké tvořivosti (životní cyklus jako neustále se opakující kruh, střídání generací apod.), ale vznikla rovněž u příležitosti Roku renesanční šlechty.

Pernštejnové vyprávějí... Kontaktnímu klubu, foto Zdeňka Kratochvilová.

Pernštejnové vyprávějí... Návštěva ze Základní školy Pardubice-Studánka, foto Zdeňka Kratochvilová.

Pečetní dílna

Pečetních dílen se v letošním roce zúčastnili členové Kontaktního klubu i příměstských táborů konaných Domem dětí a mládeže BETA Pardubice. V průběhu programu se účastníci programu vydali na cestu časem a přesunuli se do dob, kdy na Příhrádku úřadovali dávní písaři. Nastíněna byla rovněž podoba, význam a hodnota písma, otázka vzdělání a umu písařů, jaké byli jejich povinnosti. Zabývali jsme se též otázkou někdejšího ověřování pravosti listin, popovídali si o pečetích i pečetnictví. V průběhu hodiny si účastníci akce vyrobili vlastní pečeť.

Dokument o záchraně kostela Nalezení sv. Kříže v Litomyšli představen v Českém centru ve Vídni

Veronika CINKOVÁ

Začátkem srpna se ve Vídni uskutečnilo promítání dokumentárního filmu o záchraně piaristického kostela Nalezení sv. Kříže v Litomyšli, které pořádalo České centrum ve spolupráci s naším pracovištěm. Dorazili jak ti, kteří se zajímají o historii a kulturu, tak restaurátoři, novináři nebo představitelé Ministerstva zahraničí. Národní památkový ústav rovněž celé letní prázdniny prezentoval ve výloze Českého centra samotnou obnovu kostela, DVD s dokumentem i propagační materiály informující o litomyšlských památkách, jež poskytlo v anglické i německé verzi Informační centrum v Litomyšli.

Připomínáme, že dokumentární film natočil v letech 2011–2015 režisér Petr Horák ze Svitav. Film je unikátním záznamem o proměně poškozeného barokního kostela během jeho několikaleté generální obnovy. V rozhovorech s restaurátory přibližuje práce probíhající na hlavním oltáři, kazatelně, sochách evangelistů, varhanách a části vybavení sakristie. V loňském roce měl dokument rakouskou premiéru na mezinárodním veletrhu památek v Salzburgu.

DVD s fotografiemi z průběhu restaurátorských prací je možné získat v piaristickém kostele v Litomyšli, v e-shopu i kamenné prodejně Knihkupectví a informačního centra NPÚ nebo jej lze zakoupit přímo na našem pracovišti.

Kostel Nanebevzetí Panny Marie na Chlumku v Luži a publikace o průzkumech lidové architektury nominovány pardubickými památkáři na Cenu Národního památkového ústavu Patrimonium pro futuro

Veronika CINKOVÁ, Jiří ŠVEC, Zuzana VLASÁKOVÁ

V letošním roce se uskutečnil již čtvrtý ročník Ceny Národního památkového ústavu Patrimonium pro futuro s podtitulem Společenské ocenění příkladů dobré praxe, jejímž cílem je vyzdvihnout zásluhy o záchranu kulturních památek, významné objevy a nálezy, příklady kvalitních oprav či restaurování a úspěšné prezentace kulturního dědictví. Pardubický kraj nominoval v kategorii „obnova památky, restaurování“ kostel Nanebevzetí Panny Marie na Chlumku v Luži, respektive dokončení restaurování interiéru této působivé stavby, a třídílnou publikaci vydanou v rámci projektu „Metodika záchrany a prezentace lidového kulturního dědictví Českomoravského pomezí“. Ačkoli nominovaní v celostátním klání nedosáhli na stupně vítězů, stojí oba nepochybně za bližší seznámení.

První nominovaný, jezuitský poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie na Chlumku v Luži, představuje výraznou dominantu celého kraje, a svou výjimečností jej dokonce přesahuje. Stavba vznikla na místě původní kaple Panny Marie, v níž byl vystaven zázračný milostný obraz Panny Marie Pomocné, zvané Pasovské. Tento obraz se stal jedním z nejuctívanějších artefaktů mariánského kultu ve východních Čechách a po výstavbě nového barokního kostela byl zavěšen na hlavní oltář, kde se nachází dodnes. Do dnešních dnů rovněž přitahuje pozornost poutníků z různých koutů světa. „Člověk žije a čerpá z pokladů našich předků a žije z toho, co nosí v živé paměti, v srdci. A tak nám poutní kostel připomíná duchovní kořeny našeho národa. Přál bych si, aby se dílo našich předků nejen zachovalo pro příští generace, ale zároveň se stalo místem, které povzbuzuje a inspiruje svou krásou a dodává všem poutníkům naději, že k Matce Boží se můžeme obracet ve všech situacích všedního života,“ píše Josef Hubálek, lužický farář v předmluvě k publikaci, které byla o obnově interiéru v loňském roce vydána.²²⁴ Většina vnitřního zařízení byla pořízena v prvním desetiletí 18. století. Na výzdobě interiéru se podíleli významní umělci, mezi něž patřil sochař Jiří František Pacák nebo malíř Jan Jiří Heinsch. Nicméně nejen sochařská a obrazová výbava je hodna obdivu – také měleckořemeslné provedení nábytku je jedinečné. Jedná se především o dovedné zpracování řezbářské výzdoby lavic a nábytkového vybavení sakristie s řadou důmyslných úložných prostor a skrytých vstupů na schodiště vedoucí k oratořím či ke kazatelně.

²²⁴ Veronika CINKOVÁ et al., *Dokončení obnovy interiéru poutního chrámu Panny Marie na Chlumku v Luži*, Pardubice 2016.

Interiér chrámu Panny Marie na Chlumku v Luži po obnově, foto M. Křištof.

Průčelí chrámu Panny Marie na Chlumku v Luži po obnově, foto M. Křištof.

nábytkového vybavení sakristie, schodišť na kůr a do oratoří, dveří a oken. Dále se restauroval kamenný náhrobek hraběnky Hieserlové, obnovovala se dlažba a bylo opraveno hlavní průčelí se vstupním portálem a sochami světců. Díky obětavé práci několika farníků se podařilo zajistit potřebné prostředky, uskutečnit práce v rozsahu jednoho roku a vzhledem k tomu, že byl harmonogram prací vyhotoven v souladu s provozem kostela, mohli návštěvníci již o červencové, tzv. třešňové, pouti poprvé zasednout do restaurovaných lavic.

Restaurování interiéru kostela a oprava vstupní fasády včetně sochařské výzdoby se uskutečnily v letech 2015–2016 a byly financovány díky dotaci z tzv. Norských fondů, za finanční podpory Pardubického kraje, Města Luže a Biskupství královéhradeckého spolu s Římskokatolickou farností Kutná Hora – Sedlec a s účastí Římskokatolické farnosti Luže. Restaurátorské práce se týkaly především kompletního restaurování lavic, šesti bočních oltářů, spodní části kazatelny, šesti zpovědnic včetně sochařské výzdoby, sousoší Kalvárie, obrazů sv. Aji a Judy Tadeáše,

Socha anděla s perlou z oltáře sv. Anny, foto M. Křištof.

Druhým nominovaným je třídílná publikace vydaná v rámci projektu „Metodika záchrany a prezentace lidového kulturního dědictví Českomoravského pomezí“. Publikace se dotýká následujících okruhů: 1. průzkum a dokumentace památek lidové architektury; 2. transfer a rekonstrukce památek lidové architektury; 3. prezentace a udržitelná péče o památky lidové architektury.

Projekt byl podpořen z Programu švýcarsko-české spolupráce a jeho úkolem je vytvořit funkční model, který naznačí možnosti, jakými mohou být v budoucnu obnovovány, chráněny a prezentovány unikátní doklady kulturního dědictví venkova. Realizován je Spolkem archaických nadšenců ve spolupráci s odborníky ze švýcarského muzea v přírodě Ballenberg a Metodického centra pro muzea v přírodě při Valašském muzeu v Rožnově pod Radhoštěm. V centru bádání stojí soubor lidových staveb z oblasti Českomoravského pomezí – zděná hospodářská usedlost, dvojice roubených domů, roubená polygonální stodola a drobné výrobní a zpracovatelské objekty. Stavby představují mimořádně cennou skupinu památek, kterou kromě vysoké kulturněhistorické hodnoty spojuje špatný stav zachování a bezprostředně hrozící zánik. U roubených objektů, z nichž jsou některé dokladem vůbec nejstarší zachované vrstvy lidové architektury v České republice z přelomu 16. a 17. století, uvažují jejich současní majitelé o demolici. Jedinou možnou cestou k jejich záchraně je přemístění staveb na nové místo. Cílem projektu je v horizontu pěti až deseti let centralizovat všechny vybrané ohrožené objekty na místo v zachované zemědělské kulturní krajině v blízkosti Litomyšle.

Publikace samotné prezentují texty od 25 autorů a svým zaměřením tematicky pokrývají oblasti průzkumu a dokumentace, transferu a rekonstrukce lidových staveb a možností jejich udržitelné péče a prezentace. „První díl publikací prezentuje aktuální výsledky mezioborových badatelských aktivit zaměřených na průzkum vybraných lidových staveb českomoravského pomezí,“ sdělil Jiří Švec, specialista na lidovou architekturu a technické památky z pardubického pracoviště NPÚ. Společným cílem statí je představit různé metody efektivního výzkumu a dokumentace architektonických památek, který je předpokladem pro zodpovědné zhodnocení staveb a zákla-

Třídílná publikace věnovaná lidové architektuře, foto J. Kmošek.

dem pro jejich obnovu. Předložené studie uceleně prezentují celou škálu běžných, ale i nadstandardních metod využívaných při průzkumu a dokumentaci architektury. Druhý díl je souborem statí, které byly shromážděny při hledání vhodných metod a postupů pro transfer a rekonstrukci ohrožených hodnotných objektů lidového stavitelství, zejména roubeného domu a polygonální stodoly č. p. 97 v Čisté u Lito-myšle. Tato část je dílem výstupem z odborného semináře „Transfer a rekonstrukce památek lidové architektury“, který se uskutečnil v listopadu roku 2015 v Trstěnici u Litomyšle. „Třetí díl publikací sleduje zejména téma péče o lidové stavitelství a jeho popularizaci. Jednotlivé statě ilustrují nejen mnohost postupů, ale i škálu možností, které zodpovědný přístup k památce nabízí. Studie seznamují s typy ochrany venkovských staveb a právními normami, které upravují péči o lidovou architekturu,“ dodal Jiří Švec s tím, že činnost tvůrců i samotné vydání publikace je hodno obdivu, neboť není určeno jen odborníkům, ale umožňuje šířit nové poznatky a zkušenosti i mezi nejširší veřejnost.

Jevíčko v náruči památkové péče

Jana ŘEHOUNKOVÁ

Výstava s názvem *V náruči památkové péče. Městské památkové zóny Pardubického kraje* byla v srpnu zapůjčena Městskému muzeu v Jevíčku. Umístěna byla v reprezentativních prostorách bývalé židovské synagogy, která dnes slouží kromě Církve československé husitské právě k výstavním účelům. Putovní výstava vznikla na pracovišti NPÚ, ÚOP v Pardubicích v roce 2015 u příležitosti výročí prohlášení devatenácti městských památkových zón v našem kraji a byla již představena na několika místech. Panely o městských památkových zónách však nebyly tím jediným, co mohli návštěvníci v rámci dané výstavy shlédnout. Pracovníci Městského muzea v Jevíčku instalaci doplnili o vitríny s archeologickými nálezy z území města a jeho blízkého okolí.

Vernisáž v Jevíčku, foto H. Ulčová.

První knihobudka na starém městě v Pardubicích

Zdeňka KRATOCHVILOVÁ

Knihobudka na Příhrádku, foto M. Křištof.

i jiné předměty (starý nábytek, lednice, ale i nové designové kousky), a tak se nyní můžeme setkat s nejrůznější podobou těchto schránek. Myšlenka všech knihovniček je stejná, každý zájemce si zde může vypůjčit knihu k posezení v parku, nebo si ji odnést domů, je možné zde ale rovněž odložit knížky, které doma zbytečně leží. Mnohdy zde proto nalezneme hodnotnou literaturu, nejen ty kusy, na které se obvykle v knihovnách pouze praší.

V prostoru Příhrádku byla v srpnu letošního roku instalována knihobudka, již spravuje odborná knihovna pardubického pracoviště Národního památkového ústavu. Zhotovila ji firma Červenka a Pospíchal – umělecké kovářství a zámečnictví z Hlinska dle návrhu Ing. arch. Jana Kadlece a každý návštěvník se může přesvědčit, že byla pečlivě koncipována s ohledem na historický prostor, do kterého byla umístěna. Již během prvních dnů si čtenáři vedli zdatně, nejen že byla velká část knih rozpůjčovaná, ale od prvního dne se objevovaly knihy nově přinesené. Je tak naplňováno pravidlo, že čtenář po přečtení knihu opět vrátí, nebo – pokud si ji chce ponechat – ji nahradí jiným titulem. Služba výpůjčky knihy je bezplatná. Knihy obsahují „cestovní lístek“, který umožňuje sledovat, kam se tituly z Příhrádku podívají a kdo si je při jaké příležitosti přečte. Lístek také umožňuje předávat krátké zprávy mezi samotnými čtenáři.

Knihobudky fungují jako veřejné bezplatné knihovny. Původně vznikaly ze starých telefonních budek, postupem času se však začaly využívat

Knihobudka na Příhrádku, foto M. Křištof.

Příhrádek a Dny evropského dědictví

Zuzana VLASÁKOVÁ

Stejně jako v předešlých letech, i v roce letošním se naše pracoviště zapojilo do oslav Dnů evropského dědictví, které se konaly 16. a 17. září. Program na Příhrádku byl připraven pro oba dny, přičemž v sobotu byl v režii našeho pracoviště a v neděli převzala pomyslnou štafetu Galerie města Pardubic. Hojně navštěvované byly již tradičně prohlídky běžně nepřístupnými prostory a objekty náležejícími našemu pracovišti a zavítalo k nám také několik malých i velkých zájemců o náš program Postav si památku, během něhož bylo možné postavit si z dřevěných stavebnic či 3D puzzlů české i světové pamětihodnosti.

U příležitosti letošních Dnů evropského dědictví k nám také zavítala výstava Mozaika tradic Pardubického kraje, která představila jevy tradiční lidové kultury zapsané

na Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury Pardubického kraje. Jednalo se například o masopustní obchůzky z Hlinecka, vodění jidáše, věneček ve Vejvanovicích nebo třeba tradiční výrobu dýmek na Prosečsku. Druhá část výstavy byla věnovaná řemeslníkům oceněným titulem Nositel tradice lidových řemesel Pardubického kraje.

Nové pohledy na dějiny Pardubic a Pardubicka

Zuzana VLASÁKOVÁ

Setkání badatelů Nové pohledy na dějiny Pardubic a Pardubicka, foto Z. Vlasáková.

Setkání badatelů zabývajících se dějinami Pardubic a Pardubicka pořádal dne 26. září 2017 Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze a naším pracovištěm. Účelem setkání bylo nejen představit výsledky dosavadního bádání, aktuální a nové poznatky, ale také vzájemně konfrontovat metodické přístupy jak akademických pracovníků, tak dalších odborníků, kteří měli k danému tématu co sdělit, včetně studentů, kteří se pardubickými dějinami, ať již v širším či užším kontextu, zabývají v rámci svých kvalifikačních prací. Název byl záměrně zvolen tak, aby zaujal co nejširší okruh historiků a poskytl dostatek prostoru pro volbu tématu i jeho zpracování.

Během setkání představilo svoji práci osm badatelů, historiků, archivářů i stavebních historiků, kteří se věnovali rozličným aspektům z dějin města a panství v daném období (vrchnostenské úřednictvo, vytyčování hranic, otázka úvěrů mezi poddanými panství, proměna města po třicetileté válce, stavební vývoj pardubického zámku apod.). Jednalo se tedy bezesporu o inspirativní zkušenost pro všechny zúčastněné, která by mohla do budoucna podnítit další odbornou interakci i případnou spolupráci na příštích projektech.

Odborná knihovna

Zdeňka KRATOCHVILOVÁ

Knihovna Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích sídlí na Příhrádce, v podkroví bývalé sýpky. Knihovní fond tvoří cca 6 500 titulů z oblasti architektury, dějin umění, historie či genealogie. Dalšími dvěma významnými oddíly knihovního fondu jsou knihy zabývající se kulturní historií a soubor metodických příruček pro památkovou péči, tyto vycházejí nákladem Národního památkového ústavu.

Všechny knihovny NPÚ používají katalogizační program Tritius, v kterém jsou zaznamenány také dokumentační fondy (restaurátorské práce, plánová dokumentace a další). Veřejnost může do katalogu nahlížet pomocí on-line katalogu Carmen. Zajímavostí našeho systému je možnost vyhledávání nejen podle názvu, autora či předmětového hesla, ale i polem pro lokalitu. Každá nová kniha či článek vztahující se k určitému památkovému objektu, je připojován i do poměrně nové aplikace, do Památkového katalogu, kde zájemce najde základní údaje o památce, rozsah její ochrany, fotografie a literaturu, v které je zmíněna. Dalším místem, kde jsou informace o knihách, které vlastníme, je Souborný katalog ČR, kam připojujeme naše knihy od roku 2014, do konce příštího roku by měly být připojeny všechny záznamy knihovny na Příhrádce.

Pro veřejnost je otevřena naše knihovna v úterý, po předchozí domluvě je možné navštívit knihovnu i v jiné dny.

Na vaši návštěvu se těší knihovnice Bc. Zdeňka Kratochvilová,
kratochvilova.zdenka@npu.cz, tel.: 601 320 049.

Odborná knihovna NPÚ, ÚOP v Pardubicích, foto M. Křištof.

Odborná knihovna NPÚ, ÚOP v Pardubicích, foto M. Krištof.

Katalog Carmen

<https://iispp.npu.cz/carmen/>

Památkový katalog

<http://www.pamatkovykatalog.cz/>

Souborný katalog

<http://www.caslin.cz/>

Odborná spisovna

V badatelně je možné studovat odbornou dokumentaci nemovitých kulturních památek Pardubického kraje (okresy Pardubice, Chrudim, Ústí nad Orlicí a Svitavy).

Dokumentace zahrnuje plánovou dokumentaci, restaurátorské zprávy, archivní spisovou dokumentaci (historie objektu z hlediska stavební činnosti a obnovy) od konce šedesátých let minulého století a stavebně historické průzkumy k vybraným objektům. Velká část dokumentace se týká nemovitých kulturních památek ve správě Národního památkového ústavu v Pardubickém kraji (Soubor lidových staveb Vysočina, hrad Kunětická Hora, hrad Litice, zámek Litomyšl, zámek Slatiňany).

Mimo to zde lze nalézt dokumentaci městských památkových rezervací a zón, vesnických památkových rezervací a zón a lidové architektury.

Provoz badatelný: úterý 9–15 hodin

Po telefonické domluvě je návštěva možná i v jiné dny.

Upozorňujeme návštěvníky, že dokumenty z odborné spisovny je nutné objednat písemně a je možné studovat je pouze prezenčně.

Kontakt: Šárka Mrázová, mrazova.sarka@npu.cz, tel.: 724 663 787

Pronájem zasedacích místností

Od ledna 2016 nabízí NPÚ, ÚOP v Pardubicích pronájem malé (kapacita cca 12 osob) a velké zasedací místnosti (kapacita cca 40–45 osob), které se nacházejí v historickém centru města Pardubic.

Vybavení velké zasedací místnosti:

- plátno
- notebook
- projektor
- tabule
- zvuková aparatura/mikrofon
- pokrytí bezdrátovým internetem
- možnost zatemnění

Vybavení malé zasedací místnosti:

- přenosné projekční plátno
- notebook
- projektor
- tabule

V rámci pronájmu lze využít možnosti **bezplatného parkování**, k dispozici je rovněž vlastní **sociální vybavení a kuchyňka**.

Velká zasedací místnost, foto M. Krištof.

Velká zasedací místnost, foto M. Krištof.

Malá zasedací místnost, foto M. Krištof.

Malá zasedací místnost, foto M. Krištof.

Kontakt: Ing. Juraj Vavro, vavro.juraj@npu.cz, 724 663 537

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích je jedním ze čtrnácti krajských pracovišť NPÚ. Jeho úkolem je naplňovat v Pardubickém kraji poslání odborné instituce památkové péče dané zejména zákonem o státní památkové péči, tzn. zpracovávat odborné podklady pro rozhodnutí výkonných orgánů, poskytovat konzultace a odbornou pomoc vlastníkům kulturních památek při jejich obnovách a sledovat stav památkového fondu na území kraje. Mimo to zpracovává návrhy na prohlášení věcí či objektů za kulturní památky, podílí se na jejich evidenci, spravuje dokumentační sbírky plánů, fotografií i dalších odborných podkladů ke kulturním památkám a provozuje veřejně přístupnou, odbornou knihovnu. Odborníci z řad zaměstnanců ústavu se rovněž účastní odborných konferencí, seminářů a kolokvií, participují na přednáškách, komentovaných prohlídkách, programech pro školní kolektivy a dalších aktivitách určených pro veřejnost.

Další informace o Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v Pardubicích najdete na www.npu.cz/uop-pa, informace o Národním památkovém ústavu najdete na www.npu.cz.

**NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV**

**ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVISŤE
V PARDUBICÍCH**